

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
szerkesztők

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése

SZEGED, 1990

JATE
BOGYETEMI GYÜJTEMÉNY

HELYBEN
OLVASHATÓ

B 132501

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA

PETŐFI S. JÁNOS

BÉKÉSI IMRE

szerkesztők

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése

SZEGED, 1990

TANULMÁNYOK
A NYELVÉSZET AZ IRODALOM ÉS AZ ESZTÉTIKA KÖRÉBŐL

Szerkesztette

PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE

Címlap

PAPP GYÖRGY

Technikai szerkesztő

VASS LÁSZLÓ

B 132501

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001101478

ISSN 0236-7718
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling.-Litt.-Aest.
ISSN 0865-5960 1990

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
TANULMÁNYOK	7
PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia — Didaktika	7
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere ...	23
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről	29
CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés	35
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilisztika	45
DISZKUSSZIÓ: Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS	57
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)	85
BIBLIOGRÁFIA	117
PETŐFI S. JÁNOS: Bibliográfiák — periodikák	117
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája	119
PETŐFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés	127

INHALT

VORWORT	5
STUDIEN	7
JÁNOS S. PETŐFI: Semiotische Textologie — Didaktik	7
IMRE BÉKÉSI: Der logische Hintergrund des konstruktionsbildenden Zusammenhangs der Gegen- sätzlichkeit und der Kausalität	23
JÁNOS L. NAGY: Zu den sprachlichen Werten einer Äußerung	29
KÁROLY CSÚRI: Untersuchung möglicher Welten als Textinterpretation	35
LÁSZLÓ VASS: Supertextuelle Kohäsion und Stilistik	45
DISKUSSION: Textologie, Interpretation, Interdisziplinarität. Teilnehmer: IMRE BÉKÉSI, KÁROLY CSÚRI, JÁNOS L. NAGY, JÁNOS S. PETŐFI	57
LÁSZLÓ VASS: Terminologisches Wörterbuch (zum Studium der semiotischen Textlinguistik)	85
BIBLIOGRAPHIE	117
JÁNOS S. PETŐFI: Bibliographien — periodische Zeitschriften	117
MÁRIA HORVÁTH-SZÉLPÁL: Bibliographie der ungarischsprachigen Literatur zur Textologie	119
JÁNOS S. PETŐFI: Von der Analyse literarischer Werke zur semiotischen Theorie der multimedialen Kommunikation. 25 Jahre textologische Forschung: Rückblick, Ausblick	127

ELŐSZÓ

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke 1988. szeptember 16-án félnapos tanácskozást rendezett a szövegkutatás néhány alapkérdésének elemzésére, megvitatására. Ennek a tanácskozásnak az anyaga képezi e kötet magvát.

1. Az első — tematikus — rész a tanácskozáson elhangzott előadások utólag átdolgozott változatát tartalmazza, valamint egy olyan tanulmányt, amely a tanácskozáson nem került ugyan megvitatásra, de szerencsésen egészíti ki a tárgyalt tematikát. PETŐFI S. JÁNOS tanulmánya az általa *szemiotikai textológiának* nevezett szöveg-tani diszciplína felépítésének általános aspektusaival és egy-két, elsődlegesen nem a nyelvészet hatáskörébe tartozó szövegtani kérdés elemzésével foglalkozik. BÉKESI IMRE tanulmánya egy specifikus *nyelvi konstrukciótípus* logikai hátterét világítja meg. NAGY L. JÁNOS tanulmánya azt a kérdést vizsgálja, hogy a szemiotikai interpretációs modell miként alkalmazható adott *élfelnyelvi példára*. Ezeket az egyrészt általános szövegméleti, másrészt speciális szövegnyelvészeti kérdéseket tárgyaló tanulmányokat CSÚRI KÁROLY tanulmánya követi, amely azt mutatja be, hogyan hajtható végre egy *irodalmi műhöz interpretációként rendelhető szövegvilág* rekonstruálása/megalkotása. A tanulmányok sorát VASS LÁSZLÓ tanulmánya zárja le. Ez a tanulmány a *stilisztikum* szövegtani megközelítésének egy speciális kérdésével foglalkozik.

Jóllehet az e tanulmányok tematikája közötti összefüggésekre nem történik mindenütt explicit utalás, ezek a figyelmes olvasó előtt utalások nélkül is kirajzolódnak.

2. A kötet második része az előadásokat követő diszkusszió — ugyancsak utólag átdolgozott — anyagát tartalmazza. Ez a diszkusszió részben az előadásokban felvetett egy-egy kérdést világít meg közelebbről, részben azokhoz újabbakat társít.

3. Mind a szakirodalom feldolgozásával, mind a szaktudományos diszkussziókkal kapcsolatban alapvető nehézséget jelent egy általánosan elfogadott és/vagy explicit módon bevezetett terminológia hiánya. Ezt a nehézséget kívánja — legalább a szemiotikai textológia vonatkozásában — csökkenteni az az explikatív terminológiai szótár, amit e kötet harmadik része tartalmaz.

4. Végül azok számára, akik a szövegtan kérdéseivel behatóbban kívánnak foglalkozni, hasznosnak ítéltünk egy ajánló bibliográfia összeállítását. Ez a (három részből álló) bibliográfia elsősorban magyar nyelvű publikációkat tartalmaz, a nem magyar nyelvű szakirodalomra itt csak metabibliográfiai információk formájában történik utalás.

Megjegyezzük, hogy kiadványunkat önálló sorozattá kívánjuk fejleszteni.

Szeged, 1989. november 30.

P. S. J.
B. I.

SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA — DIDAKTIKA

PETŐFI S. JÁNOS

0. Bevezetés

Az emberek közötti kommunikáció közvetítői dominánsan verbális szövegek/konverzációk. Ez a megállapítás a mindennapi életre éppúgy érvényes, mint a társadalmi, a politikai, a kulturális és a tudományos életre. A dominánsan verbális szövegek/konverzációk elméletének és didaktikájának kidolgozása ezért elsőrendű feladat. (A 'dominánsan verbális' minősítés azt jelenti, hogy a kommunikáció domináns jelentéshordozói lexikai elemek.)

A dominánsan verbális kommunikáció valamennyi releváns aspektusának vizsgálata nem tekinthető azonban a nyelvészet feladatának, s ennek következtében didaktikája sem lehet kizárólag nyelvészeti irányultságú.

Én azt a tudományágat, amelynek célja a dominánsan verbális szövegek/konverzációk valamennyi — nyelvi rendszerre és kommunikációszituációra vonatkozó — aspektusának egységes elméleti keretben való vizsgálata, *szemiotikai textológiának* nevezem, a vele kapcsolatos didaktikát pedig a *dominánsan verbális kommunikáció didaktikájának*.

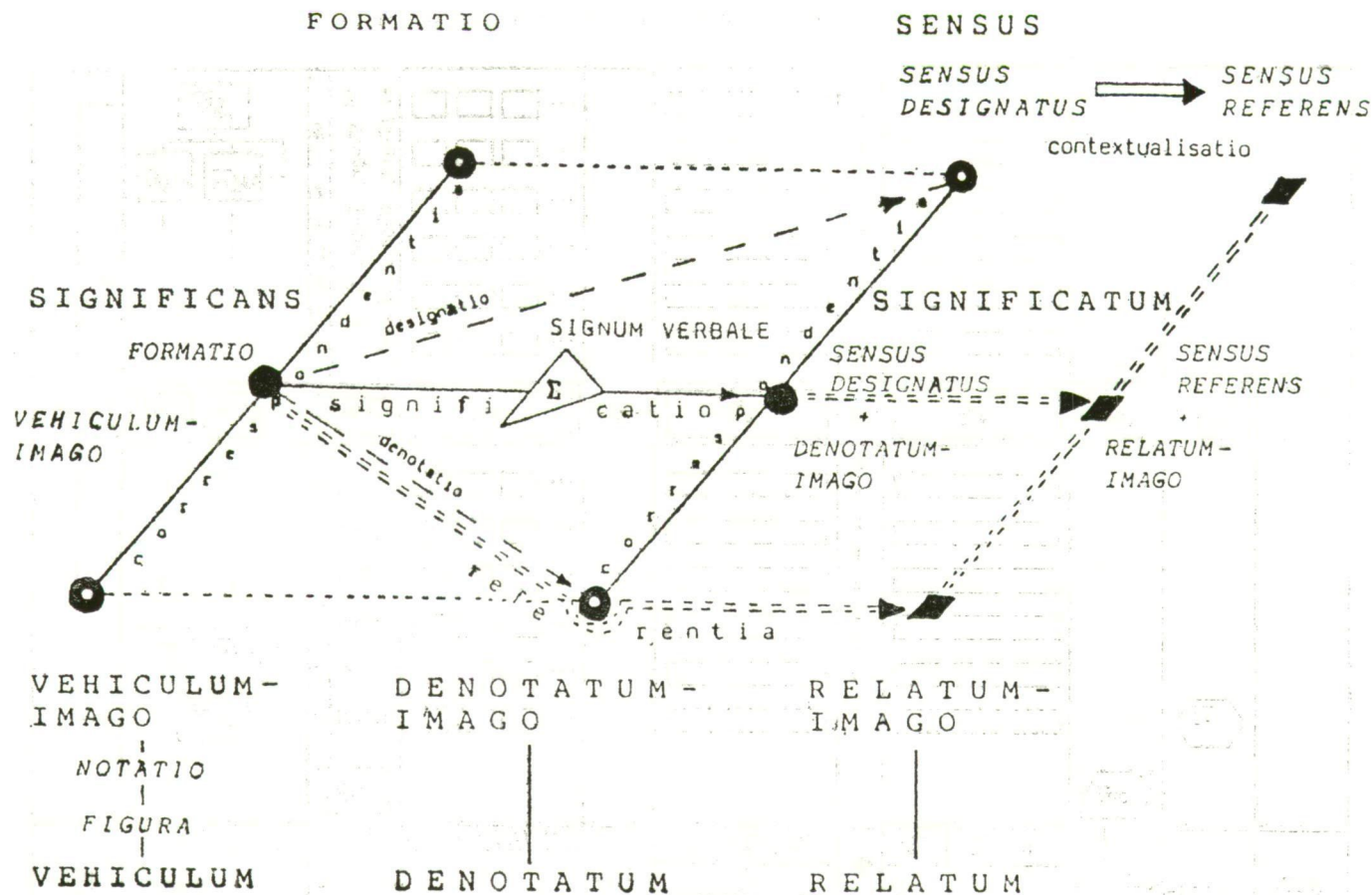
Ebben a tanulmányban elsősorban a szemiotikai textológia néhány aspektusával kívánok foglalkozni. Tanulmányom felépítése a következő. Az első részben írott/nyomtatott szövegek konstitúciójának komponenseit, szintjeit és rétegeit vázolólok. Itt vezetem be azokat — a többnyire latin nyelvű — terminusokat, amelyekkel az általam kidolgozott textológia operál.¹ A második részben néhány példát mutatok be szövegek fizikai manifesztációjának (vehiculumának) kommunikatív funkciójára. A harmadikban — anaforikus elemek szövegkonstitutív szerepének elemzése kapcsán — a világra vonatkozó ismeretek (mentális modellek) interpretatív jelentőségére mutatok rá. Tanulmányom magvát a második és harmadik rész képezi, amelyekben annak megmutatása a célom, hogy hol kell túllépni a nyelvészet kereteit adekvát szövegelemzés/interpretálás során. A befejező részben néhány következtetést vonok le a szemiotikai textológia és az azzal kapcsolatos didaktika kommunikációkutatásban betöltött szerepére vonatkozóan.

1. Írott/nyomtatott szövegek konstitúciója

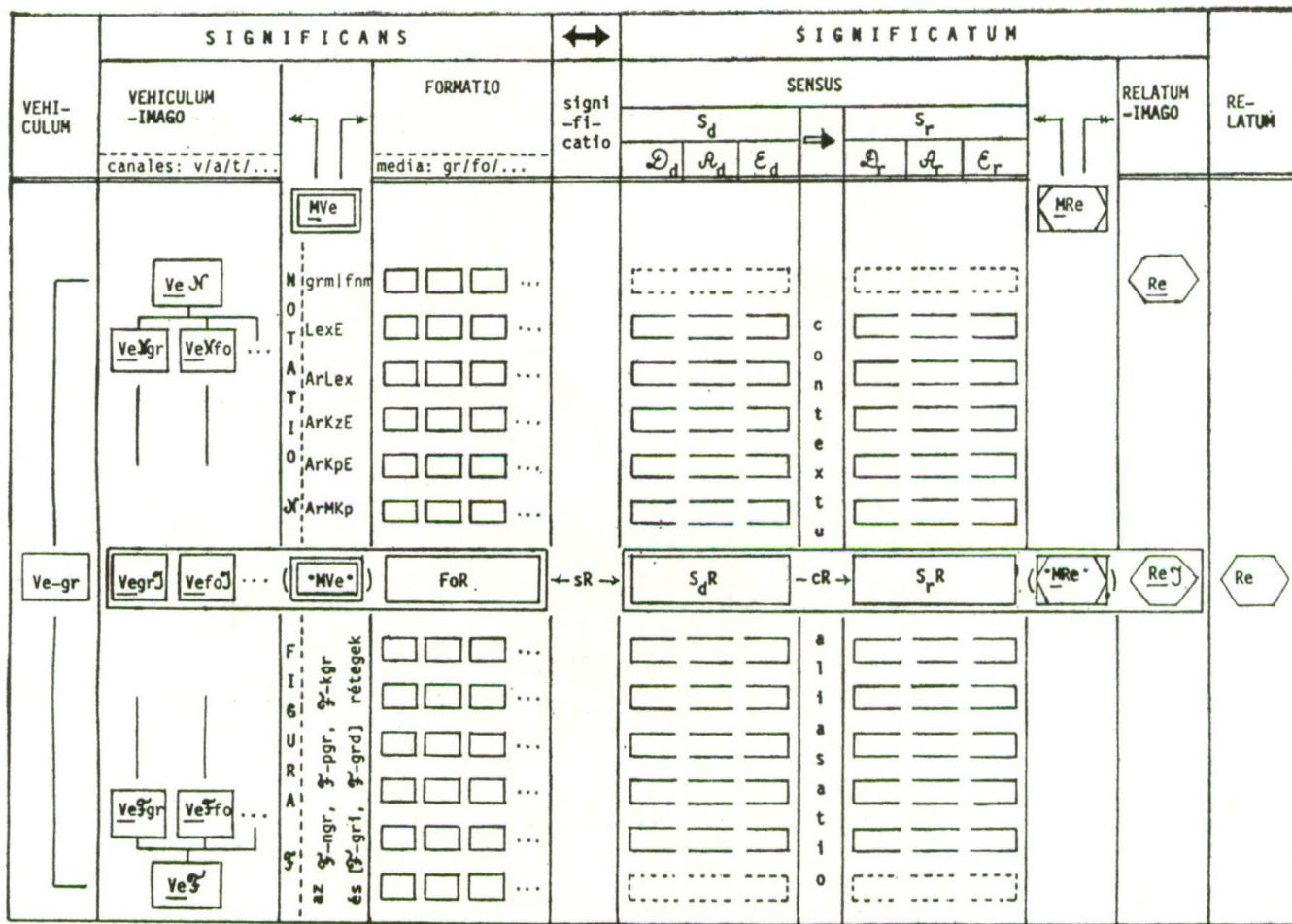
1.0. Első témaként a szövegkonstitúció aspektusaival kívánok foglalkozni. Ehhez azonban szükséges a szöveginterpretáció faktorainak legalább vázlatos áttekintése. (Lásd ehhez az 1. és 2. ábrát is.²)

1.1. Szövegek *interpretálásánál* — ha az interpretáció célja jelentés (lehetséges jelentések) hozzárendelése a szöveghez — a következő faktorok játszanak döntő szerepet:

- a szöveg fizikai manifesztációja (*vehiculum* /=Ve/; írott/nyomtatott szövegeknél: *grafikus vehiculum* /=Ve-gr/);
- a fizikai manifesztáció mentális képe (*vehiculum-imago* /=Ve/; írott/nyomtatott szövegek esetében a *primer* imago a grafikus vehiculum imagoja /=Ve-gr/, ehhez társul *szekunder* imagoként egy — a belső olvasás eredményeként létrejövő — *fonikus* imago /=Ve-fo/);
- mindkét imagonak van egy *fizikai* szemiotikai és egy *nyelvi* szemiotikai vetülete, az elsőt figurának (*figura* /= \mathcal{F} /), a másodikat notationnak (*notatio* /= \mathcal{N} /) nevezem;
- mind az imagok létrehozásában, mind az interpretáció további elemeinek/faktorainak konstruálásánál jelentős szerepet játszik az a *vehiculumspecifikus modell* (a 2. ábrán *MVe*), amellyel az interpretátor rendelkezik; ettől a modelltől függ, hogy milyen rétegeket és szinteket veszünk figyelembe az interpretáció elvégzése során (ezeket lásd később);
- a vehiculum/vehiculum-imago materiális architektonikája (*formatio* /=Fo/);
- az interpretáció műveletének explicit tárgyalásához a vehiculum-imago manifesztációja, az úgynevezett vehiculum-indikátor /=Ve \mathcal{I} / elengedhetetlenül szükséges; az indikátorokat célszerű egyrészt a grafikus és fonikus médium, másrészt a figura és notatio közötti különbségtévesztésnek megfelelően specifikálni (lásd a 2. ábra megfelelő szimbólumait a vehiculum-imago oszlopában);
- a vehiculum-imago és formatio együttesen a szöveg mint jelkomplexus *significans*ának szerepét töltik be;
- a szöveg mint jelkomplexus szemantikai architektonikája (*sensus* /=Se/);
- a szemantikai architektonika a következő két komponensből áll:
 - (a) nyelvspecifikus sensus (*sensus designatus* /=S_d/);
 - (b) a szövegben feltételezetten kifejezésre jutó tényleges vagy fiktív tényállás-konfigurációra utaló sensus (*sensus referens* /=S_r/);
- a szemantikai architektonika mindkét komponense a következő három alkomponensből áll:
 - (1) fogalmi verbális sensus (*dictum* /= \mathcal{D} /): az a sensus, amelyet azoknak a fogalmi verbális sensusoknak (értelmező szótári jelentés'-eknek) a kombinációja eredményeként kapunk, amiket a szöveg szavaihoz az adott verbális kontextusban hozzárendelünk;
 - (2) fogalmi nemverbális sensus (*apperceptum* /= \mathcal{A} /): a szöveghez (vagy bármely részéhez) rendelhető, bármely érzékszerv közvetítésével létrehozott 'kép';
 - (3) nemfogalmi sensus (*evocatum* /= \mathcal{E} /): a szöveghez (vagy bármely részéhez) rendelhető érzelmek/tapasztalatok azon része, amely fogalmilag nem manifesztálódik;
- a sensus referens és a sensus designatus között a *contextualisatio* relációja áll fenn;
- az úgynevezett *relatumspecifikus modell* /=MRe/, ami olyan tényállás-konfigurációk mentális képe, amiről a szöveg szólhat, és e tényállás-konfigurációk lehetséges szemantikai manifesztációi;
- annak a tényállás-konfigurációnak a mentális képe, amiről — az interpretáló véleménye szerint — a szöveg szól (*relatum-imago* /=Re/);
- az interpretáció műveleteinek explicit tárgyalásához, miként a vehiculum-imagonak, ennek az imagonak a manifesztációja, az úgynevezett *relatum-indikátor* /=Re \mathcal{I} / is elengedhetetlenül szükséges;

1. ábra
Egy verbális jelkomplexus (=SIGNUM VERBALE) jelkomponensei

- az a tényállás-konfiguráció (*relatum* /= *Re*/), amiről — az interpretáló véleménye szerint — a szöveg szól;
- a sensus és a *relatum-imago* együttesen a szöveg mint jelkomplexus *significatum*-ának (jelentésének) szerepét töltik be;
- a *significatum* és a *significans* között a *significatio* relációja áll fenn;
- az interpretáció műveleteinek explicit tárgyalásához természetesen a formatiót, a sensus komponenseit, valamint a *significatio* és *contextualisatio* relációkat is reprezentálni kell, erre utalnak a 2. ábra középső sorában az „R”-konstituenst tartalmazó szimbólumok.

Egy jelkomplexussal kapcsolatban ezenkívül beszélni szokás még *denotatumról* (és *denotatum-imagoról*) is. A 'denotatum' terminus arra a tényállás-konfigurációra utal, amit egy jelkomplexushoz a nyelvközösségen belül fennálló konvenció értelmében attól a kontextustól függetlenül rendelhetünk, amiben a szóban forgó jelkomplexus éppen használva lett.

A szöveg konstitúciójának analízise a *formatio* és a *sensus designatus* analízisét jelenti. Lássuk először a *formatio* szintjeit.

1.2. A *formatio* elemzésénél mindenekelőtt a következő két ismerethalmaz között kell különbséget tenni:

- azok a nyelvi rendszerben szisztematizált ismeretek, amelyek a *vehiculumra* mint lexikai elemekből álló nyelvi szemiotikai objektumra vonatkoznak (*notatio* /= *N*/);
- azok az ismeretek, amelyek a *vehiculumra* mint nem lexikai, fizikai szemiotikai objektumra vonatkoznak (*figura* /= *F*/).

A lexikai *notatio*val kapcsolatban a következő szinteket szokás elkülöníteni:

- a betűk/hangok szintje: grafematikus-fonematikus szint /= *grm-fom*/;
- a (szótári) lexikai egységek szintje /= *LexE*/;
- a szóalakok belső architektónikájának szintje /= *ArLex*/;
- a közlésegyeségek belső architektónikájának szintje /= *ArKzE*/;
- az úgynevezett elsőfokú kompozícióegységek belső architektónikájának szintje /= *ArKpE*/;
- az úgynevezett makrokompozíció belső architektónikájának szintje /= *ArMKp*/.

Ha egy dominánsan verbális szöveg nemcsak lexikai *notatio*s réteggel rendelkezik, hanem másmilyennel is (például zeneivel), ennek szintjeit a lexikaiével kompatibilis módon kell meghatározni.

Írott/nyomtatott szövegek *figurájával* kapcsolatban a következő rétegeket célszerű megkülönböztetni:

- az úgynevezett neutrális-grafikus réteg /= *F-gr*/ (a minden esetben meglévő grafikus réteg, a *notatio* fizikai manifestációja);
- az úgynevezett para-grafikus réteg /= *F-pgr*/ (a para-grafikus réteg a beszélt nyelv para-fonikus rétegének megfelelő para-lingua³ szint);
- a kalligrammatikus grafikai réteg /= *F-kgr*/ (a lexikai elemekből konstruált ikonikus réteg — lásd pl. Apollinaire kalligrammáit);
- illusztratív-grafikai réteg, amelyen belül célszerű a következő két alréteget elkülöníteni:
 - grafikus ikonikus réteg /= *F-gri*/ (a szövegben alkalmazott képi illusztrációk rétege);
 - grafikus diagrammatikus réteg /= *F-grd*/ (a szövegben alkalmazott nem képi illusztrációk — függvények, statisztikák, diagrammok — rétege)⁴.

A neutrális grafikus rétegen belül valószínű olyan szinteket célszerű megkülön-

böztetni, mint a notation belül. A többi rétegre vonatkozó szinteket rétegspecifikusan kell meghatározni.

1.3. A *sensus designatus* konstitúcióját egy speciális hálóként foghatjuk fel, amelynek létrejöttében a notatio és figura rétegeinek/szintjeinek elemei különböző módokon és különböző relevanciával vesznek részt. (Szemléletesen ezt úgy képzelhetjük el, hogy a 2. ábra S_4 oszlopában található téglalapok a recepció/interpretáció során különféle jelentéskonstruktív materiával töltődnek meg, s ezek konfigurációjából jön létre ez a speciális háló.)

Részletesebb elemzés helyett elég itt arra a közismert tényre utalni, hogy pl. bizonyos szintaktikai struktúrák ismétlődése konceptuálisan éppúgy jelentéskonstruktív lehet, mint bizonyos lexikai elemeké/mezőké vagy prozodikus konfigurációké (dictum); bizonyos kifejezések erősebben hatnak a képzeletre, bizonyosak gyengébben vagy egyáltalán nem (apperceptum); bizonyos kifejezésekhez szociokulturálisan konvencionalizált érzelmek/tapasztalatok kötődnek, másokhoz nem (evocatum).

2. A vehiculum kommunikatív funkciója

2.0. A dominánsan verbális szövegek jelentésének konstitúciójában a lexikai elemek játsszák a domináns szerepet. Vannak azonban olyan dominánsan verbális szövegek is, amelyek jelentését a vehiculum *figura* komponense (fizikai megjelenési formája, fizikai szemiotikai architektónája) jelentős mértékben meghatározza. Kisebb-nagyobb mértékben ilyennek tekinthető az itt elemzendő öt szöveg is (lásd a T1–T5 szövegeket). A következőkben ezekhez kívánok néhány megjegyzést fűzni.

2.1. Vas István *Második párbeszéd két ismeretlen között* című versében feltűnően gyakori a gondolatjel használata. E vers tipografikus figurájával kapcsolatban egy *para-grafikus* rétegről $/= \mathcal{F}\text{-pgr}/$ is beszélhetünk, ez a figura ugyanis annak a para-fonikus ténynek a tipografikus manifestációjaként fogható fel, hogy a szöveg két személy dialógusát reprezentálja — ha a 'két személy' kifejezés itt szimbolikusan értendő is. A szöveg kommunikatív organizációját csak ennek a para-grafikus rétegnek a figyelembevétele alapján tárhatjuk fel.⁵

2.2. Apollinaire *La colombe poignardée et le jet d'eau* című szövegének tipografikus figurája teljes egészében nemkonvencionális. E szöveg figurájában szembetűnő a *kalligrammatikus grafikus* réteg $/= \mathcal{F}\text{-kgr}/$, az tudniillik, hogy a szöveg lexikai materiája úgy van elrendezve, hogy e matéria fizikai manifestációja ikonikusan ábrázoljon egy galambot és egy szökőkutat. Megjegyzendő azonban, hogy ezt az ikonikus interpretációt részben a „colombe” [galamb] és a „jet d'eau” [szökőkút] kifejezések motiválják; e kifejezések jelentésének figyelembevétele nélkül ugyanis e figurához más ikonikus interpretációk is hozzárendelhetők. Beszélhetünk ezenkívül a figura *para-grafikus* rétegről $/= \mathcal{F}\text{-pgr}/$ is. Az a mód ugyanis, ahogyan a női nevek és a *mais* kifejezés a 'galamb'-ot konstituáló részben, valamint a *ceux qui* kezdetű sor, az *o* elem és a *jardins* kezdetű sor a 'szökőkút kávját' konstituáló részben szedve van, para-fonikus információk tipografikus manifestációjának is tekinthető. (Azért használom e megállapításban az „is” kifejezést, mert el tudok képzelni olyan interpretációt is, amelyben az itt para-grafikusnak minősített elemek részben vagy teljes egészében prozodikus elemek grafikus manifestációjának tekintetnek.)

Ami e szöveg *neutrális-grafikus konstitúcióját* $/= \mathcal{F}\text{-ngr}/$ illeti, arról a következő mondható:

- a 'galamb'-ot konstituáló rész soronként olvasandó, és így egy szabálytalan organizációjú versszakot kapunk;

T1 Második párbeszéd két ismeretlen között

1. Hogy állsz? — Készen vagyok.
— Ebben a nyári alkonyatban?
— Épp most. — Remontálnak a rózsák.
— Nem utólszor ezen a nyáron.
5. — A szerelem? — Az is remontál.
— És koponyádban a ragadozó?
— Legszívesebben abbahagyná.
Lomhán figyel, de készülődik
Szemében az új tigrisugrás.
10. — És mégis? — Akkor kell búcsúzni,
Amikor legjobban szeretjük,
Amitől búcsúzni kell.
— Még győzöd. — Győzve abbahagyni.
— Sok csatát kell még nyerned ahhoz,
15. Hogy elveszítsd a háborút.
— Háborúmat elveszítve
Nyerhetem csak meg a békét.
— Kettőnkön áll a vásár.
— Ha majd kettőnkön a sor.
20. — Találkozunk. — Találkozunk.
— Ha majd mi ketten nem leszünk.
— Ha majd mi ketten egy leszünk.
(Vas István)

T2 LA COLOMBE POIGNARDÉE ET LE JET D'EAU

Douces figures poi^{gnardée} C^{hères} lèvres fleuries
 MIA MAREYE
 YETTE LORIE
 ANNIE et toi MARIE
 où vous êtes
 jeunes filles
 MAIS
 près d'un
 jet d'eau qui
 pleure et qui prie
 cette colombe s'extasie

Tous les souvenirs de mes amis ?
 O mes amis partis en guerre ?
 Jaillissent vers le firmament ?
 Et vos regards en l'eau dormant ?
 Meurent mélancoliquement ?
 Où sont-ils Braque et Max Jacob ?
 Dernier aux yeux gris comme l'abbé ?
 Où sont-ils Raynal Billy Dalizé ?
 Dont les noms se mélancolisent ?
 Comme des pas dans une église ?
 Où est Cremona qui s'engagea ?
 De souvenirs mon âme est pleine ?
 Jet d'eau pleure sur ma peine

Le soir tombe O sanglante mer
 Jardins où saigne abondamment le laurier rose fleur guerrière

(GUILLAUME APOLLINAIRE)

T3 silencio silencio silencio
 silencio silencio silencio
 silencio silencio
 silencio silencio silencio
 silencio silencio silencio

(Eugen Gomringer)

T4

(UGO CARREGA)

And the mome rats outgrape
 All mimsy were the porpoises,
 Did gyre and gimble in the wabe:
 Two bright, and the dithy loves

(Lewis Carroll)

- a 'szökőkút vízsugará'-t konstituáló résznek először a bal oldalát, majd a jobb oldalát kell felülről lefelé haladva olvasni, és így ez a rész két, soronként nyolc szótagú, hét soros versszaknak tekinthető, aabbcc—ddeeff rímképlettel;
- a 'szökőkút kávjá'-t konstituáló rész, soronként olvasva, egy (soronként ugyancsak nyolc szótagú) öt soros versszakot eredményez, ababa rímképlettel.

Más szóval: ez a kalligramma egy konvencionálisan is olvasható szöveget reprezentál, aminek megalkothatjuk fonikus vehiculum-imagoját is.⁶

2.3. Gomringer szövegében az az azonnal szembeötlő, hogy egyetlen — többször megismételt — szóból áll. A szöveg *adott grafikus konstitúciójában* akár oszloponként felülről lefele (s balról jobbra) haladva olvassuk a szöveget, akár soronként, a hétszer megismételt *silencio* [csend] szót egy, e szó hosszúságának megfelelő üres hely követi, majd ezt az üres helyet ismét a *silencio* szó hétszeri megismétlése.

Ez a konstitúció tipografikusan más módon is manifesztálható lenne, nem csak az itt adott módon (pl. egyetlen oszlopba vagy konvencionális szövegként szedve). A szöveg adott figurájában az a plusz, hogy van egy *kalligrammatikus grafikus* rétege /=*ℱ*-kgr/: a *silencio* szó ismétléseivel körülzárt silencionyi üres hely a csönd kalligrammatikus/ikonikus reprezentációjaként interpretálható. Ebben az értelemben ez a szöveg egy audiovizuális konstelláció.

2.4. Carrega szövegének *grafikus konstitúciója* — alulról felfelé szemlélve — egyetlen sor (*modificando il significante, varia il significato* [modifikálva a significanst, változik a significatum]) 27-szeri megismétléséből és e sort alkotó lexikai elemek töredékeinek egy halmazából áll, egy álló téglalap alakú keretbe helyezve, amely egy könyvoldal kontúrja reprezentációjának tekinthető.

Ha eltekintünk attól, hogy ez a produktum lexikai elemekből (és lexikai elemek töredékeiből) áll, tekinthetjük e produktumot képnek (szemiotikai értelemben ikon-nak): akár egy zsák képének, akár egy felhajtott gallérú kabátban levő vagy bebugyolált fejű ember képének. Ez a kép funkcionálhat e szöveg *kalligrammatikus grafikus autoreferenciájának*: modifikálva a significanst (megváltoztatva egy könyv-oldal normál képét), változik a significatum. Megjegyzendő, hogy ez a szöveg nem olvasható, azaz nem rendelhető hozzá egy fonikus vehiculum-imago.

2.5. Carroll szövegének tipografikus képe azt a tényt kívánja kifejezésre juttatni, hogy ez a szöveg egy olyan kontextusban előforduló szöveg, amelyben minden tükörben (*Through the Looking-Glass*) jelenik meg. Ezt a tipográfiát ezért a szóban forgó kontextusban érvényes notatio tipografikus manifesztációjának tekinthetjük.

Bár nem tartozik szorosan az itt tárgyalt témához, érdemes azt is megjegyezni, hogy ha e szöveget 'rendesen' olvassuk (azaz, ha a tükörírást visszafordítjuk), akkor sem kapunk jól formált angol szöveget, hanem csak egy kváziangolt, amelynek egyik lehetséges magyar 'fordítása' a következő:

A GRUFFACSÓR

Nézsonra járt, nyalkás brigyók
turboltak, purrtak a zepén,
nyamlongott mind a piritók,
bröftyent a mamsi plény.⁷

Azzal a kérdéssel nem kívánok itt foglalkozni, hogy az ilyen kvázi szövegeknek milyen funkciói vannak vagy lehetnek.

2.6. Azt hiszem, e néhány kommentár alapján is nyilvánvaló, hogy a *tipográfiai konstitúció* figyelembevételre elengedhetetlen az interpretáció adekvát végrehajtásához. Minthogy azonban ennek tárgyalását a nyelvészet nem tekinti feladatának, egy olyan elméletet kell létrehozni, amelynek keretében a többi faktorral együtt a tipográfiai konstitúció elemzése is elvégezhető.

Jóllehet az elemzés tárgyát itt költői szövegek képezték, nyilvánvaló, hogy a tipográfia más szövegekkel kapcsolatban is releváns szerepet játszik. Elég itt egyszerűen a diagrammokat, képeket, fotókat is tartalmazó tipográfiai konstitúcióval rendelkező tudományos könyvekre és tankönyvekre gondolni, másrészt újságokra, folyóiratokra, mindennapi információink médiumaira.

3. Anaforikus elemek szövegkonstitutív szerepe

3.0. Ebben a kontextusban *anaforikus elemeknek* nevezem mindazokat az elemeket, amelyek egy szövegben egy őket megelőző kifejezéssel totálisan vagy parciálisan/tematikusan koreferensek. Előzőkre példák lehetnek a nevek, főnevek vagy nominális frázisok névmási helyettesítései, utóbbiakra olyan kifejezések, amelyek egy őket megelőző kifejezéssel pl. hyperonym-hyponym, egész-rész vagy más természetű tematikus viszonyban állnak. A következőkben az anaforikus koreferencia néhány aspektusát kívánom tárgyalni Italo Calvino *Palomar* című könyvének egyik alfejezete alapján (lásd a mellékelt olasz szöveget és informatív magyar fordítását /= T6/).

Bevezetésül csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy az anaforikus elemek elemzését egyidejűleg két síkon kell végezni: a szöveg *nyelvi konstitúciójának* síkján, ahol anaforikus elemekről/kifejezésekről és azok antecedenseiről beszélünk, és a *mentális modellek* síkján, amelyre vonatkozóan a 'totális koreferencia' és a 'parciális/tematikus koreferencia' terminusokat alkalmazzuk.

T6: Palomar allo zoo .

(0) La corsa delle giraffe

(1) Il signor Palomar allo zoo di Vincennes si ferma davanti al recinto delle giraffe. (2) Ogni tanto le giraffe adulte si mettono a correre seguite dalle giraffe bamboine, si lanciano alla carica fin quasi alla rete del recinto, girano su se stesse, ripetono il percorso a gran carriera due o tre volte, si fermano. (3) Il signor Palomar non si stanca d'osservare la corsa delle giraffe, affascinato dalla disarmonia del loro movimenti. (4) Non riesce a decidere se galoppino o se trotano, perché il passo delle zampe posteriori non ha niente a che fare con quello delle anteriori. (5) Le zampe anteriori, dinoccolate, si arcuano fino al petto e si srotolano fino a terra, come incerte su quali delle tante articolazioni piegare in quel determinato secondo. (6) Le zampe posteriori, molto più corte e rigide, tengono dietro a balzi, un po' di-sbieco, come fossero gambe di legno, o stampelle che arrancano, ma così come per gioco, come sapendo d'essere buffe. (7) Intanto il collo teso avanti ondeggia in su e in giù, come il braccio d'una gru, senza che si possa stabilire un rapporto tra i movimenti delle zampe e questo del collo. (8) C'è poi anche un sobbalzo della groppa, ma questo non è che il movimento del collo che fa leva sul resto della colonna vertebrale. (9) La giraffa sembra un meccanismo costruito mettendo insieme pezzi provenienti da macchine eterogenee, ma che pur tuttavia funziona perfettamente. (10) Il signor Palomar, continuando a osservare le giraffe in corsa, si rende conto d'una complicata armonia che comanda quel trepestio disarmonico, d'una proporzione interna che lega tra loro le più vistose sproporzioni anatomiche, d'una grazia naturale che vien fuori da quelle movenze sgraziate. (11) L'elemento unificatore è dato dalle macchie del pelo, disposte in figure irregolari ma omogenee, dai contorni netti e angolosi; esse si accordano come un esatto equivalente grafico ai movimenti segmentati dell'animale. (12) Più che di macchie si dovrebbe parlare d'un manto nero la cui uniformità è spezzata da nervature chiare che s'aprono seguendo un disegno a losanghe: una discontinuità di pigmentazione che già annuncia la discontinuità dei movimenti. (13) A questo punto la bambina del signor Palomar, che si è stancata da un pezzo di guardare le giraffe, lo trascina verso la grotta dei pinguini. (14) Il signor Palomar, cui i pinguini danno angoscia, la segue a malincuore, e si domanda il perché del suo interesse per le giraffe. (15) Forse perché il mondo intorno a lui si muove in modo disarmonico ed egli spera sempre di scoprirvi un disegno, una costante. (16) Forse perché lui stesso sente di procedere spinto da moti della mente non coordinati, che sembrano non aver niente a che fare l'uno con l'altro e che è sempre più difficile far quadrare in un qualsiasi modello d'armonia interiore.

Palomar az állatkertben

(0) A zsiráfok futása

(1) Palomar úr a Vincennes-i állatkertben megáll a zsiráfok kifutója előtt. (2) A nagy zsiráfok a kicsinyektől követve olykor futni kezdenek, előrohannak egész közel a kifutó kerítéséig, megfordulnak maguk körül, az egészet vad futásban kétszer-háromszor megismétlik, majd megállnak. (3) Palomar úr, elbűvölve mozgásuk diszharmonijától, nem fárad bele a zsiráfok futásának megfigyelésébe. (4) Nem sikerül eldöntenie, hogy galoppoznak-e vagy ügetnek, mert a hátsó lábak mozgásának semmi köze az elsőkééhez. (5) A lomha első lábak ívben felhajolnak a mellkasig, majd visszagöngyölödnek a földre, mintha nem lennének biztosak benne, hogy a sok ízület közül melyik pillanatban melyiket hozzák mozgásba. (6) A hátsó lábak, melyek sokkal rövidebbek és merevebbek, hátrafelé állnak szökellésre, egy kicsit ferdén, mintha falábak lennének, vagy bicegő mankók, de úgy, mintha csak tréfából tennék, tudván, hogy milyen komikusak. (7) Ezalatt a hosszan előre nyújtott nyak periodikusan mozog fel-le, mint egy emelődaru karja, anélkül, hogy a lábak és a nyak mozgása között bármilyen összefüggés felismerhető lenne. (8) Ehhez járul a far ugrándozó mozgása, de ez nem más, mint a nyak mozgása gerincoszlopra való hatásának a következménye. (9) A zsiráf egy heterogén alkatrészekből összerakott apparátusnak tűnik, amely azonban tökéletes módon funkcionál. (10) Palomar úr, folytatva a zsiráfok futásának megfigyelését, lassan felismer egy komplikált harmóniát, ami ezt a diszharmonikus lábmozgást vezérli, egy olyan belső arányt, ami az extrém anatómiai aránytalanságukat összetartja, egy természetes eleganciát, ami ebben az esetlen mozgásban megnyilvánul. (11) Az összhangot teremtő elemet a bőr foltjai képezik, pontosan körülhatárolt sokszögletű kontúrokból szabálytalan, de homogenen alakzatokba rendezve, mintha az állatok által tagolt mozgás pontos grafikus megfelelői lennének. (12) Foltok helyett inkább egy fekete köpenyről kellene beszélni, amelynek egyhangúságát világos bordázat töri meg, követve egy rombuszmintázatot: a pigmentáció folytonosságának a hiánya, amely mintegy előre jelzi a mozdulatok folytonosságának a hiányát. (13) Ekkor Palomar úr kislánya, aki belefáradt abba, hogy egy darabig a zsiráfokat nézte, őt a pingvinek barlangja felé vonszolja. (14) Palomar úr, akit a pingvinek szorongással töltenek el, nem szívesen követi, és azon kezd gondolkodni, hogy miért érdeklik őt a zsiráfok. (15) Talán mert a körülötte levő világ diszharmonikusan mozog, s ő mindig reméli, hogy felfedez benne valami szisztémát, valami állandót. (16) Talán mert ő maga azt érzi, hogy az agy nem koordinált mozgásainak hatására cselekszik, amelyeknek úgy tűnik, nincs közülük egymáshoz, és amelyeket egyre nehezebb bármiféle belső harmóniának megfeleltetni.

3.1. A példaként választott alfejezet címe „La corsa delle giraffe”. A *la corsa delle giraffe* kifejezés (0, illetőleg 3) a következő négy kifejezéshalmaz elemeinek *antecedens*ül szolgál (a felsorolásnál a főnevek/főnévi csoportok névelőjét az egyszerűség kedvéért elhagytam, ezek azonban minden esetben névelővel együtt értendők; a zárójelbe tett számok azokra a szövegmondatokra utalnak, amikben a szóban forgó kifejezések találhatók):

- (a) *giraffe* [zsiráfok] (1, 3, 10, 13, 14); *giraffe adulte* [nagy zsiráfok] (2); *giraffe bambine* [kicsinyek] (2); *giraffa* [zsiráf] (9); *animale* [állatok] (11); *se stesse* [maguk] (2); *loro* [-uk] (3, 10);
- (b) *mettono a correre* [futni kezdenek] (2); *si lanciano alla carica* [előrerohannak] (2); *girano* [megfordulnak] (2); *ripetono il percorso a gran carriera* [az egészet vad futásban [...] megismétlik] (2); *si fermano* [megállnak] (2); *galoppando* [galoppoznak] (4); *trottano* [ügetnek] (4); ...
- (c) *zampe posteriori* [hátsó lábak] (4, 6); *zampe anteriori* [első lábak] (4, 5); *petto* [mellkas] (5); *collo* [nyak] (7, 8); *zampe* [lábak] (7); *groppa* [far] (8); *colonna vertebrale* [gerincoszlop] (8); *pello* [bőr] (11); ...
- (d) *disarmonia dei loro movimenti* [mozgásuk diszharmóniája] (3) és azok az anaforikus kifejezések, amelyek közvetlen *antecedens*ül ez a kifejezés szolgál.

Lássuk most e kifejezéshalmazok *referenciájának* és *koreferencialitásának* néhány aspektusát:

- (a') az (a) halmazon belül két referencia és ennek megfelelően két koreferens halmaz különböztethető meg: a *giraffa* [zsiráf] (9), *loro* [-uk] (10), *animale* [állatok] (11) és *giraffe* [zsiráfok] (14) kifejezések a 'zsiráf'-ra mint speciesre utalnak, és ebben a funkciójukban totálisan koreferensek; a többi kifejezés a szóban forgó állatkertbeli zsiráfokra utal, és ebben a funkcióban totálisan vagy parciálisan koreferensek (nem egyértelmű például, hogy a *se stesse* [maguk] (2) és a *loro* [-uk] (3) kifejezések csak a nagy zsiráfokra utalnak vagy a kicsinyekre is);
- (b') a (b) halmaz kifejezéseivel kapcsolatban egyrészt — a *se stesse* [maguk] (2) és a *loro* [-uk] (3) kifejezések aluldetermináltsága következtében — nem világos, hogy csak a nagy zsiráfok tekintendők-e az e halmazban felsorolt predikátumok szubjektumainak vagy a kicsinyek is, másrészt nyilvánvaló, hogy ezek a predikátumok parciálisan/tematikusan koreferensek a *la corsa delle giraffe* [a zsiráfok futása] (0, 3) kifejezéssel;
- (c') a (c) halmaz kifejezései parciálisan/tematikusan koreferensek a *giraffe* [zsiráfok] (1) kifejezéssel (és ennek közvetítésével a *giraffe* [zsiráfok] (0) kifejezéssel is);
- (d') a (d) halmaz kifejezéseinek statusa nagyon komplikált, ennek elemzésével itt nem áll módomban foglalkozni.

Azt hiszem, részletes argumentáció nélkül is világos, hogy a *referencia* és a *koreferencialitás* (valamint ennek típusai) megállapításához elsősorban a *világra* és nem a *nyelvre* (grammatikára) vonatkozó ismereteinket kell alkalmaznunk; azokat, amelyek felhasználásával az interpretáció során a szöveghez rendelt mentális modelljeinket megalkotjuk. Különösen érvényes ez a parciális/tematikus koreferencia felfedezésére. Nyelvi/grammatikai ismeretek még a (c) halmaz elemeivel kapcsolatban sem segítenek, mert Calvino nem alkalmaz (a *zsiráfok* kifejezéssel totálisan koreferens) birtokos névmásokat.

3.2. Annak szemléltetésére, hogy a referencia és koreferencialitás megállapítása mennyire a világra vonatkozó ismereteinktől függ, lássunk még egy példát.

Módosítsuk az elemzett szöveg 13–14. szövegmondatát (lásd T7a) a következő módon (lásd T7b):

T7a

(13) A questo punto la bambina del signor Palomar, che si è stancata da un pezzo di guardare le giraffe, lo trascina verso la grotta dei pinguini. (14) Il signor Palomar, cui i pinguini danno angoscia, la segue a malincuore, e si domanda il perché del suo interesse per le giraffe.

(13) Ekkor Palomar úr kislánya, aki belefáradt abba, hogy egy darabig a zsiráfokat nézte, őt a pingvinek barlangja felé vonszolja. (14) Palomar úr, akit a pingvinek szorongással töltenek el, nem szívesen követi, és azon kezd gondolkodni, hogy miért érdeklik őt a zsiráfok.

T7b

(13) A questo punto la bambina del signor Palomar, che si è stancata da un pezzo di guardare le giraffe, lo trascina verso la grotta dei pinguini. (14) Il signor Palomar, cui i pinguini danno angoscia, la segue a malincuore, e si domanda il perché del suo *disinteresse* per le giraffe.

(13) Ekkor Palomar úr kislánya, aki belefáradt abba, hogy egy darabig a zsiráfokat nézte, őt a pingvinek barlangja felé vonszolja. (14) Palomar úr, akit a pingvinek szorongással töltenek el, nem szívesen követi, és azon kezd gondolkodni, hogy miért *nem* érdeklik őt a zsiráfok.

A T7a szövegben a *suo* [\approx őt] a *signor Palomar* [Palomar úr] kifejezéssel koreferens, a T7b szövegben a *la bambina* [kislánya] kifejezéssel. Az eltérés oka az, hogy a *interesse* [\approx érdeklik] kifejezés *disinteresse* [\approx nem érdeklik] kifejezéssé változtatása következtében megváltozott az interpretációmódel alapját képező tényállás-konfiguráció.⁸

4. Befejező megjegyzések

4.0. Tanulmányomban — ahogy a Bevezetésben hangsúlyoztam — annak megmutatása volt a célom, hogy a verbális kommunikáció kutatásához olyan elméleti keretre van szükség, amely több szempontból is tágabb, mint a nyelvészet kerete. Ezt részben a tipografikus konstitúció jelentésmeghatározó szerepének elemzésével próbáltam igazolni, részben annak megmutatásával, hogy a jelentésinterpretáció alapját képező szövegkonstitúció elemzésénél az esetek többségében a világra és nem a nyelvre vonatkozó ismeretek dominánsak. E tényből egyértelműen következik a tágabb elméleti keret és az annak megfelelő didaktika kidolgozásának szükségessége.

4.1. Valóban adekvát elméletnek, véleményem szerint, a *multimediális* kommunikáció egy *szemiotikai* elmélete tekinthető. Ez az elmélet alkalmas kell legyen valamennyi kommunikációs médium által közvetített kommunikáció elemzésére, a 'kommunikáció' terminust mind a kommunikáció mint produktum, mind a kommunikáció mint folyamat megjelölőjeként értelmezve. A *dominánsan verbális szövegek szemiotikai textológiája* összekötő kapocsként szolgálhat a szűken értelmezett nyelvészet és a multimediális kommunikáció elmélete között, ha egyrészt szorosan épít a nyelvészet eddigi eredményeire, másrészt fokozatosan integrálni próbálja kutatási objektumai közé a kommunikáció nem verbális faktorait.

4.2. Az előző pontban mondottak érvényesek egy adekvát didaktika kidolgozására vonatkozóan is. A stratégia, véleményem szerint, itt is az lehet, hogy először — építve egy szemiotikai textológia eredményeire — kidolgozzuk a *dominánsan*

verbális kommunikáció didaktikáját, s ebből kiindulva haladunk a multimediális kommunikáció didaktikájának kidolgozása felé.

4.3. Tekintve a különféle médiumok egyre elterjedtebb alkalmazását, mindkét feladat minden szempontból releváns.

Mind a multimediális kommunikáció elmélete, mind annak didaktikája kidolgozásához elengedhetetlen természetesen az ebben az irányban eddig végzett kutatások eredményeinek kritikai feldolgozása.

Ami az elméleti munkát kísérő elemzéseket illeti, hálás feladat lehet olyan szövegek elemzése, mint pl. *Alice Csodaországban* vagy *Pinocchio*, (a) amelyek önmagukban is multimediálisak, (b) amelyeknek különféle médiumokban való realizációi ismereteseek, és (c) amelyeknek intertextuális kapcsolatai szerteágazóak.

Valamennyi itt említett feladat par excellence interdiszciplináris, és eredménnyel csak egy olyan keretben végezhető el.

Jegyzetek

1. A terminológia kérdése igen jelentős a nyelvészeti kutatásban, amelyben két nyelv van érintve: a kutatás tárgyát képező nyelv és az a nyelv, amelynek felhasználásával erről a nyelvről beszélünk.
2. Az első ábra egy jelsémában rendezi el a főbb faktorokat mint a jel (jelkomplexus) komponenseit. A második ábra egyrészt részletesebb képet nyújt írott/nyomtatott jelkomplexusok egyes komponenseiről, másrészt figyelembe veszi az interpretációban szerepet játszó 'modell'-t ('modellek'-et) is. E faktorok részletes leírásához lásd: PETŐFI: 1989.
3. A 'para-lingua' terminus a nyelv adott személyre/személyekre jellemző aspektusaira utal: egyéni hangszín, egyéni prozódia, életkor, hangulat stb.
4. A figura egyes aspektusait a második részben elemzett példák illusztrálják.
5. A kommunikatív organizációval kapcsolatban érdekes figyelembe venni Vas István többi '...párbeszéd két ismeretlen között' tematikájú/ című versét is. (Tudomásom szerint 1983-ig négy ilyen verset írt.) A másodikban, harmadikban és negyedikben a gondolatjel a kommunikatív organizáció releváns faktora, az elsőben egyes verssorok lépcsős tagolása, ebben gondolatjel egyáltalán nem fordul elő. (Vas István e „párbeszéd”-eihez lásd e kötet 68—72 oldalait. A *Második párbeszéd...* -hez lásd PETŐFI: 1988-at is — e vers azonban ott nem az eredeti tipográfiai képnek megfelelően lett szedve.) Umberto Saba olasz költőnek ugyancsak van egy ezekhez a párbeszédéhez hasonló ciklusa *Prelúdium és fűgák* címmel. E kötet fűgaiban más organizációs faktorok is találhatók, többek között a kurzív és a normál szedés, mint a 'beszélgető felek'-et megkülönböztető elemek.
6. Apollinaire kalligrammájának magyar fordítása megtalálható Radnóti Miklós Összes versei és műfordításai (Budapest, Szépirodalmi, 1965.) c. kötetének 420. oldalán. E vers elemzéséhez lásd PETŐFI—OLIVI: 1986.
7. Lásd Lewis Carroll: *Alice Tükkörországban*. Ford. Révbíró Tamás (Budapest, Móra, 1980.), 15. oldal. A magyar fordítás tükkörírással így fest:

Я О С С А Р F F U R G А

Многоликий и многогранный
 человек, который
 знает много и много знает
 и много знает и много знает

8. Mind a nyelvi, mind a nemnyelvi ismeretek alkalmazása esetén az interpretáció során azok a következtetések (inferenciák) játszanak döntő szerepet, amiket ezek alapján az adott ko- és kontextusban levonunk. (Az inferenciákhoz lásd: van de VELDE: 1989.)

Irodalomjegyzék

- CARREGA, U.:
1975. *La materia del significato*. Pollenza—Macerata.
- GOMRINGER, E.:
1989. *Worte sind Schatten. Die konstellationen 1951—1968*. Reinbek bei Hamburg.
- HEYDRICH, W., F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.):
1989. *Connexity and Coherence. Analysis of Text and Discourse*. Berlin, New York, W. de Gruyter.
- PETŐFI, J. S.:
1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum, *Nyr.* 112. évf. 2. szám 219—229.
1989. A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg. (Sajtó alatt.)
- PETŐFI, J. S., T. OLIVI:
1986. Texture, composition, signification. Vers une textologie sémiotique, *Degrés*, 46—47.
- VAN DE VELDE, R. G.:
1989. Man, Verbal Text, Inferencing, and Coherence, in: Heydrich—Neubeuer—Petőfi—Sözer (eds.)

SEMIOTISCHE TEXTOLOGIE — DIDAKTIK

JÁNOS S. PETŐFI

Im vorliegenden Beitrag beschäftige ich mich mit einigen Aspekten der semiotischen Textologie. Im ersten Teil skizziere ich die Komponenten der Konstitution geschriebener/gedruckter Texte. Im zweiten Teil demonstriere ich einige Beispiele für die kommunikative Funktion der physikalischen Manifestation (des Vehikulums) von Texten. Im dritten verweise ich — anhand der Analyse der textkonstitutiven Rolle von anaphorischen Elementen — auf die interpretative Bedeutung der Weltkenntnis (der mentalen Modelle). Im abschließenden Teil ziehe ich einige Schlußfolgerungen bezüglich der Rolle der semiotischen Textologie und der damit verbundenen Didaktik in der Kommunikationsforschung.

AZ ELLENTÉTESSÉG ÉS A KAUZALITÁS SZERKEZETALKOTÓ ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK LOGIKAI HÁTTERE

BÉKÉSI IMRE

A gondolat logikai formái (nevezetesen a szillogizmusok), valamint bizonyos nyelvi formák (nevezetesen az oki-okozati viszonyítások) megfeleléseit legutóbb A. T. KRIVONOSOV állította reflektorfénybe¹. Igaz, ő a „szubjektív”-nak és „kommentáló”-nak ítélt pragmatikai megközelítéssel szemben találta megfelelő partnernek a logikát a szövegszerkezet nyelvészeti kutatásához,² vagyis meglehetősen elfogultan a logika javára. Azok a nyelvészeti vizsgálatok azonban, amelyek argumentatív szövegtípus szerkezetére irányulnak (vagyis dolgozni kénytelenek a negáció, a diszjunkció, az implikáció logikai, valamint a kauzalitás nyelvi műveleteivel), a pragmatikai szempont elterjedése után is kénytelenek foglalkozni a szövegszerkezet nyelvi-logikai párhuzamaival. Az alábbiakban erről lesz szó.

1. Az ellentéteesség és a kauzalitás mint két viszony viszonya alkot szerkezetet egymással. Ezt a kijelentést korábbi vizsgálatokkal már alátámasztottam,³ de gyorsabban megérthető W. PORZIG lényegre egyszerűsítő általánosítását felidézve. Ahogy ugyanis a *gondolat* — PORZIG szerint — a dolgok viszonyait ragadja meg s a *gondolatmenet* (ezeken túl) a viszonyok viszonyait,⁴ bizonyos szerkezetek is csupán viszonyok viszonyaiként (mint például az ellentéteesség és a kauzalitás) foghatók fel.

1.1. A kauzalitást a logika három, a nyelvészet két tag viszonyaként ragadja meg. Ez a különbség azonban csak felszíni. A természetes kommunikációban ugyanis az egyik tag, rendszerint valamelyik szélső tétel⁵ — mint a partnerek számára evidens előzmény — nem kap nyelvi kifejezést; G. W. F. HEGEL példájának tehát csak egy szillogizmus-alakzat szemléltetéseként van realitása:

M—P Minden ember halandó.

S—M Caius ember.

S—P (Tehát) Caius halandó.

Ha mégis szerepet kapna valamiféle természetes kommunikációban ez a következtetés, legalább a felső tétel (M—P) biztosan nem hangoznék el:

Ő is csak ember, (tehát) előbb-utóbb meg fog halni.

Ha a beszédelőzmény egyértelmű, akkor legtöbbször csak egy tagot mond ki (ír le) a beszélő:

Én is csak ember vagyok. (Tehát tévedhetek, hiszen az ember tévedő lény.)
*Péter beteg. (Tehát ne várjátok, hiszen betegen nem szokás vendégségbe jönni.)*⁶

1.2. Az elvárástörő ellentét keletkezése

Az elvárástörölő ellentét egyik fő típusa akkor keletkezik, ha a felső tétel (M₁)-je két komponensre tagolódik szét, s közülük a másodikat az alsó tételben tagadjuk.

1.2.1.

M—P (M₁) A beláthatatlan kanyar (M₂) síkos állapotban
(P) különösen veszélyes.
S—M (S) Ez a kanyar (M₁) beláthatatlan, *de*
(M₂) *nem* síkos.

1.2.2.

M—P (M₁) A földes utcákban (M₂) a sok autó
(P) nagy port kavar.
S—M (S) A mi utcánk (M₁) földes,
(M₂) *de nem* járnak benne autók.

2. Az elvárástörölés és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggése

2.1. Mindkét fenti példában félbehagytuk a gondolatmenetet. Folytatásuk azonban kézenfekvő, mert a középső fogalom (M) szabályos szerepeltetése indukálja a következtetés levonását:

ad 1.2.1.

S—P (Tehát) (S) Ez a kanyar (P) *nem* különösen veszélyes.

ad 1.2.2.

S—P (Tehát) (S) A mi utcánk (P) *nem* poros.

2.2. Az oda értett felső tétel, vagyis a partnerek tudatában működő logikai séma akkor is jelen van a helyzet gondolati feldolgozásában, ha ez a helyzet (pl. egy közlekedési baleset) „rövidre zárva” foglalja magában az okot (S—M) és az okozatot (S—P): „*A Lada a kanyart százhussszal vette, kirepült.*” Aki ugyanis ezt így közli, annak a helyzetismeretében evidenciaként működik a felső tétel:

M—P (Aki ebbe a kanyarba százhussszal jön be, az kirepül.)
S—M A Lada a kanyart százhussszal vette.
S—P (Ezért) (A Lada) Kirepült.

Az implicit felső tétel lehetővé teszi az alsó tétel és a konklúzió sorrendi cseréjét:

„Mi történt?”

S—P A Lada kirepült.
S—M (*Ugyanis*) A kanyarba százhussszal jött be.

2.3. Ha eltekintünk az ítéletek fogalmi széttagolódásának ábrázolásától, s a természetes szöveg tagmondathatárait vesszük figyelembe, akkor nyelvi sémánk egyszerűbb lehet:

(A) A kanyar beláthatatlan volt, *de* (B) nem volt síkos, *ezért* (C) nem vélte veszélyesnek.

Sematikusan: (A) *de* (B *ezért* C)),

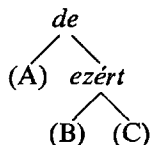
ahol (A) = (S—M₁), (B) = (nem M₂), (C) = (S—P).

Az előbbi hír más sorrendi cserével is megírható:

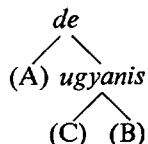
(A) A kanyar beláthatatlan volt, *de* (C) nem vélte veszélyesnek, *ugyanis* (B) az út nem volt síkos.

Sémával ábrázolva: (A *de* (C *ugyanis* B)).

A zárójeles séma a tagok szorossági összetartozását-elkülönülését szemlélteti. Az elkülönülés mértékét azonban tartalmi *hierarchiának* is fel lehet fogni. Ezt az ágrajzos séma jobban kiemeli.⁷

sorrendi változata:

2.4. Ha olyan példát választunk, amely az (M_1) és (M_2) sorrendi cseréjét is megengedi, akkor a konstrukciótípus megjelenési formái négytagú paradigmát alkotnak:

M—P	(M_1) A földes utcákban (M_2) a sok autó (P) nagy port kavart fel.
a) S—M	(S) A mi utcánk (M_1) földes, <i>de</i> (M_2) nem járnak benne autók.
b) S—M	(S) A mi utcánkban (M_2) sok autó jár, <i>de</i> (M_1) nem földes.

S—P Tehát (S) A mi utcánk (P) nem poros.

A logikai szimbólumokat ismét a tagmondatok sorrendjét és viszonyait jelölő (A), (B), (C)-re cseréljük:

ad a) (S— M_1) *de* (nem M_2) *tehát* (S—P)

(A) *de* (B) *tehát* (C)

ad b) (S— M_2) *de* (nem M_1) *tehát* (S—P)

(B) *de* (A) *tehát* (C).

2.5. A konstrukciótípus megjelenési formái

A három tag közti két kapcsolás négytagú paradigmát ad:

(A *de* (B *ezért* C)):

de (A) A mi utcánk földes,
ezért (B) nem járnak benne autók,
(C) a mi utcánk nem poros.

(A *de* (C *ugyanis* B)):

de (A) A mi utcánk földes,
ugyanis (C) nem poros,
(B) nem járnak benne autók.

(B *de* (A *ezért* C)):

	(B) A mi utcánkon sok autó jár,
<i>de</i>	(A) nem földes,
<i>ezért</i>	(C) a mi utcánk nem poros.

(B *de* (C *ugyanis* A)):

	(B) A mi utcánkon sok autó jár,
<i>de</i>	(C) nem poros.
<i>ugyanis</i>	(A) az utcánk nem földes.

2.6. A fentiekhez hozzá kell tenni, hogy az ellentétet mint ítéletek közti kapcsolásfajta a logika nem ismeri. Ott, ahol a nyelvészet *elvárástörlést* állapít meg, a logika csupán *konjunkciót* lát. Logikailag így — a *de* viszonyítás ellenére is — konjunkció van az alábbi példa (M) elemén belül:

M—P	(M ₁) Amelyik kanyar nem belátható, <i>és</i> (M ₂) egy álló jármű is vesztegel ott, (P) az különösen veszélyes.
S—M	(S) A kanyar (M ₁) nem volt belátható, <i>de</i> (M ₂) nem állt ott veszteglő jármű.
S—P Ezért	(S) A kanyar (P) nem volt veszélyes.

2.7. Ha a fenti példából kiemeljük a tagadásokat (a logikai negációkat), akkor látható lesz a tagadás és az elvárástörlés összefüggése:

A szillogizmus: (M₁ és M₂)—P

S	—(nem M ₁ és nem M ₂)
S	—nem P.

A konstrukciótípus negációval kiegészített megjelenési formái:

(A *de* (nem B *ezért* nem C))
 (A *de* (nem C *ugyanis* nem B))
 (B *de* (nem A *ezért* nem C))
 (B *de* (nem C *ugyanis* nem A)).

3. Miért mégsem logika, miért pragmatika?

3.1. A 2. pont alatti példákkal a leggyakoribb s legáltalánosabb gondolati összefüggéseket tekintettük át. A példákban megjelenített valóságos események azonban sokkal gazdagabbak annál, hogy e néhány sémával lefedhetők lennének. A valóságban ugyanis mindig felléphet (illetőleg elgondolható) egy vagy több olyan mozzanat, amely a következtetés menetét (pl. az alsó tétel megváltoztatásával)

3.1.1. az ellenkezőjére változtatja:

ad 2.4.

a) S—M	(S) A mi utcánk (M ₁) nem földes, (M ₂) <i>mégis</i> poros.
b) S—M	(S) A mi utcánkon (M ₁) nincs autóforgalom, (M ₂) <i>mégis</i> poros.
S—P Ugyanis	(S) A mi utcánk (P ₁) szél irányában fekszik, s (P ₂) nálunk mindig fúj a szél.

ad 2.2.

S—M	(S) A BMW (M ₁) száz hússzal vette a kanyart, (M ₂) <i>mégsem</i> borult fel.
-----	---

S—P Ugyanis (S) A BMW útfekvése (P) száz hússzal még elbírja az ilyen kanyart.

3.1.2. Más esetben érintetlenül hagyja a konklúziót az alsó tétel megváltoztatása: ad 2.4.

S—M (S) A mi utcánk (M₁) földes, (M₂) nagy forgalom van rajta, de (M₃) állandóan locsolják.

S—P Ezért (S) A mi utcánk (P) nem poros.

3.2. E példákból megérthetjük, miért nem szemlélteti a logika mondat- és szövegpéldákkal a szillogizmusokat; működésüket miért csupán az (S—P), (S—M), (M—P) sémaösszefüggésekkel (s ezek variációival) ábrázolja. Témakezelésünkön ezért a logika mindenekelőtt a szemléltető példák esetleges, a tételek közti egyáltalán nem szükségszerű összefüggéseket kérheti számon; azzal pedig, hogy a partnerek közös előismerete miként épül be a szillogizmusba, végképp nem tudna semmit sem kezdeni.

A partnerek előismereteivel, hiedelmeivel, értelmezési modelljeivel önmagában azonban a nyelvészet sem tud mit kezdeni. Az olvasó tudatának szerepét a számára készült szöveg vizsgálatában egy új kutatási irány, a *pragmatika* vezette be. „Az, hogy egy természetes nyelvi objektum szövegnek minősül-e vagy sem, véleményem szerint — írja PETŐFI S. JÁNOS — nem ennek az objektumnak az inherens tulajdonságaitól függ, hanem attól, hogy alkotói vagy interpretálói annak minősítik-e vagy sem.”⁸ DEME LÁSZLÓ szavaival⁹: ha *teljesnek, lezártnak* érzik, akkor szövegnek tekintik.

Az egy nyelvi objektumot szöveggé minősíthető különféle (játék-, közlekedési stb.) szabályok közül bizonyára a logika szabályai a legáltalánosabbak. Előadásom ezek tudatosításához kíván szerény adalékul szolgálni.

Jegyzetek

1. Кривоносов, А. Т.: „Лингвистика текста” и исследование взаимоотношения языка и мышления. *Вопросы Языкознания* 1986. № 6. 23-37.
2. Ugyanott: 36.
3. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 245, *A gondolkodás grammatikája*. A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 374.
4. PORZIG, W.: *Das Wunder der Sprache*. Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft. A. Francke AG. Verlag Bern, 1950. 368—9.
5. VÖ. G. KLAUS: *Einführung in die formale Logik*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften. Berlin, 1959.
6. A kauzális gondolatmenet egyik vagy két tagjának elhagyása (ki nem mondása) természetes (vagy tudatosan használt) stiluselem. A retorika és a stilisztika *enthymema* néven tárgyalja.
7. HERINGER, H. J. — STECKER, B. — WIMMER, R.: *Syntax*. Fragen-Lösungen-Alternativen. München, Fink, 1980. 147.
8. PETŐFI S. JÁNOS: Szöveg, modell, interpretáció. In: *Tanulmányok. A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete* 15. Szövegelmélet. Novi Sad, 1982.
9. VÖ. DEME LÁSZLÓ: A szöveg alaptermészetéről, in: *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*, MNyTK. 154. 64.

DER LOGISCHE HINTERGRUND DES KONSTRUKTIONSBILDENDEN ZUSAMMENHANGS DER GEGENSÄTZLICHKEIT UND DER KAUSALITÄT

IMRE BÉKÉSI

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Erforschung von Einheiten der Textkonstruktion. Im vorliegenden Beitrag wird die Einheit untersucht, die aus zwei koordinativen Beziehungsarten (der adversativen und der kausativen) besteht. Vor dem Hintergrund des textbildenden Zusammenhangs dieser zwei Konnektiva demonstriert der Autor das Funktionieren einer Syllogismus-Art.

A MEGNYILATKOZÁS NYELVI ÉRTÉKEIRŐL

NAGY L. JÁNOS

0. Bevezetés

A nyelvi közlések természetére vonatkozó irodalom eredményei napjainkban számos területen igen meggyőzőek. Mint FÓNAGY IVÁN 1989. június 15-ei előadásában, a Nyelvtudományi Intézetben is érzékelhetővé vált, a nyelvészeti megközelítésű elemzések a modern kutatásokban keresik a kapcsolatokat az interdiszciplinaritás szintézistörekvései és a szintaxis analitikus jellegű irányzatai között. Az alábbi gondolatok ilyen összefüggéseket igyekeznek bemutatni egy megnyilatkozás explikált és implikált proposícióinak alapján. Szándékuk szerint így szemléltetik, hogyan érvényes PETŐFI S. JÁNOS interpretációs szemiotikai modellje az adott megnyilatkozásra.

1. Megnyilatkozás, kultúra, entüméma

A következő példát BÉKÉSI IMRE írja FABRICIUS-KOVÁCS FERENC-re hivatkozva:

(i) *Beteg voltam, de te nem látogattál meg.*

„Ennek a mondanivalója nem az, hogy 'beteg voltam', s nem is az, hogy 'te nem látogattál meg', hanem ennek a két dolognak egymáshoz való *viszonya*, vagyis az: »Rossz barát vagy.« Tehát akár a partner rakja össze a megnyilatkozás lineárisan tagolt három komponenséből a neki szóló információegészt, akár a beszélő tudatában megszületett véleményegész tagolódik a kifejtés során három egységre, a beszélő és a partner közti kommunikációban az az összetett mondat, hogy *Beteg voltam, de te nem látogattál meg* egyetlen mondat, s belső megszerkesztettsége végső soron nem más, mint egész voltában betöltött funkciójának a következménye.” (BÉKÉSI: 1977. 154. — én emeltem ki, N. J.)

1.1. Nem véletlen, hogy FABRICIUS-KOVÁCS említett dolgozatának címében ezt találjuk: *Nyelv és kultúra*. Teljesen természetes, hogy abban a kultúrkörben érvényes az iménti megnyilatkozástípus, amelyben a betegeket szokás meglátogatni, amelyben a közeli ismerősök, a rokonok számára nyilvánvaló etikai kötelesség elmenni ahhoz, akit ágyához köt balszerencséje vagy netán vírusa. S az ellenkező oldalról: senki nem mondhatja a fenti közlést a legjobb barátnak, a legszeretettebb kedvesnek sem olyan közösségben, amelyben a beteget tabu vagy orvosi előírás zárja ki a látogatás lehetőségéből. (A néprajz tud olyan törzsi-nemzetségi hagyományokról¹, amelyek alapján a férfiak, illetve a nők számára elképzelhetetlen ilyen vizitáció.)

1.2. Európában az adott körülmények között a 3 komponens közül a fenti megnyilatkozás azt a kijelentést hagyta ki, hogy *rossz barát vagy*. Az elíziónak az az

oka, hogy mindenki tudja: aki hűséges, jó barát, az meg kell emlékezzék bajba jutott társáról. Az ilyen kihagyás szembetűnően hasonlít a retorikából ismert entümémára², amelynek jellemzője tipikusan ugyancsak általánosan érvényes állításnak a beleértése. A rövidített szillogizmus, az entüméma ugyanis a nyilvánvaló, mindenki által ismert, közismert tényállást nem közli, kihagyja; ráhagyja a hallgatóra a kommunikátorok kapcsolatában, hogy egészítse ki a mondottakat.

2. Az inferenciális sensus

Ebben a megközelítésben PETŐFI S. JÁNOS szemiotikai modelljéből³ az inferenciális dictum⁴ egyik típusát láthatjuk, ezt a szerző szillogizmuson alapuló inferenciának (következtetésnek) nevezi. S ezzel összefüggésben állónak, vele analógnak mondja az inferenciális sensus referenst. Az inferenciális sensus referens megváltozása természetesen megváltoztatja a szövegvilágot⁵ is: „A relátumspecifikusan organizált relációs sensust a szakirodalomban 'discourse world'-nek ('szövegvilág'-nak) is szokás nevezni. Egy szövegvilág összefüggőségét és teljességét olyan tényállásai között fennálló relációk biztosítják, amelyek az e szövegvilágot determináló törvényszerűségekkel egybehangzóak, amelyeket az interpretátor relevánsnak tart.

A relátumspecifikusan organizált konfigurációs sensussal kapcsolatban ugyanolyan módon beszélhetünk kohézióról és teljességről, mint a nyelvspecifikusan organizált konfigurációs sensussal kapcsolatban (...) Egy szöveg koherenciájáról beszélve implicite egy extralingvisztikai relátum (re)konstruált mentális képére utalunk. Ha az interpretátor az interpretálandó szöveghez hozzá tud rendelni egy olyan sensust, ami lehetővé teszi számára egy interpretációként elfogadható mentális kép (re)konstruálását, ez a szöveg számára — a (re)konstruált mentális képre vonatkozóan — koherensnek minősül.

Mínthogy egy szöveg jelölő komponense csaknem sohasem tartalmazza mindazon események lezárását, amik egy relátum mentális képének elfogadhatósága (azaz összefüggősége és lezártága/teljessége) szempontjából elkerülhetetlenül szükségesek, a hiányzó eseményekhez vezető következtetések mind a sensus, mind a mentális kép (re)konstruálásánál nélkülözhetetlen szerepet játszanak.” (PETŐFI: 1988b. 34. és kk.)

3. A megnyilatkozás változatai

Az eddigiekben tehát adva volt egy megnyilatkozás, koherens nyelvi pozíciókból. Csupán arra utaltunk, ami verbálisan megfogalmazódott benne, s a következtetést is megformáltuk szintaktikai eszközökkel. Az idézett kijelentések vizsgálata arra mutat, hogy a következő transzformok lehetőségeit hordozzák (zárójelben a valószínűsíthető kötőszók):

- (ia) Rossz barát vagy, (*mert*) beteg voltam, *de* te nem látogattál meg.
- (ib) Beteg voltam, *de* te nem látogattál meg, (*ezért, tehát*) rossz barát vagy.

Bizonyára feltűnik, hogy az alábbiakban a lehetséges sorrendi változatok mind egyikét adjuk, tekintet nélkül arra, explikált vagy csak beleértett-e bármely pozíció.

- (ic) Beteg voltam, *de* te rossz barát vagy, (*ezért*) nem látogattál meg.
- (id) Rossz barát vagy, (*mert*) te nem látogattál meg, (*pedig*) beteg voltam.

- (ie) Nem látogattál meg, (*pedig*) beteg voltam, (*tehát*) rossz barát vagy.
- (if) Nem látogattál meg, (*ezért*) rossz barát vagy, (*hiszen*) beteg voltam.

A hatféle megnyilatkozás tartalmilag kétféle értékrendet tükröz, annak megfelelően, hogy az ellentét vagy az okozatiság a fontosabb a potenciális beszélő számára. Ha az előbbi, akkor a *c* konfiguráció szolgálhat mintául. Ha az ok-okozat, akkor ehhez képest kevésbé fontos az ellentét. Hogy az ellentét szintaktikai formája megszorítás-e vagy megengedés, az ebben a vonatkozásban másodlagos kérdés. Ami pedig az *f* transzformot illeti, benne következtetéssel együtt nem is elvárástörlés, nem is megengedő szerkezet áll, hanem okadó magyarázat.

Szemmel láthatóan különböznek a felsorolt változatok valószínűségükben is. Az *f* transzform olyan hatást kelt, mintha — a tartalmi viszony megtartásával — a *beteg voltam* proposíció inkább különálló elemként adhatna újabb hangsúlyt a panasznak.

4. A megnyilatkozás és kiegészülése

Az eddigiekben nem említettünk két fontos problémát a nyelvi kommunikáció természetrajzából. Az egyik a verbális és nonverbális eszközök értékeinek számbavételét igényli, a másik pedig a nyelviileg explicált és implicált proposíciók elemzését.

4.1. A verbális kommunikáció szituációjában a kijelentések mint koherens konfiguráció elemei jelentek meg, tehát nem is tértem ki arra a lehetőségre, hogy a szemrehányás, a *panasz aktusa* gesztusban, mimikában fejeződhessen ki, s így fölöslegessé, elhagyhatóvá tehető újabb tényállásrészleteket a szöveg elhangzásakor. Például a fenti proposíciók közül — a megfelelő nonverbális eszközök alkalmazásával — újabb is törölhető így:

- (ig) Beteg voltam.
(+ mimikai jelzés, mozdulat, könny stb.)

ti. mindketten tudják a kommunikátorok, hogy az interpretátor nem látogatta meg beteg partnerét. Vagy:

- (ih) Nem látogattál meg.
(+ a fenti eszközök)

és hozzáérti mindkét fél, hogy beteg volt a panasztevő.

4.1.1. Most csak említem, hogy a kommunikációs szituációnak van olyan lehetősége is, amelyben a jel, a jelzés hiánya — maga a jel! Ha közeli ismerősünk hosszú ideje nem szól hozzánk, az bizony nem is akármilyen hatású jele lehet az imént bemutatott szemrehányásnak. Amikor tehát PETŐFI „dominánsan verbális” kommunikációról ír, maga a terminus is sugallja, hogy a verbális jelkomplexust kísérő gesztusnyelvnek és a jelhiánynak egyaránt megvan az elméleti és gyakorlati fontossága⁶.

4.2. Az imént elnagyoltan kezeltem az explicátum és az implicátum viszonyát. Ha teljes szillogizmussá akarjuk alakítani a 3 komponensű megnyilatkozást, a hiányzó proposíció hozzáadásával ezt kapjuk:

- (ii) Aki nem látogatja meg beteg társát, az rossz barát.
Beteg voltam, de te nem látogattál meg.

Te rossz barát vagy.

Nyilvánvaló, hogy ha a teljes szillogizmusformával akartam volna operálni, ezt a tényállást is alkalmaznom kellett volna a proposíciók sorában, de kezdettől az entüméma rokonsága tűnt fel.

4.2.1. Fontos különbségre figyelhetünk fel a teljes szillogizmusban az ímént adott kijelentések között. Arról van szó, hogy a kiinduló verbális információ (*Beteg voltam, de te nem látogattál meg*) a relátum szempontjából a két kommunikátor egyikére, illetve másikára vonatkozik, az implikálódott proposíció pedig (*Aki nem látogatja meg beteg társát, az rossz barát*) az adott kultúrában elfogadott, általánosan igaznak tartott állítás. Mint ilyen, az elemzett kommunikációs szituációra adaptált, alkalmazott megnyilatkozás. A relátumok között tehát igen jelentős eltérés van. Pl. a *Beteg voltam* válasz arra: *Mi történt veled?*; a *Nem látogattál meg* szóbeli reagálás egy *Mit tettem, mit csináltam?* — típusú kérdésre.

4.2.2. Jegyezzük meg a fenti relátumok közötti különbséghez, hogy a *Rossz barát* vagy proposíciót nem a kommunikátorok adták meg, hanem az elemző tette hozzá a verbálisan is explikált információkhoz. Formája lehetne kérdés, tagadás, felkiáltás stb.:

- (ij) Nem vagy a barátom. Nem várok magyarázatot.
Csalódtam benned! Szakítok veled!
Hát barát vagy te egyáltalán? Milyen barát az ilyen?

Bármelyiket vegyük is, a proposíció relátuma a sensus referens és a relátum-imágo kapcsolatában szerepet játszó hiedelem, attitűd, vélekedés.

5. Megnyilatkozás, interpretáció, konstrukciótípus

Az eddigiekből megállapítható, hogy a szöveg jelkomplexusának működésére vonatkozó PETŐFI-modell elméleti keretében szemléletesen jellemezhető a példának választott rövid megnyilatkozás. Sőt, úgy tűnik, hogy az explikátum és az implikátum viszonya ez elméleti keret segítségével elvileg indokolhatóvá vált az adott típusú konfigurációk koherenciájának bemutatásával, különösebben alapos logikai-szemantikai vizsgálat nélkül is.

5.1. BÉKÉSI IMRE konstrukciótípusainak⁷ szerveződéséből kiindulva lehetséges a proposíciók értékelemzésén alapuló továbbgondolás a szövegvizsgálatban, s ezzel magyarázó eljárások kidolgozása a szöveg vehiculumának szerveződésére, a konfigurációk architektúrájára nézve. A kommunikáció érvényes faktorait DEME LÁSZLÓ igen elegánsan rendezi el.⁸

6. Az eredményesség alapfeltétele

A kommunikációs-szituációban még egy természetes feltételt kívánunk hangsúlyozni, ezért említsünk még egy példát a közlési helyzettel együtt.

(iii) Az idős matematikus professzor elgondolkodott, s így ferde irányban, szabálytalanul ment át az úttesten. A rendőr szigorúan megróttta:

— Bácsikám, tudja maga, mi az a derékszög?

— Hogyne, fiam, $\pi/2$.

(Elnézést kérek, hogy kifejtem: egységnyi sugarú körben a $360^\circ = 2\pi$, a 90° -os derékszög $= 2\pi/4 = \pi/2$.)

Most sorra vehetnénk a lehetséges implikációkat. Csupán jelzésszerűen:

- A felnőtt embernek tudnia kell, hogy a járdára merőlegesen, a gyalogátkelőhelyen haladjon át az úttesten,
- A merőleges azt jelenti: 'a járda vonalára 90°-os szög',
- A geometriában a 90°-os szög neve a derékszög.

6.1. Gondolom, a π konstituens alkalmazása okozott a fenti esetben interpretációs nehézséget: „egy kommunikáció eredményes végrehajtása csupán azt kívánhatja meg, hogy Σ_A és Σ_B (az alkotó által létrehozott nyelvi objektum mint jelkomplexus és a befogadó által történő rekonstrukciója, pontosabban az alkotó által létrehozott nyelvi objektumhoz a befogadó által rendelt interpretáció — N. J. megjegyzése) az adott kommunikációs helyzetű szemponjtájából releváns konstituensekben egyezzenek meg.” (PETŐFI: 1988a. 223).

7. Összegzés

Megállapítható, hogy az élőnyelvi megnyilatkozásokban a szavakban elhangzó információk a dolog természete szerint kiegészülnek általánosan ismert információkkal is, a kommunikátorok kisebb közösségének „tudati tartalékával” is⁹, nonverbális információkkal is. Ha ezeknek a releváns konstituenseknek bármelyike hiányzik, a kommunikáció eredménytelenné válhat. Az eredményességnek pedig az a feltétele, hogy az egyes információszférák, a verbális, nonverbális és implikált proposíciók értéke a kommunikátorok számára megegyező legyen.

Jegyzetek

1. Az öt világrész folklórjának kiváló kutatója SUMNER W. kompilációja ma is jól használható.
2. Példánkhoz hasonló köznyelvi entüméma:
*Férjem nincs itthon.
Csak kártyapartin lehet.*
Az implikátum pedig:
Ha férjem nincs itthon, csak kártyapartin lehet.
3. L. PETŐFI S. J.: A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. Nyr. 112. (1988.) 2. 219 és kk.
4. A közlés információiból kikövetkeztetett értelem.
5. DE BEAUGRANDE óta (Text, Discourse and Process. 1980. Ablex, Norwood.)
6. L. például BENCE-KIS: A nyelv a mindennapi élet elméletében és BÉKÉSI: A nyelv heterogén természetéről. ÁNyT. VII. 17—55 és 57—75.
7. Kötetben: A gondolkodás grammatikája. Tankönyvkiadó, 1986.
8. Vö. DEME LÁSZLÓ: 1980. 9—36.
9. HADROVICS László: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Bp. 1969.

Irodalomjegyzék

BALÁZS János:

1985. *A szöveg*. Gondolat, Budapest.

BÉKÉSI Imre:

1977. A szövegszerkesztés helye és szerepe az anyanyelvi nevelésben. *Magyartanítás*, 1977. (XX). 154.

1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, Budapest.

DEME LÁSZLÓ:

1980. Az ember és a nyelv, in: FÜLÖP LAJOS (szerk.): *Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában*. (OPI) Budapest.

- FABRICIUS-KOVÁCS Ferenc:
1980. Kommunikáció és anyanyelvi nevelés. (OPI) Budapest.
- FÓNAGY Iván:
1963. A stílus hírtéke. *ÁNyT.* I. 91—123.
- HOPPÁL Mihály:
1972. Gesztus-kommunikáció. *ÁNyT.* VIII. 71—84.
- HORÁNYI Özséb:
1975. Jel, jelentés, információ. Gondolat, Budapest.
1978. Kommunikáció I—II. (szerk.)
- KÁROLY Sándor:
1969. Nyelvészet és kommunikáció, in: SZECSKÖ—SZÉPE: 1969.
- H. MOLNÁR Ilona:
1986. A nyelv értékeinek kérdéséhez. *NyK.* 1987/1. = 1986/2. 3—36.
- PETŐFI S. János:
1982. Szöveg, diszkurzus. in: THOMKA Beáta (szerk.): *Tanulmányok. A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete* 15. Szövegelmélet. Novi Sad.
1988a. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Nyr.* 112. 2. 219—229.
1988b. A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg. (Kézirat, sajtó alatt.)
- PLÉH Csaba—TERESTYÉNI Tamás (szerk.):
1979. Beszéddaktus — Kommunikáció — Interakció. Budapest (MRT).
- RÁCZ Endre—SZEMERE Gyula:
1972. *Mondattani elemzések.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- SUMNER, W.:
1978. *Népszokások.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZECSKÖ Tamás—SZÉPE György (szerk.):
1969. *Nyelv és kommunikáció.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

ZU DEN SCHPRACHLICHEN WERTEN EINER ÄUSSERUNG

JÁNOS L. NAGY

Die Studie analysiert eine aus 2 Komponenten bestehende Äusserung so, dass die Äusserung mit einer dritten Komponente — im Vergleich zu einem in der Rhetorik bekannten Enthymema — ergänzt wird. In der Analyse wird das semiotische Interpretationsmodell von PETŐFI S. János an sprachlichen Beispielen verwendet; in der Studie wird die Gesamtheit von sprachlichen Werten, nonverbalen Mitteln und Implikaten in der Kommunikationssituation betont.

1. Szemlélet, elmélet, módszer

Kétségtelen tény, hogy az irodalomtudomány elméleti igényessége jelentősen megnőtt az elmúlt évtizedek során. A folyamat elindításában mindenekelőtt a strukturális és a generatív-transzformációs nyelvészet eredményei játszottak meghatározó szerepet. Először mutatkozott reális lehetőség arra, hogy belátható időn belül az irodalomról tett kijelentések is felülvizsgálható rendszert alkossanak, vagyis egy eddig jórészt intuitív meglátásokra alapozott diszciplína végre eleget tegyen a tudományosság alapvető ismérvének. A modern nyelvészet elméleti nézetei és módszertani eljárásai mellett fokozatosan sor került különböző logikai, matematikai, szemiotikai, információ- és kommunikációelméleti, szociológiai, kognitív pszichológiai stb. modellek irodalomtudományi átvételére és alkalmazására is. A tudományos fejlődés hirtelen felgyorsulása, a lehetőségek kitágulása azonban nem csak előnyökkel járt. A formalizálás, a modellálás sokszor attraktív, korábban ismeretlen megoldásai gyakran elterelték a figyelmet a sajátosan irodalomtudományi alapkérdésekről. A kutatók, főképpen az irodalomtudományba kiránduló nyelvészek, logikusok, matematikusok stb., nem tisztázták megfelelően, hogy valójában mit is kellene formalizálniuk, ill. modellálniuk, melyek az 'irodalmiság' jellemző strukturális jegyei. Pedig nyilvánvaló, hogy az irodalomtudomány, amennyiben önálló szaktudománynak tekinti magát, ezt a kérdést semmiképpen sem kerülheti meg. Mielőtt tehát a formalizálás, a modellálás, a tudományos explikáció egyébként jogos igényének érvényt próbálnánk szerezni, egy arra alkalmas irodalomtudományi koncepciónak ki kell jelölnie, meg kell konstruálnia magának a formalizálásnak, modellálásnak, ill. tudományos explikációnak a tárgyterületét, esetünkben az 'irodalmiság' hipotetikus fogalmi körét. Az irodalomtudomány persze már egyfajta végeredmény, az alapjául szolgáló irodalomszemlélet rendszeres formában történő kifejtése. Értékét elsősorban a modellált irodalomszemlélet intuitív adekvátsága, meggyőző, magyarázó ereje és hatékonysága jelenti. A teória belső konzisztenciája, koherenciája, egyszerűsége, kompatibilitása, átfogó jellege stb. ugyan nem kevésbé szükséges, de ebből a szempontból másodlagos jelentőségű. Döntőnek tehát számunkra az *irodalmi* vs. *nem-irodalmi* szemlélet (olvasásmód) tűnik, hiszen ennek függvényében nyílik meg vagy zárul le eleve az olvasó előtt az 'irodalmiság' felismeréséhez, vagyis az 'irodalom' 'irodalomként' történő olvasásához vezető út. Így a továbbiakban a hangsúlyt a jelzett *irodalmi* közelítésmód bemutatására és elemzési példán való szemléltetésére helyezzük. Ugyanakkor, a rövidség kedvéért, nem különítjük el egymástól élesen a kérdéses szemlélet jellemzését és — érthetően csak töredékes — elméleti-módszertani explikációját. A pontosságra, egyértelműsége törekvő fogalmi kifejtés egyben lehetőséget ad a hipotetikus elképzelések felülvizsgálatához, esetleges módosításához, ellentmondásos vagy inkohereus elemeinek kimutatásához.

2. Az irodalmi szövegolvasás

A befogadó az olvasás során a természetes nyelvi szöveghez egy vagy több szövegvilágot rendel hozzá. A tényállásokból felépülő szövegvilágok azonban bizonyos tekintetben *önkéntesek* maradnak az őket létrehozó olvasó számára. Hiába értjük ugyanis az egyes mondatokat, kijelentéseket, hiába rendeljük hozzájuk a nekik megfelelő tényállásokat, még nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a vizsgált szövegvilág miért éppen az adott és nem más tényállásokból áll, s miért éppen az adott és nem más módon épül fel. Ezt az önkényességet csak akkor vagyunk képesek feloldani, ha a szövegvilágot, akarva-akaratlanul, egy elmélet interpretációjának vagy modelljének tekintjük. Az elvont fogalmazás tudatosan igyekszik párhuzamot teremteni a formális tudományok gondolkodásmódjával, anélkül azonban, hogy a megfelelések mértékét indokolatlanul kiterjesztené. Csupán a szemléleti mód hasonlóságát szeretnénk hangsúlyozni, hiszen gyakorlatilag sohasem egy szigorúbb értelemben vett elméletről beszélhetünk. Inkább csak tapasztalati világunkat struktúráló képzeleteinkről, tudásunkról, egyes vagy egymással lazán összefüggő hipotéziseinkről van szó, melyekre mint magyarázó elvekre próbáljuk visszavezetni a valóság újabb és újabb, látszólag vagy ténylegesen érthetetlen jelenségeit.

A szövegvilág vonatkozásában az ilyen lazán értelmezett magyarázó 'elméletek' alapvetően kétfélék lehetnek. Egyik esetében az olvasó a szövegvilágot saját, a szövegvilágtól függetlenül kialakított valóságkonstrukciója modelljének tekinti, vagyis a tényállások megválasztását és elrendezését külső, nem a szövegvilágból levezetett feltevések, törvényszerűségek alapján kívánja indokolni. A másik elképzelés abból indul ki, hogy a szövegvilág nem egy előre rögzített, tőle függetlenül létező valóság-felfogás értelmezése. Sokkal inkább olyan feltevések, szabályszerűségek leképezéséről van szó, melyeket az olvasó, világismeretére és nyelvi kompetenciájára támaszkodva, a szövegvilág belső elrendezése alapján állít fel. Némiképp leegyszerűsítve: míg az első esetben a szövegvilágot próbáljuk valóságképünkhöz illeszteni, a második esetben a szövegvilágot tekintjük adottnak, s ehhez igyekszünk felépíteni egy adekvát magyarázó rendszert. Ez utóbbi módszer az *irodalmi szövegolvasás* előfeltételét jelenti, a korábban említett szemlélet viszont a *nemirodalmi* közelítést jellemzi, megengedve természetesen, hogy bármely szöveg bármely módon olvasható és feldolgozható. Igaz, nem feltétlenül hasonló eredménnyel, s éppen ez a tény indokolja a két eljárás megkülönböztetését.¹

Számos gyakorlati és elméleti érvet sorolhatunk fel amellet, hogy (hagyományosan 'irodalomként' elfogadott) szövegek 'irodalmisága' megbízhatóan és rendszeresen egyedül a tárgyalt *irodalmi szövegolvasás* segítségével ismerhető és tárható fel. Jelen összefüggésben legyen elég példaként mindössze egyetlen megfontolásra utalnunk². Az interpretációs tapasztalat meggyőzően mutatja, hogy minden más kommunikációtípustól eltérően az irodalmi kommunikációban a *teljes* jelanyag lehetséges jelhordozóként működik. Emellett az eredeti jelhordozó szintjei nemcsak előre kódolt tulajdonságokat tartalmaznak, hanem olyan jegyeket is, amelyek a szokásos használat esetén nem hordoznak információt. Célszerű tehát elméleti különbséget tennünk az esztétikai funkcióval rendelkező és az esztétikai funkcióval nem rendelkező szemiotikai folyamatok befogadási stratégiái között. Ha olvasóként feltételezzük, hogy egy esztétikai jelfolyamat befogadói vagyunk, akkor a jelanyag (= szöveg, szövegvilág) előre nem kódolt tulajdonságai között is próbálunk kapcsolatokat találni, majd pedig ezeket összefüggésbe hozzuk az előre kódolt tulajdonságokkal. Az így keletkezett/konstruált újabb, a korábban ismert nyelvi és más társadalmi-kulturális kódokkal eleve és közvetlenül fel nem tárható kapcsolatoknak informatív értéket

tulajdonítunk. A létrehozott új kontextus dezautomatizálja az előre kódolt elemek különben — pl. a nemirodalmi szövegolvasásban — automatikusan működésbe lépő kódjait. Az előre kódolt jelrendszerek megszüntetésére vagy átstrukturálására, a konvencionálisan nem kódolt elemek sokszor meglepő és szokatlan kódokká történő alakítására és új kódhierarchiák felépítésére a befogadóban egy sajátos ún. *esztétikai* kód jön létre. Irodalmi szövegek esetére konkretizálva az 'esztétikai' kód azzal a szabályrendszerrel azonosítható, amely az 'irodalmisság' strukturális jegyeit modellálja.

Az elmondottak alapján több lényeges interpretációelméleti tanulságot is megfogalmazhatnánk. Közülük azonban mindössze egyre szeretnénk ráirányítani a figyelmet: a teljes jelanyag lehetséges felhasználása, a kódolás feltételeinek jelentős módosulása nyilvánvalóvá teszi azt, hogy egy műalkotás *esztétikai kódja* teljességében *sohasem lehet előre adott*, minden esetben a befogadó rekonstruálja, ill. konstruálja meg a kódot vagy annak meghatározó részét képező szabályhipotéziseket. Azaz, egy (feltételes) irodalminak tekintett szövegben sohasem lehet előre biztonsággal tudni, hogy milyen elemek és struktúrák válnak majd jelentőssé vagy éppen döntővé a mű felépítésében. Mindez persze nem más, mint a korábban felállított tétel megismétlése: előre rögzített, a szövegvilágtól függetlenül létező valóságmodelljeink, ill. -kódjaink csak szükséges *előfeltételei*, de *semmiképpen sem eleve kijelölt végeredményei* az irodalmi szövegmagyarázatnak.

3. A logikai 'lehetséges világok' és a koherenciaelméleti 'igazságfogalom' irodalomelméleti alkalmazásáról

Felvetődik ezek után a kérdés, hogy milyen elmélet keretében és milyen módszer segítségével fejthető ki, illetve valósítható meg a körvonalazott irodalomszemlélet. A probléma kapcsán itt csupán egy rövid vázlatra szorítkozhatunk, a részletek kidolgozására nincs módunk³.

A *lehetséges világ* logikai fogalma arra az intuitív meglátásra épül, hogy a világ, amelyben élünk, más is lehetne mint amilyen, de mégsem az. Ahogyan a kijelentéseket azoknak a lehetséges világoknak (= lehetséges helyzeteknek) a halmazával jellemezhetjük, amelyekben a kijelentések *igazak*, hasonlóképpen jellemezhetjük az egyes lehetséges világokat is azoknak a kijelentéseknek a halmazával, amelyek a kérdéses világban igazak. A logikai szemantikaelméletek szerint a jelentés kognitív aspektusát akkor értjük meg, ha el tudjuk képzelni, milyennek kellene lenni a világnak ahhoz, hogy a kijelentés *igaz* legyen benne. Azokat a feltételeket, melyeket a világnak ily módon teljesítenie kell, a logikában a kijelentés *igazságfeltételeinek* nevezik. Egy kijelentés/propozíció jelentése ebben a felfogásban tehát egybeesik az adott kijelentés igazságfeltételeivel⁴.

Bár mindeddig közvetlenül nem utaltunk rá, nem nehéz felfedezni, hogy az 'irodalmi közelítés' általunk képviselt nézőpontja azzal a nagyon régi szemlélettel rokon, amely az irodalmat fikciónak tekinti. Egy fikcionális szöveg esetében pedig, ha a megismerésben játszott szerepét nem kívánjuk kétségbe vonni, célszerű a szövegkijelentések hipotetikusán 'igaz' igazságértékéből kiindulnunk. Talán még pontosabb egy olyan megfogalmazás⁵, amely a kijelentésekhez első közelítésben az 'igazságjelöltek', ill. az 'igazság lehetséges várományosai' státusát rendeli hozzá. Az 'igaz' kijelentésekkel jellemzett logikai lehetséges világok és a lehetségesen igaz kijelentések által meghatározott irodalmi fikcionális világok között nyilvánvaló analógiát fedezhetünk fel. A szöveg jelentését elméletileg tehát úgy érthetjük meg, ha el tudjuk

képzelné, hogyan kellene a 'szövegvilágnak' valójában kinéznie ahhoz, hogy valamennyi szövegkijelentés 'igaz' legyen benne, vagyis a szövegkijelentésekkel állított tényállások ténylegesen 'létezzenek', 'fennálljanak' az adott lehetséges világban. Az igazságjelölteket, a formálisan 'igazként' posztulált kijelentéseket így megfelelő 'igazságkritérium' keresésével/megalkotásával a magyarázat során szubsztanciálisan is 'igazzá' kell tennünk. A „hogyan kellene a 'szövegvilágnak' valójában kinéznie” kifejezést felfoghatjuk ennek érdekében olyan konstrukciós utasításokként, melyek (az eredeti szövegvilág átrendezésével) ily módon létrehozandó világ felépítésére vonatkoznak. Az analógia mellett a különbségekről sem szabad megfeledkeznünk. Tény, hogy a logikai szemantika, minthogy nem szövegeket, hanem kijelentéseket vizsgál, az egyes kijelentések számára jelöli ki azokat a lehetséges világokat, melyekben 'igazak'. Az önmagukban 'igaz' vagy 'lehetségesen igaz' kijelentések azonban a szövegben együtt jelennek meg, s így függetlenül saját igazságuktól inkohereンス halmazt képeznek, hiszen elvileg különböző feltételek mellett lehetséges 'igazak'. Ebből az következik, hogy összehasonlíthatatlanul bonyolultabb és sokrétűbb kognitív műveleteket kell végrehajtanunk akkor, ha a kijelentések egész sorára nézve próbálunk egy 'lehetséges világot' felépíteni. Legalábbis akkor, ha azt szabjuk feltételként, hogy a kijelentések egymással konzisztens és koherens módon összekapcsolva bizonyuljanak 'igaznak' ebben a világban. A kérdéses kijelentéshalmaz *textuális igazságfeltételeinek* ezért azokat a *konstrukciós utasításokat* vagy *szabályhipotéziseket* tartjuk, amelyek, mint már beszéltünk róla, a szövegvilág egy meghatározott, irodalmi-fikcionális szempontú 'felépítéséről' gondoskodnak. A kijelentések 'jelentését' korábban a kijelentések 'igazságfeltételeivel' azonosítottuk. Nézzük most, hogy ezt az analógiát elméleti síkon milyen formában terjeszthetjük ki a szövegekre, ill. a szövegekhez rendelt szövegvilágokra. Úgy gondoljuk, hogy a szövegkijelentések immáron rendezett halmazának jelentése *irodalmi* közelítésben nem más, mint a szöveg *lehetséges világa*, melyet a konstruált szabályhipotézisek révén építünk fel lépésről lépésre, hasonlóan pl. a Rubik-kocka oldalainak elrendezéséhez. Egy olyan világ tehát, amelyben az olvasó eligazodik és kiismeri magát, hiszen a világ rendelkezik azokkal a működő 'közlekedési szabályokkal', s az általuk kialakított 'közlekedési renddel', amely a konstrukció folyamata során az olvasó számára hozzáférhetővé és megismerhetővé vált. A felállított szabályhipotézisek képezik azt a 'belső' elméletet, melyet az 'irodalmi szövegolvasás' alapvető feltételének nevezünk korábban.

Végül megemlíthetjük még, hogy a lehetséges világok létrehozásában, tényállás-struktúráik megfelelő rendszerezésében és differenciálásában módszertanilag jól használható az 'igazság' koherenciaelmélete. Az igazságérték-elemzésre, amely hasonló megfontolásokon alapszik a koherenciaelméletben is, már adtunk néhány egyszerű példát a fikcionalitás kapcsán. A „maximálisan konzisztens részhalmazok”, a „propozicionális fordulópontok”, a „dominanciaszabályok”, a „valószínűségi preferenciák” és a „plauzibilitásjelzés” stb. további olyan koherenciaelméleti eljárások⁶, amelyeket, megfelelő módosításokkal, ugyancsak alkalmazhatunk az irodalmi szöveg-magyarázat elméleti és módszertani bázisának kidolgozásakor. Mégis, ezeknél is fontosabbnak tűnik két olyan jellegzetesség, amely az igen különböző tárgyterületek ellenére is lényegi egyezést mutat a koherencia- és az interpretációelmélet között. Az egyik az, hogy a kritériumelméleti igazságelméletek 'igazságbővítő' és 'igazságalakító' szerepet töltenek be. Részint a megszületett igazságok száma nagyobb, mint a kezdeti állapot igazságainak száma, részint az új igazságok létrejöttének nem feltétele az, hogy igaz kijelentések képezzék a premisszákat⁷. A másik tulajdonság a koherenciafogalomban meghatározó jelentőségű 'rendszer'-gondolat. Ebből a szempontból az igazság koherenciaelmélete egy rendszerelméletileg orientált ismeretelmé-

let funkcióját tölti be. A rokonság nem szorul bizonyításra: az irodalom 'rendszer'-jellege, 'új igazságokat' felmutató világa, 'megismerési' szerepe az értékek szférájában a koherenciaelmélet nélkül is létezett és létezik. Segítségével azonban, szeretnénk remélni, megbízhatóbban hozzáférhető és feltárható lehet.

4. Örkény István: *Itália*. Példa az irodalmi szövegmagyarázatra

Itália

Az olasz karmester, miután végigvezényelte az Álarcosbált, nekivágott a pesti éjszakának. Hajnaltájban egy hölgyet invitált asztalukhoz, akivel már több ízben táncolt.

A vendég művész — tolmács közbenjárásával — egy ideig udvarolgatott, aztán zsebébe nyúlt, elővette pénztárcáját, és rátenyerve, várakozásteljesen nézett a tolmácsra.

Emez néhány szót váltott a hölggel.

— *Cinquecento* — mondta aztán a karmesternek.

— *Trecento* — mondta a vendég, mert sokallotta az összeget.

— *Quattrocento* — ajánlotta végül a tolmács.

Ebben megegyeztek.

A dolgozat első részében körvonalazott irodalomszemlélet gyakorlati demonstrálására Örkény egypercesét választottuk. Részletes kidolgozásról vagy modellálásról itt természetesen nem lehet szó, meg kell elégednünk a gondolkodásmód rövid bemutatásával. Bár a történet igen egyszerű, úgy gondoljuk, hogy az irodalmi és nemirodalmi olvasásmód ebben az esetben is eltérő eredményre vezet. Ez az eltérés persze nem azt jelenti, hogy a kétféle közelítés lényegében különbözik egymástól, azaz egymást kizáró értelmezést rendel a szöveghez. A két módszer elsősorban az 'irodalmiság' rekonstruálása szempontjából más. Az irodalmi szövegolvasás, szemben a nemirodalmi magyarázattal, a történet *felépítésén* keresztül próbálja létrehozni azt a *lehetséges világot*, melyet a történet jelentésével azonosítunk, s melynek finoman differenciált, egymásból nyíló struktúrái a kognitív értékrendet irodalmi-esztétikai létformájában tárják fel az olvasó előtt.

Utaltunk már arra, hogy egy irodalmi műben bármilyen elem, bármilyen mozzanat fontos lehet, hiszen nem tudhatjuk előre, hogy mi válik később az értelmező kód részévé. A 'fontosság' fokozottan érvényes az olyan rövid szövegekre, mint az elemzési példaként szolgáló egyperces.

Induljunk ki tehát abból a feltételezésből, hogy a történetnek már a címe sem véletlen. Persze nem arra gondolunk, hogy a cím általában s különösképpen az irodalomban fontos szerepet játszik, hanem arra, hogy a választott *Itália* helyett *Olaszország* is állhatna. Az elnevezések közötti választási lehetőség, majd pedig az *Itália* választása két ok miatt is feltűnhet az olvasó számára. Részint az ismertebb európai nyelvekben, tudomásunk szerint, nincs hasonló kettős elnevezés, részint pedig a mai magyar nyelvben inkább az *Olaszország* az elterjedtebb és a használatosabb. Igaz ugyan, hogy nincs lényeges jelentéskülönbség az 'Itália' és 'Olaszország' nevek tartalmában, de az kétségtelen, hogy a két megnevezés érték-konnotációi bizonyos kontextusokban jelentősen eltérhetnek egymástól. *Itália* mint az eredeti, az ókortól máig használatos elnevezés értékrendünkben (Görögország mellett) az

európai kultúra és művészet jelképe, Olaszország viszont a széttagoltság megszűnésének, a politikai egység létrejöttének kifejezője nyelvünkben. Ez az önmagában igaznak tűnő megállapítás persze még mindig lehet önkényes spekuláció a szöveg szempontjából. De nem az, mivel a történetben számos további támpontot találunk feltevésünk valószínűsítésére. Nézzük például az 'Itália' név mellett milyen más eredeti olasz szavak fordulnak elő. Nyilvánvaló, hogy a 'Cinquecento', a 'Quattrocento' és a 'Trecento', egyelőre még konkrét szövegkörnyezetükből kiragadva, az önálló itáliai művészet, az olasz reneszánsz kialakulását és legnagyobb korszakait, az emberi kultúra egyetemes értékeit jelölik. De maga a főszereplő is 'művész', aki Verdi, a világhírű olasz zeneszerző 'Álarcosbál' című operáját vezényli Pesten. Vagyis az 'Itália', a 'Trecento', a 'Quattrocento', a 'Cinquecento', a XIX. századi 'Álarcosbál', a XX. századi 'karmester' motívumsora megidézi az itáliai kultúra és művészet teljes történetét, szellemi-esztétikai gazdagságát. Mindezt pedig abból a célból, hogy most már a tényleges szövegkontextusban értelmezve a motívumokat, lássuk: az értékrend devalválható, aprópénzre váltható. Hogyan is 'prostituálódik' hát 'Itália' a pesti éjszakában? Érdekes megfigyelni, hogy a történetet, mindjárt az 'Itália' címet követve, az „olasz karmester” figurája vezeti be. Ő az itáliai motívumsor kronológiailag utolsó, a történet eseménysorának viszont első eleme, s ezzel megszületik az 'itáliai' és 'olasz' valós oppozíciója. Ez a pillanatnyilag még csak lehetséges ellentét igazolja, hogy *Itália és Olaszország* virtuális szembeállítás a cím kapcsán ebben a vonatkozásban sem tekinthető önkényesnek. A „karmester” mint művész még 'tolmácsolja' ugyan az itáliai művészetet, de személyében, érdekeiben már egy egészen más világot reprezentál. Szerepe 'művészként' mindössze egy fél mondatra korlátozódik, s ez sem a történet jelenéhez tartozik: „Az olasz karmester, miután végigvezényelte az Álarcosbált, nekivágott a pesti éjszakának”. Maga a „végigvezényelte” megfogalmazás sem kifejezetten illúziókeltő, inkább valami kötelező penzumra utal. Tény, hogy ami a történet szempontjából fontos, illetve az „olasz karmester” számára egyedül lényegesnek tűnik, csak ezután kezdődik. Az itáliai kultúra követe, közvetítő szerepét formálisan teljesítve, 'átlép' a magyar szubkultúra világába, az ideális értékek földjéről materiális értékkiárusítás közegébe. Ironikusan visszatér a 'pesti éjszakában' a 'végigvezényelt Álarcosbál' néhány tematikus mozzanata is, a 'hűség', a 'tánc', a 'hajnal'. Új hagyomány van kibontakozóban: a 'mai' Olaszország és Magyarország, az „olasz karmester” és a 'pesti prostituált' figuráján keresztül nem a kulturális-művészeti értékek szintjén kapcsolódik egymáshoz. Nem Itália, hanem Magyarország, a budapesti éjszaka kínálja fel és szállítja 'értékeit' az olasz „vendég művésznek”. S ahogyan ő kétes értékű módon 'tolmácsolja' az itáliai művészetet, hasonlóképpen 'tolmács' közvetíti számára az itt fellelhető kétes értékű 'árut'. Ez utóbbi kapcsán azonban érdemes arra is felfigyelnünk, hogy a 'prostituált' a szövegben kizárólag 'hölgyként' fordul elő. Ez a látszólag jelentéktelen szóválasztás finom ironiával teremt egyensúlyt a szereplők értékviszonyában. Segítségével nemcsak az 'olasz karmester', hanem részben 'pesti zsákmánya' is az itáliai 'újjászületés' közvetítőjévé válik. Hiszen a megnevezés a reneszánsz világának 'hölgyeit', a foglalkozás pedig a kor 'kurtizánjait' idézi⁸. Az alku nyelve közös, s bár a művésszel mindvégig a tolmács beszél, az elhangzó olasz szavakat, minthogy a történet nem tartalmazza magyar megfelelőiket, fordítás nélkül is megérti a partner. De vajon miért is nincs magyar 'fordítás', s vajon mit is ért meg a partner? Egy bravúros poén *szem- és fültanúi* vagyunk egyidőben, s ez a nagy vagy kis kezdőbetűvel írott 'Cinquecento vs. cinquecento', 'Quattrocento vs. quattrocento' és 'Trecento vs. trecento' jelentéskülönbségből adódik. A 'XVI. század vs. ős száz', a 'XV. század vs. négyszáz' és a 'XIV. század vs. háromszáz' ellentétét, a szövegkörnyezetből kiragadva, csak *lát*ni lehet,

hallani nem. Így tehát a történet szereplői számára az elhangzó számok/fogalmak az adott helyzetben egyértelműen és kizárólag pénzösszegekre vonatkoznak. Csak az olvasó érzékelheti a 'megegyezés' groteszk voltát: az itáliai reneszánsz felbecsülhetetlen öröksége szelíd iróniával, a pesti éjszaka frivol közegében, egy magyar prostituált nagyon is felbecsülhető árára devalválódik, a *XV. század* („Quattrocento”) *summa summarum négyszázat* (quattrocento) ér (forintban?). Az ambig értelmezési lehetőség azonban a szemtanú olvasó részéről sem kizárt, mert igaz ugyan, hogy a szövegekben mindig nagybetűs „Cinquecento”, „Trecento” és „Quattrocento” jelenik meg, de az is igaz, hogy minden esetben gondosan mondatot kezdenek, vagyis mással mint nagybetűvel, bármit is jelentsenek, nem írhatók. Egy igen egyszerű, de tökéletes *nyelvi játékban* két végletes értékrendszer vetül egymásra, összeegyeztethetetlenül és szétválaszthatatlanul. Motivikusan megismételve és magába olvasztva *Magyarországon 'Itália' és 'Olaszország'* kezdeti virtuális ellentétét.

A szövegmagyarázatot valószínűleg tovább is finomíthatnánk. Úgy gondoljuk azonban, hogy a főbb strukturális elvek bemutatásához az eddig elmondottak is elegendők. Felvetődhet még végül az a kérdés, hogy milyen összefüggés van elemzésünk és az 'irodalmi szövegmagyarázat' korábban felvázolt elmélete között, továbbá, hogy modellálható-e valamilyen módon az egyperces értelmezése. Amikor dolgozatunk lezárásaként a kérdésre röviden válaszolni próbálunk, mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy jelen keretek között csak a szemlélet érzékeltetésére törekedhettünk. Így tényleges modellalkotásra most sem vállalkozunk, mindössze néhány olyan megfontolást összegezzünk a szövegértelmezés alapján, melyek, meglátásunk szerint, mindenképpen részei kell, hogy legyenek az *Itália-történet* egy (későbbi) 'lehetséges-világ-elméletének'.

Milyen, és hogyan épül fel tehát az a 'lehetséges világ', melyet az egyperces 'jelentésével' azonosítunk. Hogyan kell értelmeznünk azt a korábbi tételt, mely szerint a szöveg kijelentéseit 'igaznak' tekintjük, de 'igazságfeltételeiket' nem a szövegtől független olvasói 'valóságmodellek', hanem a szöveg által irányított, a szöveg alapján létrehozott lehetséges világ 'szabályszerűségei' határozzák meg.

Vegyünk először az utóbbi problémakör érzékeltetésére egy esetünkben fiktív, az olvasói gyakorlatban annál hétköznapibb példát, s vizsgáljuk meg most ebből a szempontból a „karmester” és a „tolmács” rövid dialógusát.

Egy olyan olvasó számára, aki maga is megélte az olaszok pesti 'invázióját' a hetvenes években, a történet nem okoz különösebb meglepetést. Az alku kapcsán aligha fog a reneszánsz évszázadaira gondolni, hiszen tudja, hogy az ilyesfajta üzletkötések egészen másra vonatkoznak. Mégha az olaszul megnevezett összegek önmagukban fel is idéznék benne a klasszikus itáliai kultúra világát — erre egyébként már a szövegen belüli tipográfiai eltérés, a „Cinquecento”, a „Trecento” és a „Quattrocento” *kurzív* szedése is okot adhatna —, tényleges emlékei, tapasztalatai, ismeretei, azaz '*valóságképe*' alapján valószínűleg éppen ezt a lehetőséget zárná ki elsőként az értelmezések közül. A reneszánsz helyett inkább az összegek nagyságrendje foglalkoztatja majd, emlékek, hallomások, ismeretek alapján kétségbe vonhatja azok realitását, vagy, ahogyan elvontabb módon fogalmaztunk: 'igaz' igazságértékét. Az ilyen típusú magyarázatok, jóllehet természetesebb és logikusak, semmiképpen sem 'irodalmiak': a lehetőségek módszeres kibontása, kiteljesítése helyett, akaratlanul is a lehetőségek leszűkítését eredményezik, a történetet nem belső struktúráin át 'beszéltetik', hanem ürügyként használják külső valóságsémák 'megidézésére'. Saját olvasatunk azt mutatja, hogy a prostituáltra való alkudozás igazán csak a reneszánsz összefüggésében lesz érdekes és különleges, csupán ebben a tágabb kontextusban kap szerepet a történet valamennyi eleme. Ha például az *Itália* címet és a *kurzív* szedést

egyaránt a történet szerves részeként értelmezzük, akkor nem lehet kérdéses számunkra, hogy a „hölgy” vételáráról tárgyaló „karmester” és „tolmács” kizárólag a „Cinquecento”, a „Trecento” és a „Quattrocento” által megszabott *kor- és összeghatárok* között mozoghat. Elég arra a megmosolyogtató ellenpéldára gondolnunk, hogy mi történe akkor, ha a „karmester” végső válasza nem „Quattrocento”, hanem tegyük fel, „Quattrocento cinquanta”, azaz nem „négy száz”, hanem pl. „négy százötven” lenne. Ez az apró kis változtatás, nem beszélve kiterjesztheségéről, egy teljes struktúrát, az itáliai reneszánszt, a történet egyik virtuális értékrendjét semmisítené meg. A ’kultúrát’ egymásra vetítő, paradox módon egymásban feloldó strukturális tengely megbillenne, az ironikus egyensúlyozás értelmét veszítené. A történet ugyan történet maradna, de egy másik történet, s alighanem ’irodalmi’ kvalitások nélkül. S mindezt a legjobb szándék, a ’valóság-hű’ ábrázolás igénye okozhatná. Mert a valós világban miért is ne mondhatna, mondhatott volna a „karmester” „négy százötvenet” a „négy száz” helyett. Nem a ’tapasztalati valóság’, hanem a szöveg által teremtetett ’lehetséges valóság’ akadályozza ebben, nem a valóság ’törvényszerűségei’, hanem a lehetséges valóság ’szabályszerűségei’ képezik a szereplők kijelentéseinek ’igazság-feltételeit’.

Ezzel vissza is kanyarodhatunk az első kérdés megválaszolásához, a ’lehetséges világ’ felépítésének problémájához.

A felállítandó szabályhipotéziseknek, talán érzékelteti ezt a tárgyalt példa is, abból célszerű kiindulniuk, hogy a történet nem egy adott ’valóságot’, hanem egy sajátosan ’paradox értékstruktúrát’ képez le egy, az olvasó számára közvetlenül hozzáférhető eseménysorra. A kérdéses világ két alappillért tehát két önmagában koherens, azonban egymást kizáró értékrend képezi. A két értékrend csak absztrakt szinten különül el egymástól, a szövegvilág tényleges eseménysorában már egymással keveredve, önállóságát és egyértelműségét megszüntetve jelenik meg. A közös kontextust a szabályrendszerben egy ’közvetítő figura’ bevezetésével teremthetjük meg, melyet a történetben több konkrét szereplő is értelmez. Mindkét értékrendet intertextuális kapcsolatok hozzák létre, egyik típusuk a múlt magasrendű kultúráira, érték hagyományaira utal vissza, a másik típus a jelenhez köt, az áruvá silányult morális értékesztést teszi a szövegvilág részévé.

Látunk kell azonban, hogy az így létrejött ’lehetséges világ’ sajátossága nem egyedül és nem is elsősorban a kérdéses értékrendek konfliktusában rejlik. A különös, groteszk helyzet a *nyelv* tematizálásával, jószerével a főszereplők ’feje fölött’ alakul ki. Az *egymást kizáró*, a szereplő személyekben („karmester”, „hölgy”) megtestesülő, de bennük nem feltétlenül tudatosuló *értékrendek* egy pontosan megkonstruált *nyelvi játék* formájában, a szereplők közvetítésével ’ütköznek’ és ’békülnek’ meg egymással. A ’tudatosság’ hiánya a szereplők esetében a modell konstruálása szempontjából azt jelenti, hogy a ’figurák’ között mindenképpen meg kell jelennie az ’absztrakt olvasónak’. A ’figurák’ ugyan valamennyien érték hordozók és/vagy értékközvetítők, azonban egyedül az ’olvasó’ képes felismerni és rendezni a hordozott/közvetített értékek minőségét és viszonyait.

Úgy gondoljuk, hogy az elmondottak tartalmazzák azokat a legfontosabb összetevőket, melyeket a történet ’lehetséges világát’ meghatározó szabályszerűségeknek figyelembe kell venniük. Kevés szó esett a ’figurák’ hierarchikus kapcsolatáról, az ’értékrendek’ és a ’nyelvi játék’ szisztematikus viszonyáról, valamint a ’szabályhipotézisek’ és a ’szövegvilág-események’ közötti leképezés feltételeiről. Ha mindez már külön dolgozat tárgya is, reméljük, hogy az itt bemutatott elméleti premisszák és gyakorlati alkalmazásuk kellő alapot teremthet egy ilyen munka elvégzésére.

Jegyzetek

1. A kérdés részletes kifejtését l. pl. BERNÁTH Árpád: 1978., BERNÁTH Árpád—CSÚRI Károly: 1985 és CSÚRI Károly: 1987.
2. Bővebben POSNER, R.: 1973.
3. Több dolgozatban foglalkozom a probléma elméleti vonatkozásaival, ill. a gyakorlati műelemzésben történő felhasználásával. (Vö. CSÚRI Károly: 1987.)
4. Vö. ALLWOOD—ANDERSSON—DAHL: 1977. vonatkozó fejezeteivel.
5. L. COOMANN: 1983. 98.
6. Vö. COOMANN: 1983. 117—119.
7. L. COOMANN: 1983. 137.
8. Erre az összefüggésre mint az interpretáció logikájából következő további lehetőségre ZENTAI Mária hívta fel figyelmem.

Irodalomjegyzék

- ALLWOOD, J.—ANDERSSON, L. G.—DAHL, Ö.:
1977. *Logic in Linguistics*. Cambridge—London—New York—Melbourne.
- BERNÁTH Árpád:
1978. Narratív szövegek irodalmi magyarázata, in: *Literatúra* 3—4. 191—196.
- BERNÁTH Árpád—CSÚRI Károly:
1985. Remarks on Literary Text—Explanation, in: *Quaderni di Semantica* VI. 53—64.
- COOMANN, H.:
1983. *Die Kohärenztheorie der Wahrheit*. Frankfurt/M—Bern—New York.
- CSÚRI Károly:
1987. *Lehetséges világok*. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből, Tankönyvkiadó, Budapest.
- POSNER, R.:
1973. Linguistische Poetik. In: ALTHAUS, H. P.—MENNE, H.—WIEGAND, H. E. (szerk.): *Lexikon der germanistischen Linguistik*, Tübingen, 513—522.

TEXTINTERPRETATION ALS UNTERSUCHUNG MÖGLICHER WELTEN

CSÚRI KÁROLY

Der erste Teil der Arbeit behandelt die allgemeine theoretisch-methodologische Fragen literarischer Texterklärung. Zunächst wird die literaturwissenschaftliche Verwendbarkeit des logisch-semanticen Konzepts der 'möglichen Welten' zur Diskussion gestellt. Anschließend, um die Funktionsfähigkeit eines solchen Modells zu veranschaulichen, wird die Analyse einer Kurzgeschichte von István Örkény durchgeführt.

0. Szövegnyelvészet — Magyar stilisztika

Az elmúlt évtizedekben jelentkező nyelv- és irodalomtudományi irányzatok, különösen a stilisztikával sok területen érintkező, nemritkán vele azonosnak vagy ikertudománynak¹ tekintett szövegnyelvészet fejlődése és eredményei napjainkra olyan helyzetet teremtettek, amelyben a tudományos kutatás és a felsőoktatás igényei egy korszerű stilisztika iránt egymással párhuzamosan érlelőd(het)tek s fogalmazód(hat)tak meg. Programszerűen jelesül SZATHMÁRI ISTVÁNNAK az új egyetemi stilisztikai tankönyv kidolgozását kezdeményező tervezetében.²

A *Magyar stilisztika* tervezete — koncepciója, módszeressége és viszonylagos teljessége láttán — a hazai kutatások megújítója, ilyenformán a magyar stilisztika legújabb korszakának kezdete lehet.

1. A stílselemzés és a stílusjellemezés

1.0. A tervezet számos érdemi újdonsága közül ebben a dolgozatomban két, egymással szorosan összefüggő kérdést szeretnék kiragadni: egy stílusvizsgálati eljárás bemutatásának szándékával.

1.1. Az egyik kérdés azzal kapcsolatos, hogy a tervezet a korábbi stilisztikáknál³ számottevően nagyobb figyelmet fordít a stilisztikai elemzésre, sőt sémaszerűen megadja a funkcionális alapokon álló stílselemzés menetét is. Ennek kiindulópontjába a „mű fő mondanivalóját (üzenetét), legjellemzőbb stílusvonásait, motívumait és legfontosabb szövegtani, elsősorban kohéziós sajátosságait” (SZATHMÁRI: 1987. 291) helyezi, a különböző szintekhez tartozó elemek stilisztikumának megállapítását pedig ezeknek rendeli alá. Az elemzésnek ez a menete minden szempontból kifogástalan, hiszen napjainkra kétségtelenné vált, hogy funkcionális és szövegszemléletű elemzés a kohéziós erők feltárása nélkül aligha lehetséges.

1.2. A másik kérdés azzal függ össze, hogy a tervezet több helyen is javasolja a szépirodalom és a kommunikáció más típusainak az eddignél határozottabb elkülönítését, kiemelt szerepet szánva a művészi stílus és jellemzői tárgyalásának. A művészi stílusnak ez a megközelítése érthető, s minthogy a szépirodalom „minden más közléstípusnál motiváltabb, egyénibb” (SZATHMÁRI: 1987. 291), indokolt is. Ám (éppen ezért) a stílustípusok jószerével csak az (irányzati, művészi stb. stílusok alapját jelentő) egyéni nyelvhasználat alaposabb jellemzésével különíthetők el az eddigieknél élesebben.

Az egyéni nyelvhasználat, a stilisztikai jellemzés (néhány átfogó igényű munka⁴ kivételével) viszont közismerten a stilisztika legproblematiszabb s talán legelhanyagoltabb ága. A stílusnemek, köztük a művészi — s ezen belül az egyéni — stílus jellemzésének „tényleges módszertana a stilisztikai vizsgálatok között a legkevésbé

kidolgozott. Az eddig elért eredmények meglehetősen kétes értékűek” (SZABÓ: 1982a. 135).

1.3. A stílselemzés illetékessége a stilisztikai jellemzésben nyilvánvaló, hiszen az egyéni stílus az egyedi művek sajátosságainak szintézise. Dolgozatom mégis inkább csak kísérlet egy olyan szövegszemléletű eljárás kidolgozására, illetőleg bemutatására, amely aránylag könnyen hozzáférhetővé teszi a stilisztikai jellemzés számára az egyedi művek tematikai-stilisztikai szempontból releváns sajátosságait. Alkalmazásával, illetve továbbfejlesztésével módszertanilag és tartalmilag is megalapozottabbá válhat az egyéni, következőleg az irányzati stb. stílusok leírása és értékelése, valamint a stílustípusok elkülönítése, ugyanakkor a stilisztika ágainak koncentrációja is.

2. A kohézió és a stílselemzés

2.0. Az eljárás SZABÓ ZOLTÁN szövegstilisztikai koncepciójának eredményein építkezik, így a SZATHMÁRI ISTVÁNTól idézett sémát (lásd 1.1.) nem téveszti szem elől. Kiindulópontja: a szöveghohézió.

E tipikus szövegnyelvészeti kategória általános vonásait talán KÁROLY SÁNDOR fogalmazta meg legtalálébban a hazai szakirodalomban.⁵ Stilisztikai szerepére viszont kétségtől SZABÓ ZOLTÁN, a kiváló kolozsvári tudós munkássága hívta fel legmarkánsabban a figyelmet. Kutatásai alapján az irodalmi mű kohéziója: a „részek egymás közötti, valamint a részek és az egész közötti sokféle (nemcsak lineáris, hanem hierarchikus) kölcsönös összefüggés” (SZABÓ: 1976. 163), amely biztosítja egyfelől az alkotóelemek, másfelől az egész mű szerves egységét.

A szöveg igazi összetartó ereje tehát a stíluszeszközök szintjén is működik. Tematikai-stilisztikai szempontból így az a kohéziótípus a legproduktívabb, amelyet egy integráló erejű, a mű üzenetét és stílusis sajátosságait is magába sűrítő mondat (esetleg a szöveg más egysége) alkot. Az ilyen szerepű mondat „a szöveg többi mondatában van kifejtve” (SZABÓ: 1985. 481), vagy fordítva: „egy szöveg különböző alkotóelemei bele vannak sűrítve” (SZABÓ: 1985. 482), ezért SZABÓ ZOLTÁN fókuszkohéziónak nevezi. A fókuszkohézió „egy forrás (mag, premissza, kiindulópont), amelyből az irodalmi mű és ezen belül a stílus valamennyi alkotóeleme levezethető” (SZABÓ: 1985. 482).

2.1. Túlzás nélkül állíthatni, hogy a fókuszkohézió, illetőleg e vázlatosan ismertetett keret a stilisztikai elemzés új perspektíváját nyitotta meg. Lásd például SZÉLES KLÁRA Kísérlet egy műelemzés-modell felállítására című dolgozatát⁶, vagy SZABÓ ZOLTÁN elemzéseit József Attila Nyár című verséről⁶, Favágójáról⁶, Ady Párisban járt az Ősz című költeményéről⁹ stb.

2.2. A stilisztika más ágaiban azonban a kohéziós erők, a fókusz feltárására és működésére alapozó módszerek eddig alig vagy egyáltalán nem hoztak eredményeket (szemben a hagyományos eljárások nemritkán valóban sovány hozadékával). Szorványos utalások megfogalmazódtak ugyan, például, hogy a fókusz, az egyedi művek lényege „az alkotó mindenkor más műveire (elsősorban remekműveire), azok egységére vonatkozóan is valami lényegeset tartalmaz” (SZÉLES: 1972. 146), vagy „nem valószínű, hogy egy (...) remekmű (...) elszigetelten állna az életműben, és lényeges sajátosságait ne lehetne felfedezni a többi költeményben is” (BONYHAI: 1968. 29) stb.; de a stilisztikai jellemzést is korszerűsít(het)ő típusának felismerésére és szisztematikus alkalmazására mindaddig nem került sor.

Ennek okát SZABÓ ZOLTÁN abban látja, hogy „az egyéni stílus vagy a funkció-

nális stílusok jellemzése még távol áll a tényleges szövegnyelvészeti megközelítések-től” (SZABÓ: 1985. 488). Az idézett megállapítással csak részben értem egyet, magam úgy vélem, hogy az egyéni stílus kohéziós viszonyokkal, fókuszokkal való vizsgálata-nak és jellemzésének nehézségei nem annyira a szövegnyelvészeti megközelíté-sek hiányából, mint inkább a kohéziós viszonyok működési területének, hatókörének — s így magának a kohézióknak — egyoldalú, csak autonóm (zárt) szövegekre-összpontosító leszűkítéséből adódnak.

2.3. Ezt az egyoldalúságot, figyelemmel a maga sajátos szempontjaira s a vele szemben jogosan támasztott elvárásokra, éppenséggel a stilisztika oldhatja fel, s állíthatja az így adódó lehetőségeket a szövegtani kutatások, valamint a szövegnél nagyobb egységek és az egyéni stílus vizsgálatának szolgálatába. A stilisztika számára „ez egészen reális követelmény, hiszen olyan szövegek, amelyekben a szerző a maga teljes személyiségét bontakoztatja, nyilvánítja ki, igazán csak történeti fejlődésükben, az életműben érthetők, az ilyen szövegek közt is vannak kommunikációs értelemben vett anaforák és kataforák, tehát nyílt vagy rejtett utalások megelőző és következő szövegekre” (KÁROLY: 1979. 30).

3. Kohézió és stílusjellemzés

3.0. A kohéziós viszonyoknak, a fókuszoknak a felhasználhatósága a stilisztikai jellemzésben (is) mindössze két kisebb módosítást/kiegészítést igényel a körvonalazott elméleti keretben.

3.1. Az egyik a fókuszhoz azzal a tulajdonságával függ össze, hogy magába foglalja mind a szöveg felszíni, mind pedig elvont szerkezeteinek (struktúráinak) lényegi információit, s mint ilyen a szövegfelszín, egyszersmind a globális reprezentáció integratív, speciális egysége. Más szóval: a fókusz a szöveg(elemek)et össze-tartó és szervező erők, illetőleg a szöveghez rendelhető vagy abból elvonható globális tartalom manifesztációja/hordozója. A befogadótól függetlenül éppen úgy csak egy jelentés nélküli objektum, akár a szöveg, a befogadás első fázisa számára viszont mint a szövegvilág (további szakaszaihoz pedig mint a lehetséges világok) analogonja van adva.

3.2. A másik kiegészítés: a műalkotásoknak jelentésfolytonosságként való fel-fogása. Ez egyenesen vonja maga után azt a feltevést, hogy a fókuszkohézióhoz ha-sonló erők, erővonalak a szövegnél nagyobb szegmentumok mentén is működnek, s hogy ezek az erők függvényükben tartanak nemcsak szöveg(elemek)et, hanem szöveg(elem)eket összetartó és szervező erőket, illetve jellemző tartalmi és kifeje-zésbeli egységeket, köztük fókuszokat is. Kutatásaim során elég határozottan ki-rajzolódtak egy ilyen, nagyobb hatósugarú kohéziótípus körvonalai.

3.3. Ennek a kohéziófajtának a bemutatását, valamint tematikai-stilisztikai lehe-tőségeinek a feltárását hét Nagy László-vers analízise (és a költő életművében végzett vizsgálataim) alapján kísérem meg. A költemények a *Versek és versfordítások* című háromkötetes gyűjtemény (Magvető, Budapest, 1978. második, bővített kiadás) első kötete verseinek sorrendjében a következők: *Inkarnáció ezüstben*, *Délsziget nincs*, *Rossz álom, február 17*, *Föltámadt piros csizma*, *Szólítlak, hattyú*, *A havazás árnyéka* és *A Hószakadás a szívre*.

3.3.1. A fókuszképzés alapja a műegészek mint jelkomplexusok szignifikatív összetevőinek (vehiculum, formatio, sensus designatus stb.) elemzése. A szöveg-feldolgozás s ezáltal a fókuszképzés leírására terjedelmi okok miatt itt nem vállal-koz(hat)om, így csak az elemzés eredményét adom meg.¹⁰

A vizsgálatba bevont költemények fókuszja egy-egy versmondat; sorrendben a következők: Inkarnáció ezüstben: *zihálhat havat is két szerető*; Délsziget nincs: *ahol immár természetes a tél*; Rossz álom, február 17: *s illetlenül: feketén havazok*; Föltámadt piros csizma: *azt akarja/szeresse ez a nagy havú ország*; Szólitlak, hattyú: *Hol még a tavasz, ha fekete/havak pillognak földön, égen*; A havazás árnyéka: *Majd hó szakad ágyéködba*; Hószakadás a szívre: *A hazára szakad a hó*.

3.3.2. A fókuszok és/vagy a költemények függvényükben álló jelentésegységei különböző szövegelemeket vagy -egéseket metszenek ki az életműből (s külső, életművön kívüli szövegekkel is kapcsolatba hozhatók). E metszetek szövegközi és különböző erősségű megjellegű (intertextuális) kapcsolatait szűkebb célkitűzésemből adódóan most nem taglalom, csak néhány tipikus példával szemléltetem.¹¹

zihálhat havat is két szerető
(Inkarnáció ezüstben)

nagy fehér *havat*, gyászt *von* most is a földre
← (Dzsongolszka)

HARCRA A HÓ BIKÁI ELLEN
(Inkarnáció ezüstben)

Uruk helyett *hóbika* jön
← (Meszelő gyászmenyecskék)

Hócsorda torkát déli sugár
késelte...
← (Télvégi mozaik)

Most még üthet torkomba dér is, birom,
hóbika is bömbölhet rám,
← (Virágok térdelnek)

...ne félj,
itt szárnyasan tüköri *hó-bikák*
vigyáznak rád...
← (Műtét Anyánk szemén)

ríkatóan *forró havazásnak*
(Inkarnáció ezüstben)

hó-csillagok robbannak az érces
zöld levegőbe

...
Vallom, hogy a lelkem
hó-szaharája
sokszor lesz dúlva
← (Havon delelő szívárvány)

ahol immár természetes a tél.
(Délsziget nincs)

Hajózik a szerelem harmatán, kínok tuskóin át a *végleges télbe*...

← (Szindbád)

úgy szikrázik *egyetemes télben*
hogy tébolyog itt legalul
(Föltámadt piros csizma) →

s illetlenül: feketén havazok.
(Rossz álom, február 17)

És csak árnya zuhan vissza a csókok és borok poharára. *Szindbád havazik.*

← (Szindbád)

Jobbkarjával jelt mutat a hulla,
hószín gyolcsra csak a korma hull.
(Ég az erkély) →

...azt akarja
szeresse ez a nagy havú ország
(Föltámadt piros csizma)

Ha Jób javaiért, ha hontalan honáért,
én *mindenemért perlek és tusakszom,*
(Műtét Anyánk szemén) →

Hóval meg lánggal bútoros minden
tér a világban *s nincs ami kell*
(Fejfáknak fejfa) →

Majd hó szakad ágyékdoba,
torkodba is öregem, hó,
(A havazás árnyéka)

Télen sírtál te vékony lilium,
torkodig felért a hó.
← (Lilium-dal)

üssön *torkomba dér,* gyönyörökre iszonyú kontra,
← (Medvezsoltár)

Emléked eszem s mit ér?
Tömöm a *torkom hóeséssel.*
← (A repülő árnyéka)

rágalma a létnek, a május
fonákja és gyalázata lesz.
(A havazás árnyéka)

... itt kuksolok éktelenül
teremtés gyalázataként, mert nem ilyen a lét,
lefokozott élet ez...

← (Medvezsoltár)

Kesztyűddel ne törődj, tünemény.
(A havazás árnyéka)

kesztyűdet: ötujjú liliomodat
kidobod a szimatoló ebek elé,
← (Versben bújdosó)

...átváltozik
fülsapkás hölggyé *partizán* szűzzé
(Hószakadás a szívre)

versben bújdosó haramia vagy,
megáldott szakállas anyaság,
partizán-anyaság...
← (Versben bújdosó)

Nem tehetünk mást, mint amit eddig is tettünk, főleg humanisták: továbbra is
a jobb emberi sors harcosai, *partizánjai*, titkos ügyvédjei legyünk.
← (Interjú Kormos Istvánval)

A hazára szakad a hó
mert kevés hullt röpcédula
kevés az öngyilkos miniszterek
szívéből vér de sok *fekete hó*
még istenükből is fekete hó
és hó szakad a nyári gramafon
aranykürtjéből a ribancok
torkából a csalárd égből
(Hószakadás a szívre)

Jaj, a hó
feketedve kavarog a hó
még a fogaimat is
megőrlitek!
← (Búcsúzik a lovacska)

Elmúlt-e már a *fekete* zászlós tél? (...) Már denevérgirlandok alatt bál van,
combok és drapériák...

← (A Mindenség mutogatója)

Szoktass a *szutyokhoz*, Uram, ezt valljam *háznak, hazának*,
← (Zsoltár, egyetlen)

4. A szupertextuális fókusz

4.0. A költemények s különösen az eredetükre nézvést olykor meglehetősen távoli, egymással többé-kevésbé mégis egyértékű, illetőleg így vagy úgy összefüggő (helyel, idővel részben indifferens) szövegmetszetek számát jócskán lehetne száporítani. De talán ekkora korpusz és példaanyag is kielégítően bizonyítja annak a kohéziótípusnak az egzisztenciáját, amely egy konkrét (adott) szövegben és rajta kívüli rész- és egységsegekben egyaránt működik, hat. S ez azt jelenti, hogy nemcsak mondatközi és szövegszintű (intratextuális), hanem szövegközi és feletti (lineáris és globális) kohézióval is számolni kell. A kohéziós erőknél ezt a típusát: *szuper-* vagy *intertextuális kohézió*nak, megnyilvánulását pedig *szupertextuális fókusz*nak nevez(het)em.

4.1. A szupertextuális fókusz többfunkciós egység: egyfelől magába integrálja az adott szöveg alkotóelemeit, s mint ilyen szuper- vagy hiperszintaktikai szerepű, másfelől túlmutat azon, s mint ilyen szuper- vagy intertextuális jellegű. Szövegszintű meg szövegközi és/vagy feletti kategória egyszerre.

4.1.1. A szupertextuális fókusz különféle, részint intratextuális, részint intertextuális információk és relációk gócpontja. Ezekkel az információkkal különböző szövegek rész- és egységsegeit hálózhatja be, szöheti át vagy éppen fókuszálhatja. Más szóval: már nem csupán szöveg(eleme)ket, hanem szöveg(elem)eket összetartó-szervező erők, illetőleg az egységekhez társuló globális tartalom manifesztációja/hordozója. Formailag lehet szó, szósor, szintagma, mondat vagy szövegmetszet is.

4.1.2. A szupertextuális fókusz a tematikaihoz hasonló funkciókkal rendelkezik a stilisztikai szinten, azaz a tartalmi és a stilisztikai elemek levezetésének egyaránt kezdőformulája (és/vagy végpontja). A jelentésegységek rétegét és a stílus alkotóelemeit ugyanis ugyanazok a sajátosságok tartják össze. Ezek a sajátosságok — mint a stílus alkotóelemei — a szupertextuális fókusz szemantikai, asszociatív és részben szintagmatikus viszonyaiból adódnak.

4.2. A fókuszokat alkotó szavak közül az elemzett költemények stilisztikumának legfőbb forrása a Nagy László-i oeuvre gyakori és kulcsszó értékű eleme, a *hó*¹². Lehetséges (szótárin kívüli) jelentései a vizsgált korpuszban egy előkészületben lévő dolgozatom¹³ alapján a következők:

1. 'hóval borított, befedett valami';
2. 'a világ hideg, rideg keménysége';
3. 'a lírai én belső világa, illetve annak határai';
4. 'a lírai én viharos érzelmei, felháborodása, haragja';
5. 'külső körülmények okozta fájdalom, kín';
6. 'külső körülmények okozta gond, baj';
7. 'szűkebb és/vagy tágabb, hideg, rideg, rendszerint ellenséges környezet';
8. 'a külvilág hideg, rideg, fenyegető, ellenséges erői, hatalmai; gonoszság';
9. 'elmúlás, megsemmisülés, pusztulás, halál';
10. 'semmi; megváltás'.

A *hó* szemantikai organizációja a művek sorrendjében fokozatosan növekszik. (Az egyszerűség kedvéért a *hó* meg a vele rokon jelentésű *tél*, *jég*, *fagy*, *dér*, *hideg* stb. szavakat és alakváltozataikat a továbbiakban a *hó* lexéma nagybetűs írásképevel jelölöm.) Látomástól, víziótól irányított előfordulásai képviselik az egészekre és a részekre is jellemző elsőrendű és átfogó értékű stíluseszközöket. Ezek a stíluseszközök: a *szimbólum* és az *ellentét*. Az ellentét (különböző formáival) az elemzett költemények szövegszervező elve is egyben. A *hó* feltehetőleg fontos szerepet visel a versszövegek metrikai-ritmikai struktúrájában is.

A fókuszokat alkotó többi szó részben felerősíti ezeknek az eszközöknek a hatását, például: *feketén havazok, tavasz — fekete havak, természetes — illetlen, földön — égen oximoronszerű, illetve poláris kifejezések*; másrészt a szemantikai oppozíciók és egyenértékűségek (szinonim és antonim formák, illetve metaforizációk, okozati összefüggések stb.) révén magába integrálja az egész és a részek stiláris sajátosságainak további kódjait.

A szupertextuális fókuszba gyakran belesűrűsödnek a kompozíciós struktúra egyéb elemei is, például a szöveg időszervezetének tényezői (ahol *immár* természetes a tél; *Majd* hó szakad ágyékkodba stb.); olykor még az akusztikai szint egy-két jellemzője is, például *A hazára szakad a hó* fókuszmondat mély magánhangzóinak a műegésszel adekvát hangulatisága stb.

4.3. A szupertextuális fókusz funkcionális telítettsége az eddigiek fényében lényegesen nagyobb a szövegszintű fókuszénál. Hatóköre már nem csupán egy üzenet, hanem az üzenetek meghatározott részlege. S ez azt jelenti, hogy működési területén önmagában is jellemzi a tematikai-stilisztikai szintet.

5. A szupertextus

5.0. A szupertextuális fókuszok szövegvizsgálati, stilisztikai relevanciája még nyilvánvalóbbá válik, ha a fókuszokat mint a költemények magvát, lényegét az egyedi művek folytonosságában egymás mellé vagy alá illesztjük:

ZIHÁLHAT HAVAT IS KÉT SZERETŐ
 AHOL IMMÁR TERMÉSZETES A TÉL
 S ILLETLENÜL: FEKETÉN HAVAZOK
 AZT AKARJA
 SZERESSE EZ A NAGY HAVÚ ORSZÁG
 HOL MÉG A TAVASZ, HA FEKETE
 HAVAK PILLOGNAK FÖLDÖN, ÉGEN
 MAJD HÓ SZAKAD ÁGYÉKKODBA
 A HAZÁRA SZAKAD A HÓ

A szupertextuális fókuszoknak ez az — elemzett versek kötetbeli sorrendjével azonos — elrendezése egy kompakt, többé-kevésbé grammatikális, jól formált és összefüggő (kohezív), de nem teljes szöveget, pontosabban szövegszerű egységet eredményezett. Szövegszerűsége (elütően a felszíni struktúrák viszonylagos zártságától, autonómiájától) grammatikai, funkcionális és intertextuális nyitottságában, lezáratlanságában áll. Új szöveg feletti entitás. Ezt az egységet: *szuper-* vagy *intertextus*nak nevez(het)em. S ha összetevőit, a szupertextuális fókuszt korábban szövegnél nagyobb szegmentumra (részlegre) vonatkoz(tathat)ó erővonalak és tartalmak manifesztációjának tartottam, akkor a szupertextust most az életműkontextus meghatározott részegészére (osztályára) jellemző hatóerők és erőterek, illetve igen nagy hírértékű globális tartalom hordozójának tekintem.

Megjegyzem, hogy a „szupertextuális” terminust SZABÓ ZOLTÁN is használja hasonló összefüggésekben, például: „az egyéni stílus az alkotások felett áll, »szupertextuális« jellege van” (SZABÓ: 1967. 333), vagy: a szépírói stílus „megjelenési formája, létezési módja szerint szöveg; tartalma, lényege szerint viszont szupertextuális fogalom” (SZABÓ: 1974. 570).

Köztudomású, hogy a különböző szövegtípusokat reprezentáló modelleket,

sémákat, újabban egyre többen szuperstruktúra néven emlegetik. Ezek — BALÁZS JÁNOS szavaival — „függetlenek az egyes konkrét szövegek tartalmától” (BALÁZS: 1985. 223), sőt „szerkezeti elemeiket valamely konkrét nyelv szavaitól és mondataitól függetlenül is számba vehetjük” (BALÁZS: 1985. 224).

A szupertextus viszont tartalomfüggő, önmagában is értelmezhető (interpretálható) kategória, illetve konstruktum; lehetőségei részben éppen ebben vannak. S alkotóelemei (a fókuszok) kisebb hatókörével szemben: már egy egész alkotási szakasz komplexumait és fejlődési törvényszerűségeit sűríti magába, szimultán módon képezve le a szövegek előállításának szukcesszivitását.

A szupertextus tudniillik egyszerre, egyidőben képviseli az életmű meghatározott fejlődési szakaszának invariáns és variáns sajátosságait. Ezek tematikai-stilisztikai relevanciája — a hó állandó jelenléte, de egyre strukturáltabb, polifunkcionális jellege, a téma szintű azonosságok és módosulások stb. láttán — kézenfekvő. Elemei a megelőzők és az utánuk következők, valamint a hozzájuk tartozó szövegek, szövegrészek poszttextusát, illetve pretextusát reprezentálják, s mint ilyenek szervesülnek a szövegekből rekonstruált és összegyűjtött átfogó, lényegi ismeretek és szabályszerűségek szisztematikus halmazává. Anaforikus és kataforikus utalásaik, szövegközi (intertextuális) relációik (metszeteik, inferenciák stb.) révén a felszíni és az elvont szerkezetek a szupertextus kontrollja alatt állnak.

5.1. A szupertextusnak ez a helyzete figyelemreméltó következményekkel járhat a szövegvizsgálatokban. Feltehető ugyanis, hogy a szöveganalízis (interpretáció) kezdőpontján a szupertextus (a kulcsszók jelentéslistájával) mint vonatkoztatási rendszer és hálózat aktivizálja, előzetesen átstrukturálja, újrendezi vagy legalább előszortírozza és -készíti, kiegészíti az interpretátor ismereteit, s keret jelleggel megszabja az általa kitöltendő szemantikai univerzum kitüntetett pontjait, ha úgy tetszik: át- vagy ráhangolja, beállítja habitusát; a továbbiakban pedig mintegy koordinálja, elmélyíti és finomítja a felfogást és az átélést. Mert a szupertextus mint alapvető, de (illetőleg és) speciális ismeretek, szabályszerűségek rendszeres kivonata — funkcióját tekintve a stílussajátosságok bármilyen módszerű szintéziséhez hasonlóan, de az eddigieknél tényszerűbb, áttekinthetőbb s talán célravezetőbb, szövegszerű formában — nem valamiféle metafizikai konstruktum, hanem szövegekért való, produktív egység. Produktivitása nemcsak abban áll, hogy viszonyítási keret, egyfajta rendezési minta, hanem az általa létrehozható közelebbi és távolabbi intertextuális következtésekben is megnyilvánul.

A szupertextus ilyképpen egész- és részegységnyi (megalkotásában részt nem vevő) szövegek interpretációjának kiindulópontjául szolgálhat. Közreműköd(t)ésével lényegesen javulhat egy konkrét szöveg mentális képének az előállítása és elemzése, esetleg még a nyelvi elemek stilisztikai minősítése is. Az egyéni sajátosságok más formájú szintézisére szorosan véve (módszertanilag) ezek közül egyik sem áll. S alighanem ezen az íven tapintható ki legszemléletesebben a történeti fejlődés, az életmű KÁROLY SÁNDORTól idézett (lásd 2.3.), de több kutató által is felvetett explanatív teljesítménye.

5.2. A szupertextussal, pontosabban a szupertextusnak az életmű adekvát szelethez való hozzárendelésével ugyanakkor tartalmilag és stilisztikailag egyaránt gazdagabban és árnyaltabban jellemezhető a szóban forgó alkotási korszak. Néhány szupertextussal talán az életműkontextus egésze is. Amennyiben pedig bebizonyosodik, hogy néhány szupertextus valóban lefedi egy-egy életmű egészét, feltehető, hogy különböző életművekhez tartozó szupertextusokkal (mint részrendszerek rendszerével) egy irányzat, vonulat stb. is jellemezhető.

A szupertextus mint az egyéni sajátosságokat szintetizáló szöveg feletti kategória

ilyenformán konstitutív része az egyéni, tágabban az irányzati, művészi stb. stílusoknak, sőt történelmi, irodalmi és művelődéstörténeti kontextusok (makro)rendszerének is. Másként ugyanazon az íven hat felfelé, mint amelyiken lefelé. Az egyik irányban explanatív, a másikban konstitutív tényező. S ha igaz, hogy „nincs elvi, lényegi különbség egy három szakaszos vers és egy több száz lapos regény stílusának az elemzése között” (SZABÓ: 1982b. 73), valószínűleg terjedelmi és műfaji korlátok nélkül.

5.3. Összegezve: a szupertextus teljesítőképesége, explanatív és konstitutív lehetőségei megerősíteni látszanak SZABÓ ZOLTÁN feltevéseit, hogy tudniillik: „különböző szöveg feletti kategóriák (hiper-szövegstruktúrák) kialakításával jobban meg tudjuk világítani a stílustípusnak mint szöveg feletti egységnek a lényegét. Ilyen szöveg feletti struktúrákat azonban ma még alig tartanak számon. Hihető azonban, hogy az eddig kialakított láncolat (mondat → mondatfelettség → szöveg) továbbépítésével eljutunk a szövegnél is magasabb szintre, ami az előbbi analógiájára ez lehet: szöveg → szövegfelettség (kultúra)” (SZABÓ: 1982a. 137).

6. Záró megjegyzések

6.0. A bevezető részben ismertetett indítatásból és elméleti alapokon a Nagy László-i életmű egy terjedelmileg és esztétikailag is jelentős szelvényének vizsgálatával megpróbáltam egy (alapvonásaiban már adott) metodológiát felvázolni, alkalmazni és továbbvinni. A stílusjellemzésnek ez a módszere éppúgy absztrakció és redukció eredménye, mint bármely más eljárás. Ám a szupertextus a tematikai-stilisztikai szinten releváns információkat nem elvont kategóriákként vagy illusztratív példatárként rögzíti, hanem az elemek és összefüggések tárgyyszerűbb, de az absztrakció mindenkori szintjét (is) megalapozottabban kiszolgáló kontinuumában. Az ilyen alapvetésű jellemzést már aligha érheti az a vád, hogy a stílustípusoknak nem sok hasznát vehetjük, mert legtöbbjüknek „túláságosan általános, túláságosan elmosódó vagy éppen szubjektív-intuitív a meghatározása” (HANKISS: 1985. 198). Ezért a vizsgálatból — legalábbis számomra — az derült ki, hogy az idiolectus leírásának és minősítésének ez a módja eredményesen használhatónak lesz ítéltető a stilisztikai jellemzésben és a stilisztika más ágaiban, esetleg a határtudományokban és az oktatásban is.

6.1. A módszernek több olyan mozzanata, részkérdése van, amely vagy már meghaladja a jelen dolgozat céljait, vagy még további elméleti-módszertani kutatásokra vár. — SZATHMÁRI ISTVÁN tervezete kapcsán mégis hasznosabbnak ítélem meg az eljárás bemutatását most, mint a még megoldásra váró feladatok esetleg hosszabb időt igénylő kidolgozása után.

Jegyzetek

1. VÖ. KÁROLY Sándor: 1979. 29.
2. VÖ. SZATHMÁRI István: 1987. 284—297.
3. L. FÁBIÁN Pál—SZATHMÁRI István—TERESTYÉNI Ferenc: 1958., BARTHA János—HORVÁTH Tibor—JÓZSA NAGY Mária—SZABÓ Zoltán: 1968. stb.
4. L. J. SOLTÉSZ Katalin: 1965., TÖRÖK Gábor: 1968. stb.
5. VÖ. KÁROLY Sándor: 1979. 25.
6. VÖ. SZÉLES Klára: 1972. 130—146.
7. VÖ. SZABÓ Zoltán: 1977. 40.
8. VÖ. SZABÓ Zoltán: 1982b. 62—73.
9. VÖ. SZABÓ Zoltán: 1985. 479—490.

10. A feldolgozás és a fókuszképzés leírására itt talán nincs is szükség. Főleg azért, mert nem annyira az aprólékos, módszertanilag SZABÓ ZOLTÁNTól egyébként is jól kidolgozott kohéziós elemzés, hanem a nagyobb szegmentumok mentén működő kohéziós viszonyok feltárására alapozó jellemzés javítása (a művek közös stílári sajátosságainak feltárása) a közvetlen célom.
11. A szemléltetés az aktuálisan vizsgált költemények felszíni szerkezetének linearitásában történik úgy, hogy a kiemelt egységek után sorjáznak a szövegen kívüli ekvivalenciák, a kapcsolat irányára, anaforikus, illetőleg kataforikus jellegére pedig a cím előtt balra, illetőleg a cím után jobbra mutató nyíl utal.
12. Vö. VASS László: 1987a. 112.
13. Vö. VASS László: 1987b.

Irodalomjegyzék

BALÁZS János:

1985. *A szöveg*. Gondolat, Budapest.

BARTHA János—HORVÁTH Tibor—JÓZSA NAGY Mária—SZABÓ Zoltán:

1968. *Kis magyar stilisztika*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

BONYHAI Gábor:

1968. A Szarvas-ének szerkezetelemei. *Kritika* VI. 1. 29—41.

FÁBIÁN Pál—SZATHMÁRI István—TERESTYÉNI Ferenc:

1958. *Magyar stilisztika vázlata*. Tankönyvkiadó, Budapest.

HANKISS Elemér:

1985. *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

KÁROLY Sándor:

1979. *A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben*, in: *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*, MNyTK. 154. 23—32.

J. SOLTÉSZ Katalin:

1965. *Babits Mihály költői nyelve*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZABÓ Zoltán:

1967. Az egyéni szépírói stílus jellemzéséről. *Nyr.* 91. 328—337.

1974. Az egyéni szépírói stílus jellemzése az újabb szövegelméletek megvilágításában, in: *Jelentés- és stilisztika*, *NyudÉrt.* 83. Akadémiai Kiadó, Budapest, 570—573.

1976. Az irodalmi mű stílári kohéziójáról. *Nyr.* 100. 2. 163—172.

1977. *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Dácia Könyvkiadó, Kolozsvár—Napoca.

1982a. A szövegnyelvészeti stilisztikai jelentősége, in: *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 84—147.

1982b. Szövegnyelvészeti és a stilisztikai elemzés. *Nyr.* 106. 1. 62—73.

1985. Szövegkohézió és a globális stilisztikai elemzés. *Nyr.* 109. 4. 479—490.

SZATHMÁRI István:

1987. Magyar stilisztika (tervezet új egyetemi tankönyv kidolgozására). MNy. LXXXII. 3. 284—297.

SZÉLES Klára:

1972. Kísérlet egy műelemzés-modell felállítására. *Filológiai Közöny* XVIII. 1—2. 130—146.

TÖRÖK Gábor:

1968. *A líra: logika*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

VASS László:

1987a. Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 107—114.

1987b. A szó poetizációjának kérdéseiről. (Előkészületben.)

SUPERTEXTUELLE KOHÄSION UND STILISTIK

LÁSZLÓ VASS

Im vorliegenden Beitrag wird der Versuch unternommen, ein Verfahren zur funktionalen und textuellen Stiluntersuchung zu erarbeiten. Dieses Verfahren beruht auf den Ergebnissen der textlinguistischen Konzeption von ZOLTÁN SZABÓ. Durch die Erweiterung des von ihm erschlossenen Rahmens wird hier demonstriert, daß die der Fokuskohäsion ähnlichen Einheiten, Kraftlinien auch in größeren Segmenten als der Text, in einem Lebenswerkkontext wirksam sind. Dieser Typ der Kohäsionskraft wird von mir als supertextuelle Kohäsion, ihre Ausprägung als supertextueller Fokus bezeichnet und sie werden in ihrem Wirkungsbereich für die Charakterisierung der thematisch-stilistischen Ebene für geeignet gehalten. Die adäquate Gliederung der supertextuellen Fokusse eines bestimmten Korpus ergibt eine textuelle Einheit. Dies nenne ich Supertext und halte es für verwendbar sowohl für die Stilanalyse als auch für die Verbesserung der stilistischen Charakterisierung (eventuell der stilistischen Kennzeichnung).

DISZKUSSZIÓ

SZÖVEGTAN, INTERPRETÁCIÓ, INTERDISZCIPLINARITÁS

BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS

BÉKÉSI IMRE

PETŐFI S. JÁNOS gondolatrendszeréből előbb két ontológiai vonatkozást emelek ki, majd az egészhez tudománytörténeti megjegyzést fűzök hozzá.

1. Az első vonatkozás PETŐFI S. JÁNOS szövegstruktúra-világstruktúra elmélete, közismert német rövidítésével a TeSWest. A TeSWest szerint a szövegen belüli tényezőket szövegen kívüli tényezőkre alapozva értelmezzük; vagyis nemcsak a szöveghez kell adekvát struktúrát rendelnie az olvasónak, hanem a — szöveghez tartozó — élethez is. Az olvasó számára a szöveg koherenssé ugyanis csak a szövegstruktúra (és az általa sugallt értelem), valamint hatásukra az olvasóban létrejött lehetséges világ adekvátsága révén válik.

A következőkben a TeSWest igazolására néhány írói gondolatot idézek. Olyan sorban következnek, hogy előbb a világ, az élet rendjét (a bele látott rendet), majd megváltoztatásának szöveges (a szöveg rendjével, értelmével való) lehetőségét szemléltessék.

Illyés Gyula első naplójegyzetében azt a rendet látjuk, amely az egyszerű emberek hiedelemvilágából származik:

A bonyolult barbárral szemben — jobban mondva: annak folytatásaként — a civilizált ember az egyszerű, az egyre egyszerűbb. Ez magától értetődik. Mi a műveltség? A tények helyes ismerete; a zűrzavaros jelenségek egységbe fogása, a törvényszerűség meglátása. A világ törvényei nyilván összefüggnek, s elképzelhető, hogy egy rendszert alkotnak. A teremtés legműveltebb embere az lesz, aki ezt a rendszert egy egyszerű képlettel ábrázolni tudja. Aki pedig azt néhány mindenki, de még pusztai öreg juhászok által is rögtön elfogadható mondattal fejezné ki, különb vallást alapítana, mint az összes eddigi próféta.

Barbár voltam, rettenetesen barbár. Barbárabb — azaz szorongóbb és riadozóbb — mint a pusztai nagyanyám, az a gyánti juhászszámadóné, aki kontyig merült a bigottságba, helyesebben a babonáságba. Ő belelátott valami rendet a világba, ha az a rend hamis volt is, hisz még a tyúkok ültetését is kadenciára végezte, s ha megriadt, elég volt az andocsi szűzre gondolnia.

Kezdetben nekem is voltak ilyen csútitásra való hiedelmeim. De én ezeket rendre elhessentettem, és leromboltam, már a szívóssabbját. Ahogy várható volt, ettől is barbárságom növekedett: bizonytalanságom és révetegségem.

De ebből származott, igen, a szomj is, hogy valamiféle rendre leljek.

(Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946—1960. Szépirodalmi, 1987. 526.)

Az életbe eddig belelátott (és ténylegesen ható) rendhez nemcsak az egyszerű (iskolázatlan) ember ragaszkodik. Általában az embernek „konzervatív az agyberendezése”. Ezzel ad magyarázatot Vas István, aki arra a kérdésre, hogy az ötvenes évek elején, amikor hol egyik, hol másik barátjukat vitte el a rendőrség, miként tudtak társasági életet élni, így válaszolt:

Az ember nem tudott, mert konzervatív az agyberendezése, sehogy sem tudott hozzászokni, hogy annak, hogy kivégeztek vagy letartóztattak valakit, vagy eltűnt úgy, hogy nem is hallottunk róla többé, semmi köze se volt ahhoz, hogy mit csinált. Ehhez az ember nem tudott hozzászokni, és mindig föltételezte, hogy ha aránytalan dolog történt is, de hát valamit csak csinált az illető.

(Vas István: Igen is, nem is. Szépirodalmi, 1987. 338.)

A következő részletekkel a szövegvilág lehetőségeit szemléltetem két példával. Illyés Gyula alábbi gondolata szerint verbális úton („épp csak tudatni kellene”) az élet részévé lehetne tenni az időjárás élvezetét:

Káprázatosan szép az idő valóban. Ezeket a sorokat is az erkélyen fekve írom. Már csaknem két hónapja oly kedvesen, melegen süt a nap, ahogy talán csak a Côte d'Azur-on. Az egész ország leutazott Cannes-ba — épp csak tudatni kellene, hogy élvezze is.

(Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946—60. Szépirodalmi, 1987. 456.)

Pirandello szövegvilágának hatását Kolozsvári Grandpierre Emil nemcsak más szövegekre való hatásában látja, hanem — ami fontosabb — életünk látásában, a látás megváltoztatásában is:

Pirandello ... nemcsak színpadi szemléletünket változtatta meg, hanem azt is, hogy mit látunk tragikusnak, humorosnak, komikusnak. A (viszonylag) tiszta műfaj — mely (viszonylag) tiszta szemlélet következménye — Pirandello forradalma után már csak a periférián elképzelhető, a hagyományokba rekedt szerzőknél.

(Kolozsvári Grandpierre Emil: A beton virágai. Magvető, 1988. 407.)

E négy szemelvény az olvasó és az író (lehetőséges) világrendjével állítja viszonyba a verbalitás (a szöveg) szövegrendjét. Ez a viszony nyilván nem független a szöveg és az adott világ „műfajától”. Az intellektuális tartalmú, szabatos, kidolgozott szöveg például nem valamiféle lehetséges világot akar olvasójában létrehozni, hanem nagyon is meg akarja határozni azt, amiről szól. A művészi szövegnek — természetesen — ilyen igény nem is lehet.

2. Második kérdésként PETŐFI S. JÁNOS jelsémájának (a jelkomplexus konstituenseinek) egy fontos vonatkozását szeretném kiemelni (vö. PETŐFI: Nyr. 112. évf.

1988. 220). Előtte azonban nem árt felidézniünk a húsz-huszonöt év előtti hazai jelfelfogást, amely az ismeretelmélet elsődleges-másodlagos képletére épült. Ebben mind a denotátumnak (relátumnak), mind pedig a névnek (vehiculumnak) „képmásai” vannak, amelyek mint egyformák másodlagosak, a nyelvtudomány egzakt igényű kutatásaiból kiiktathatók (vö. BÉKÉSI: MNy. 54. évf. 1968. 407—16).

Ezen előzmények felidézése után szembetűnőbb lesz az a lételméleti különbség, amely — PETŐFI S. JÁNOS jelfelfogásában — a vehiculum mentális képe (Ve) és a relatum mentális képe (Re) között van. Természetük ismeretelméleti azonossága mellett (ti. hogy mindkettő mentális kép) ontológiai különbségük abban van, hogy a Ve — természetéből következően — másodlagos, hiszen a significansnak funkcionális jegye az érzékelhetőség.

(Ennél érdemes megállni egy pillanatra, az érzékelhetőség szempontjának elhanyagolása ugyanis épp oly zavart okozna, mint amilyet annak eltűlése okozott a strukturalista megközelítésekben. A strukturalizmus ugyanis abszolutizálta az érzékelhetőt, kutatási tárgynak csupán a vehiculumot tekintette, mondván, hogy a valóságot kívánja kutatni, nem pedig annak képmás(ai)t. A significatumból (mint jelentésből) így magától értetődően maradt ki a relatumspecifikus sensus; a jelentés ezért szűkült le a 'jel használati szabálya'-ra: a vehiculumspecifikus sensusra, sőt azon belül is csak a dictumra.)

A strukturalista szemléletű leegyszerűsítés mindaddig használható volt, amíg a jel-et elemi kategóriaként fogtuk fel. (Sőt, még a jelkapcsolatként értelmezett jel is vizsgálható volt így, hiszen a dictum felbontása relacionális, inferenciális és configurationalis konstituensekre használható 'jelentés'-t adott a jelkapcsolatok elkülönítésére is (vö. KÁROLY SÁNDOR: Általános és magyar jelentéstan. 1970. 146)).

Amint azonban a jelet jelkomplexusként: teljes, egész alakulatként fogjuk fel, amint tehát a szöveget is szemiotikailag közelítjük meg, szükségünk van a relatumspecifikus sensusra. Ekkor ugyanis a vehiculum már nemcsak felidéz valamit (valami olyat, aminek a vizsgálatára „a nyelvész nem illetékes”), hanem valamiről szól. És az, amiről szól, fizikai vagy mentális természetétől függetlenül része a valóságnak. Ontológiai tény tehát, amelynek lehet ugyan ismeretelméleti hierarchiája (= elsődlegessége-másodlagossága), de az nem meghatározó. Csupán a léte fontos, azaz léteznie kell. A partner ugyanis a vehiculumot csak akkor fogadja el szövegnek, ha az számára koherens, vagyis olyan értelmet (relatumspecifikus sensust) hoz létre benne, amely — idézem PETŐFI S. JÁNOST — „egy általa relatumként elfogadható tényállás-konfiguráció mentális képével összeegyeztethető”. Egy olyan vehiculum, amely a befogadó számára nem szól valamiről, az számára nem szöveg. Objektivitása nem társadalmi, hanem csak természeti objektivitás.

Mindez persze nem zárja ki, hogy formatiójából adódóan egy vehiculumnak lehet csupán konnexitása. Ennek hatását a befogadó érezheti talnak, ráolvasásnak, varázsigének, nyelvi játéknak, halandzsának, de szövegnek természetesen nem, hiszen így nemcsak koherens, hanem még kohezív sem lehet; ehhez ugyanis nemcsak a dictum elemeinek sorrendezettsége kell, hanem a befogadóban megalkotott valóság elemeinek sorrendezettsége is.

A második kérdéshez — gondolatmenetével egyetértve — két megjegyzést fűzök.

(1) Hogy beszélhetünk-e a szövegről relatumspecifikus sensus nélkül, ez problémája a konkrét költészet teoretikusainak, akik azt vallják, hogy egy konkrét költészet körébe tartozó mű nem kíván szólni semmi nyelven kívül állóról. Egy konkrét költő csupán a nyelvvel kapcsolatos sensibilitást kívánja növelni (azaz új 'vehiculumspecifikus sensus'-okat kíván konstruálni — az én terminológiámmal élve). — Mi olvasók képtelenek vagyunk itt megállni, s a konkrét költő szándéka ellenére továbbmegyünk a relatumspecifikus sensus (valamint a *Re*) irányába. Egy *teoretikus* azonban meg kell tudjon állni a vehiculumspecifikus sensusnál, s vizsgálni kell tudnia annak 'architektúráját' is. Én a kohézió terminust alkalmazni kívánom ebben az esetben is (azaz a vehiculumspecifikus sensusra vonatkozólag is), vagyis számomra egy olyan verbális objektum is lehet kohezív, amit nem tartok szövegnek és/vagy nem tartok koherensnek.

(2) A 'valóság', valamint az 'elsődlegesség/másodlagosság' terminusokhoz a következőket: a relatum számomra minden esetben egy szövegen (verbális objektumon) *kívüli* valami, több esetben azonban nem könnyű az *Re* és *Re* közötti különbséget látni. Egy fikcionális szövegben pl. egy fiktív világfragmentum jut kifejezésre. Számomra ez a fiktív világfragmentum az *Re* (egy olyan világfragmentum, ami bár 'realiter' nincs — legalábbis az én tudomásom szerint! —, de lehetne — ha nem követné is az általunk jelenleg ismert világ törvényeit). Kell-e/lehet-e ebben az esetben is beszélni *Re*-ről is? Szerintem kell is és lehet is. Azt most itt nem kívánom kifejteni, hogy miért.

BÉKÉSI IMRE

E kiegészítésekben is — miként PETŐFI S. JÁNOS jelértelmezésének egészében, de például DEME LÁSZLÓ nyelvfelfogásában is (vö. DEME LÁSZLÓ: *A beszéd és a nyelv*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 33—35) — örömmel látom az ontológiai nézőpont következetes érvényesülését. A nyelv- és jelelméleti kérdések filozófiai megközelítése ugyanis utoljára húsz-huszonöt évvel ezelőtt volt termékeny kérdéskör a magyar tudományos gondolkodásban. Az addig szinte egyeduralkodóan alkalmazott ismeretelméleti sémával szemben 1960-tól lépett fel, s terjedt el viharos gyorsasággal a lételmélet nézőpontja. A Magyar Filozófiai Szemlében izgalmas vita kezdődött s bontakozott ki az anyag—tudat viszonyának értelmezéséről. Tanulságos lenne ezt ma újraolvasni. (Vö. SIPOS JÁNOS: MFSz. 1960. 454; MÁRKUS GYÖRGY: MFSz. 1962. 919; VAJDA MIHÁLY: MFSz. 1967. 318 és mások írásai.)

A lételméleti érdeklődés a 60-as években nem elszigetelt magyar jelenség volt. Végigsöpört az egész régió, s tudományelméleti problematikán kívül politikai-gazdasági kérdések értelmezésében is megjelent. Hogy a politikai áthallás volt-e az oka, vagy pedig az, hogy e néhány év alatt megvalósította akkori lehetőségeit a lételméleti nézőpont, nem tudom megítélni, — az is lehet, hogy mindkét ok közrejátszott; az azonban tény, hogy az évtized végére a nyelv- és jelelméleti kérdések ontológiai értelmezése elhalkult. Nem egészen önmagától. A nyelv létezésének kérdéséhez is ismeretelméleti megközelítést ajánlott a hivatalos filozófia (vö. VAS IDA: MFSz. 1967. 1105), ennek ellenére a kérdéskör egy szakmai jellegű összegzése még megjelent (vö. BÉKÉSI IMRE: ÁNyT. VII. 1970. 57—75).

Személyes okból is fontosnak tartom tehát, hogy a jelkomplexus konstituenseit

PETŐFI S. JÁNOS lételméleti következetességgel dolgozta ki. Különösen imponáló, hogy a filozófia nem deduktív úton jelenik meg benne — mint például az idézett korszak szakmai írásaiban —, hanem a valóság, a kutatott műalkotások létezési módjának természetes tudomásulvételével.

PETŐFI S. JÁNOS

1. A következőkben néhány további megjegyzést kívánok fűzni az eddig elhangzottakhoz.

1.1. Az általam kidolgozott szisztémához (jelsémához), mely a szöveget jelkomplexusnak tekinti, s konstituenseit ennek jegyében értelmezi, BÉKÉSI IMRE egy rövid tudománytörténeti háttér/keretet vázolt. Meg kell azonban mondanom, hogy e rendszer kialakítása/kifejlesztése közben erre a háttérre magam egyáltalán nem gondoltam. A rendszer kialakításában elsődleges érdeklődésem és matematikus előképzettségem játszotta a döntő szerepet.

Érdeklődésem kisgimnazista korom óta az irodalomra, azaz speciális szövegtípushoz tartozó *szövegekre* irányult. (Hogy miért lettem először mégis matematikus, ezzel a kérdéssel itt nem kívánok behatóbban foglalkozni.)

Amikor az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején a NOAM CHOMSKY által kidolgozott generatív grammatika általánosan ismertté kezdett válni, matematikus előképzettségem, időközben megszerzett nyelvész képzettségem és elsődlegesen irodalmi érdeklődésem alapján arra gondoltam, hogy a CHOMSKY-féle, formállogikailag megalapozott elméletet megpróbálom kiterjeszteni (irodalmi) szövegekre. (Mint ismeretes, nem álltam akkor egyedül ezzel az elképzeléssel, valami hasonlót akart van DIJK és IHWE is.) Hamarosan rájöttem azonban arra, hogy még ha ez lehetséges lenne is, de ha csak ezt tenném, mondhatnék ugyan egyet s mást a szövegek verbális organizációjáról, ám a számomra legérdekesebb kérdésekről, köztük a szövegek jelentéséről ennek az elméletnek a keretében nemigen fogalmazhatnék meg releváns megállapításokat. Következésképpen fokozatosan átalakítottam eredeti elképzelésem: az elmélet létrehozása során a szabályalkotó matematizálás igényét egyre inkább háttérbe szorítottam, változatlanul érvényre kívántam juttatni azonban a matematikai gondolkodásmódot annak érdekében, hogy olyan explicit módon fejezzem ki magam, amilyenén egy-egy adott aspektusra vonatkozóan ez csak lehetséges. A BÉKÉSI IMRE által kommentált jelmodellhez így jutottam el, elsősorban azt tartva azonban szem előtt, ami valószínűleg szövegek alkotói és olvasói számára elsődlegesen fontos; azt tudniillik, hogy mily módon hoz létre és továbbít jelentést a szöveg. Nem akartam tehát a modellből kizárni egyetlen tényezőt sem, amelyet a jelentés konstituálása/továbbítása szempontjából fontosnak tartottam. — Ha e modell történeti kialakulásának folyamata párhuzamokat mutat a tudomány történetében fellelhető más gondolkodásváltozással, annak ismerete természetesen számomra is érdekes és hasznos is lehet. (A BÉKÉSI IMRE által idézett egyik Illyés-szövegre utalva (lásd az 57. oldalon) meg szeretném azonban jegyezni, hogy mondanivalómat pusztai öreg juhászok számára is érthető módon eddig sajnos még nem sikerült megfogalmaznom, s nem tudom, hogy valaha is sikerülhet-e ez.)

1.2. CSÚRI KÁROLY elemzésével kapcsolatos észrevételeimet egy intertextualításra vonatkozó megjegyzéssel/kérdéssel szeretném kezdeni.

Van-e Örkény *Itália* című egypercesének (lásd a 39. oldalon) intertextuális vonatkozása, s ha igen, ez hol helyezkedik el az intertextualitás tipológiájában?

Első megközelítésben és a legáltalánosabb értelemben én kétféle intertextualitástípus között látok célszerűnek különbséget tenni.

Az egyik típus olyan explicit módon fellelhető szövegekben manifesztálódik, amelyek között valamilyen — elsődlegesen significans- vagy significatumspecifikus — kapcsolat kimutatható. Az intertextualitásnak ezt a típusát legegyszerűbben szélső pólusai segítségével szemléltethetjük.

Őnök előtt van Vas Istvánnak négy költeménye: a *Párbeszéd két ismeretlen között*, valamint a *Második...*, a *Harmadik...* és a *Negyedik párbeszéd két ismeretlen között*. (E verseket lásd a 69—72 oldalakon.) Vas Istvánnak ezek a versei, amelyek között a legkülönbébb jellegű intertextuális relációk mutathatók ki, azt az altípust képviselik, amelyben teljes szövegek állnak egymással intertextuális kapcsolatban, és ahol ez a kapcsolat explicit módon jelölve van (lásd többek között a versek címét). Ehhez a pólushoz képest ellentétes póluson helyezkednek el azok a szövegpárok, amelyeknek egyikében csak egy jelzésszerű (nem explicit) utalás található a másik szövegre. Erre az altípusra példa lehet Borgesnek az a magyar fordításban is megjelent novellája, amelynek címe (nem minden olvasó számára nyilvánvaló módon) Dante Poklára utal.

A másik intertextualitástípus olyan szövegekben manifesztálódik, amelyeknek bizonyos elemei egy kulturális rendszer elemeire utalnak anélkül, hogy e kulturális rendszer elemeivel kapcsolatban egyértelműen megjelölhetnének egy őket tárgyaló szöveget mint az intertextuális kapcsolatot képező szövegpár másik alkotóelemét. Örökény *Itália* című egypercesét ebbe a típusba sorolnám. Értelemszerű ugyanis, hogy a novella 'trecento', 'quattrocento' stb. kifejezései kulturális, illetőleg művészeti korszakokat jelölnek, azokra vonatkoznak/utalnak, nem pedig egy velük foglalkozó, adott művészettörténeti/tudományos szövegre. Az ilyen típusú intertextualitás nyilvánvalóan más természetű, mint az előző.

Az intertextualitásnak azonban jelenleg még nincs általánosan elfogadott tipológiája. A téma kutatása fontos, és elsősorban nem egy tipológia létrehozása miatt, hanem azért, mert az itt is gyakran emlegetett modell- és szövegvilág-konstrukció során a világra vonatkozó ismereteink között az intertextuális ismeretek jelentős szerepet játszanak. Nem *tabula rasaként* kezdünk el szövegeket olvasni, hanem egy sereg más szöveg ismeretében, s szövegek között könnyen létesítünk asszociációs kapcsolatokat, függetlenül attól, hogy azok mennyire nyilvánvalóak (mennyire motiválhatók), mennyire nem.

1.3. A CSÚRI KÁROLY által alkalmazott Rubik-kocka analógiával kapcsolatos megjegyzéseimet egy kis kitéréssel kezdem.

Az utóbbi időben egy egész jelzőcsalád jött létre az 'interpretáció' terminus metodológiai természetű pontosabb körülhatárolására. Ezek a jelzők azt kívánják kifejezésre juttatni, hogy nem abban áll az interpretáció, hogy egy szövegben megtaláljuk annak jelentését, mert a jelentés nincs benne a szövegben. Ezzel a szándékkal vezették be például az 'interaktív interpretáció' fogalmát, hangsúlyozni akarván, hogy az interpretáció a szöveg és olvasója (olvasói) interakciójának az eredménye. Azonban ez a fogalom/terminus se aratott osztatlan tetszést. Egyesek — nem minden alap nélkül — azért kritizálták, mert bizonyos rendszerelméletekben az interakció két, önmagában lezárt objektum interakcióját jelenti, s ez nem mondható el az interpretatív interakcióról. E kritikusok egy része a 'transzaktív interpretáció' terminus bevezetését javasolta. Ezzel a következőket akarják kifejezésre juttatni: amikor elkezdünk egy szöveget olvasni, annak első szegmentumához (ez lehet félmondatnyi, mondatnyi vagy akár több bekezdésnyi) a rendelkezésünkre álló tudásrendszer alapján hozzárendelünk egy jelentést. A hozzárendelés során azonban magából ebből a

szegmentumból is nyerünk olyan információkat, amelyek addig nem voltak részei tudásrendszerünknek. Az olvasást azután az így átalakult ismereteink birtokában folytatjuk, s ennek során ez a folyamat újra és újra megismétlődik. Ez azt jelenti — ahogy ezt az interpretáció egyes kutatói kifejezésre juttatták —, hogy „nem csak mi olvassuk a szöveget, a szöveg is olvas minket”. A ’transzaktív interpretáció’ terminus tehát azt fejezi ki, hogy az interpretáció során változunk mi is, változik a szöveg is, s e sorozatos, kölcsönös változás eredményeként jön létre bennünk az a valami, amit vagy el tudunk fogadni a szöveg jelentéseként, vagy nem.

És most a Rubik-kocka analógiához. — Az analógia egyfelől tetszik nekem, másfelől nem.

Tetszik, mert szemléletes: a Rubik-kocka egyik állapotában sem megszüntethetetlenül kaotikus, tudjuk, hogy el lehet rendezni. Nem tetszik, mert elrendezni egy bizonyos módon kell, s ez az analógia a szövegekkel kapcsolatban azt implikál(hat)ja, hogy keresnünk kell azt az egyetlen lehetséges világot, amit az adott szöveghez jelentésként hozzárendelhetünk.

Bizonyos vagyok abban, hogy CSÜRI KÁROLY a Rubik-kocka analógiával nem ezt az implikációt akarta elérni, minthogy szövegek interpretálásakor ő maga sem e szerint jár el.

Megmaradhatunk azonban a Rubik-kocka analógiánál, ha például a szokásostól eltérő módon a kockaoldaloknak nem színazonos, hanem valamiféle más elrendezettséget várjuk el (engedjük meg), ami esetleg oldalanként eltérő is lehet. Vagy egy lépéssel még tovább mehetünk: minden további nélkül megengedhetjük azt is, hogy mindegyik kockaoldalon egy-két mezőt figyelmen kívül hagyjunk az oldalak valamilyen szempontú elrendezése során. Ez különösen terjedelmesebb szövegek interpretálására vonatkozóan lehet használható analógia, mert e szövegek lehetséges világának konstruálása és/vagy rekonstruálása közben általában bizonyos szövegelemeket más szövegelemekhez viszonyítva jelentéktelennek (elhanyagolhatónak) minősítünk. A kognitív pszichológiai vizsgálatok és kinek-kinek a saját interpretációs gyakorlata egyértelműen bizonyítja ezt. Hogy szövegekhez különféle interpretációkat tudunk hozzárendelni, következőképpen nemcsak a tudásrendszereink eltéréseivel magyarázható, hanem a szelektív olvasási/interpretálási gyakorlattal is. (Különben is egy irodalmi mű nem titkosírás, amelyben kivétel nélkül minden elemnek megvan a maga funkciója, átkódolható jelentése.)

Itt persze egy másik szempont is felvetődik, az tudniillik, hogy milyen csatornán történő befogadás útján rendelünk interpretációt egy adott szöveghez: hallás vagy olvasás útján, egyszeri vagy többszöri hallás/olvasás útján stb. Minden esetben más lesz ugyanis az egyes elemek felismerhetőségének, emlékezetben való tárolhatóságának a módja és lehetősége.

Figyelembe kell vennünk továbbá a természetes körülmények között interpretáló átlagolvasó és a teoretikus interpretációs gyakorlata közötti különbséget is. Az átlagolvasóval szemben a teoretikus egyrészt optimális mennyiségű információt próbál kihozni a szövegből, másrészt interpretációfolyamatát egy teória vezérli. A teoretikussal kapcsolatban felvetődik (felvethető) az a kérdés is, hogy kinek az interpretációját kívánja modellálni. Bárkiét vagy voltaképpen senkiét, amennyiben azt próbálja csupán megmutatni, mi minden lehet indítéka annak, hogy egy adott szöveg olvasásakor az egyik interpretátor így, a másik úgy próbálja meg rekonstruálni annak lehetséges világát.

A közismert elemzések egyike-másika, például a jakobsoni szonettinterpretációk, elemek garmadána olyan leltárát nyújtják, amelynek felismerését/létrehozását egy átlagolvasótól aligha lehet elvárni — minthogy e leltárok konstruálását nemritkán

teoretikusan sem könnyű követni. Nem valószínű tehát, hogy egy átlagolvasó 'ész-reveszi' a JAKOBSON által számba vett elemek mindegyikét, és ennek alapján dönt, mondjuk, *A macskák* című Baudelaire-szonett 'irodalmiságának' kérdésében. Nem beszélve arról, hogy több kutató egyértelműen értéktelennek minősíthető szövegekben is kimutatta azokat a struktúrákat/parallelizmusokat, amelyeket JAKOBSON *A macskák*-ban és a többi szonettben talált. (Lásd például: WERTH, P.: 1976. Roman Jakobson's Verbal Analysis of Poetry. *Journal of Linguistics* 12.) S ha ugyanazokat a struktúrákat más (értéktelen) szövegekben is fellelhetjük, magától értetődően merül fel az a kérdés is, hogy miben rejlik *A macskák* című szonett szépsége, poeticitása. Ez a kérdés azonban igen messze vezet!

1.4. A következőkben azt a BÉKÉSI IMRE által idézett Illyés-szövegrészletet, hogy az ember „belelát rendet a világba” (lásd az 57. oldalon), és egyben a 'struktúra' terminus használatát szeretném kommentálni.

Amikor a strukturalisták felteszik a kérdést, hogy mi egy szöveg struktúrája, kifejezőmódjuk sokakban azt az érzést kelt(het)i, hogy a szövegeknek tényleg megvan *a* struktúrája, s nekünk azt csupán meg kell keresnünk. Mármost a „belelát rendet a világba” tulajdonképpen azt jelenti, hogy mi belelátunk rendet a szövegekbe is, amelyeket interpretálunk, belelátunk rendet azokba a lehetséges világokba is, amelyeket konstruálunk és/vagy rekonstruálunk, nem csak a való világnak tartott világba, amellyel de facto konfrontálva vagyunk. A 'belelátás' alapját az az elrendezettségre vonatkozó felfogásunk képezi, amelynek alapján nehezen tudjuk elfogadni, hogy valaminek ne legyen valamilyen belső szerkezete. Mindez talán ott kezdődik, amikor a gyerek szétszedi a babát, mert látni szeretné, hogy mi van benne. De ez vezérli a tudományos kutatást is: keressük azt a belső rendet, amit a vizsgált valami-ben feltételezünk. Ám ez a belső rend nem egy önmagát minden elméleti kerettől, minden kutatási eszköztől függetlenül megmutatni képes rend. Vagyis, metaforikusan szólva, a szövegek (is) olyan válaszokat adnak, amilyen kérdéseket felteszünk nekik. Ha engem például *A macskák* című szonettel kapcsolatban magánhangzóinak és mássalhangzóinak száma érdekel, akkor e szonett struktúrája számomra az lesz, hogy *x* magánhangzóból és *z* mássalhangzóból áll. (Nem akarom persze azt állítani, hogy ez a kérdésfeltevés érdektelen. Adott esetben fontos lehet ez is!)

Az, amit mi struktúrájának nevezünk — ha élni akarunk ezzel a terminussal —, nem más, mint egy teoretikus konstruktum, amellyel megpróbáljuk megközelíteni azt a belső organizáltságot, amit feltételezünk. Egy szövegnek a kutató érdeklődésétől, az általa használt teóriától, felkészültségétől stb. függően lesz ez vagy az a struktúrája, azaz *a* struktúra mint olyan nem inherens tulajdonsága a szövegnek.

Nyilvánvaló, hogy ugyanígy járunk el magával a világgal is. A kutatók zöme ma már egyetért azzal az itt is többször elhangzott kijelentéssel, hogy egy szöveget akkor tartunk koherensnek, ha az interpretálása során konstruált szövegvilágot el tudjuk fogadni összefüggőnek. A koherencia tehát nem kizárólag a szöveg és nem kizárólag a világ tulajdonsága, hanem a kettő relációjáé. Ha egy szöveg egy bizonyos világfragmentumra vonatkozóan lehetőséget ad számomra, hogy hozzá egy összefüggő szövegvilágot konstruáljak, e szöveg számomra koherensnek fog minősülni. Mások, esetleg más világfragmentumra vonatkozóan, más összefüggő szövegvilágot konstruálnak, és annak alapján fogják a szöveget koherensnek tartani. Annak világossá tételéhez azonban, hogy bizonyos eseménysort vagy objektumelrendezést miért tartunk összefüggőnek (és teljesnek), még nincs biztos fogódzónk. Hogy ki, mikor, miért tart vagy nem tart egy világfragmentumot/szövegvilágot összefüggőnek, erre vonatkozóan még nem jöttek létre meggyőző elméletek. Nyilván az összefüggőségre vonatkozó felfogásban megmutatkozó különbségek is okai lehetnek az interpretációk

sokféleségének. Ki-ki másképp lát (láthat) bele rendet a világba, egy-egy szöveg funkciója, jelentése különböző személyek számára különböző lehet.

S most egy gondolat erejéig visszatérek Örkény *Itália* című egyperceséhez.

UMBERTO ECO egyik könyvében az úgynevezett nyitott és az úgynevezett zárt mű kérdéseit tárgyalja. (Lásd: U. ECO: 1966. *Opera aperta — Forma e indeterminazione nelle poetiche contemporanee*. Milano, Bompiani.) A kérdést kicsit leegyszerűsítve, e két típussal kapcsolatban arról van szó, hogy vannak olyan szövegek, amelyek csaknem teljesen meghatározzák, és vannak olyanok, amelyek csaknem teljesen szabadon hagyják annak lehetőségét, hogy milyen szövegvilágot rendelünk hozzájuk. Az előbbiek a zárt művek, az utóbbiak a nyitottak.

Ilyen megközelítésben el tudom fogadni, hogy az *Itália* című szöveg interpretálása egy — a játék eredeti szabályainak eleget tevő — Rubik-kocka analógiát mutat, mert ennek az egypercesnek a jelentéskonstitutív elemeit talán nem is lehetne más képpen elrendezni, mint ahogy azt CSÚRI KÁROLY tette. Más szóval: az *Itáliát* zárt műnek tudom tartani, mert ez a szöveg, ha nem is mindenki számára kötelező érvénnyel, de előírja, mit csinálhatunk vele ahhoz, hogy meggyőző interpretációját adhassuk. Könnyen találhatunk azonban olyan — nyitott vagy nyitottabb — szövegeket is, amelyek inkább az általam átértelmezett Rubik-kocka analógiára interpretálhatók.

1.5. Érdekes az a BÉKÉSI IMRE által felvetett kérdés is, hogy szól-e a szöveg (szól-e *minden* szöveg) valamiről. Az erre a kérdésre adható válaszok valószínűleg ismét agyberendezésünk konzervativizmusából vezethetők le, azzal vannak összefüggésben.

Mint már utaltam rá, az elmúlt években az úgynevezett 'konkrét költészet' teoretikusai elméleti cikkek tömegét írták, amelyekben hangsúlyozták, hogy a konkrét költők nem kívánnak 'valamiről' beszélni, hanem *csupán* a nyelvvel kapcsolatos érzékenységet akarják növelni. Elismerve e célkitűzés szükséges és legitim voltát, látnunk kell azonban a tipikus 'olvasói' reakciót is ezekre a művekre.

Vegyük például Gomringer egyik művét magyar fordításban (ebben az esetben a fordítás egyenértékűnek tekinthető az eredetivel):

csend csend csend
csend csend csend
csend csend csend
csend csend csend
csend csend csend

(Eugen Gomringer)

Gomringer is konkrét költő, ő is *csupán* érzékennyé akarta tenni az olvasókat a nyelv iránt. Nem lehet azonban nem interpretálni ezt a „csend” szó tizennégyszeri felhasználásával létrehozott szöveget: a „csend” szó ismételt alkalmazásával körülzárt üres hely a csend ikonikus szimbólumává lett, s ezáltal e szöveg létrehozott egy olyan új komplex jelet, amely a legkülönbébb (szimbolikus) interpretációk megalkotását teszi lehetővé.

Vagy nézzük Carrega munkáját (mellőzve annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy ez a mű szövegnek tekinthető-e, vagy sem).

E 'mű'-re — különösen bizonyos fizikai távolságból nézve — különféle dolgokat szoktak mondani a megkérdezettek, többek között azt, hogy egy zsákhöz, emberhez, könyvoldalhoz stb. hasonlít. De miből is áll voltaképpen ez a mű? Egyetlen olasz

(Ugo Carrega)

mondat ismétléséből, ami alulról felfelé haladva a végén egyre jobban 'eltorzul'. És mi ez az olasz mondat? — „Ha megváltoztatom a jelölőt, megváltozik a jelölt is”. Nyilvánvaló, hogy ez a mű is interpretálható, és pedig egy szemiotikai szempontból igen érdekes kompozícióként. (E két, itt tárgyalt szöveghez lásd PETŐFI S. JÁNOSnak e könyv első, Tanulmányok részében közölt tanulmányát is a 14—15. oldalakon.)

Azaz mi olyan szövegekbe/művekbe is belelátunk rendet és/vagy rendelünk hozzájuk jelentést, amelyeket szerzőjük azzal a szándékkal hozott létre, hogy ne szóljanak semmiről. Egyszerűen nem tudjuk elfogadni, hogy egy szöveg nem szól semmiről, mert így vagyunk kondicionálva. S nem fogadjuk el egykönnyen azt sem, hogy a szerző bolondot akart belőlünk csinálni. Más szóval: egy szöveg adott esetben csak azért szól valamiről, mert akarjuk, hogy szóljon valamiről. (Más elbírálás alá esnek természetesen a nyelvi elemekből — és/vagy azok töredékeiből — előállított grafikák, illetőleg azok a művek, amelyeket mi interpretátori tevékenységünk során grafikának tekintünk.)

Meg kívánom jegyezni azonban a következőket is: egyes olvasók számára az a jelentés elfogadható, amelynek létrehozásához nem kell túlságosan nagy interpretációs akrobatika, mások viszont azt szeretik, ha interpretáló 'művészetük' intenzíven igénybe van véve. Ez utóbbiak az olyan szövegeket szeretik, amelyeket úgy kell olvasni, ahogy egy sakpartit játszanak a sakkozók. Egy adott szociokulturális kontextusban általában világossá tehetők azok a konvenciók, amelyek alapján az átlagolvasók számára a még elfogadható módon és a már nem elfogadható módon

való interpretálhatóság közötti határ(terület) meghatározható. Ezek a konvenciók azonban változnak, s ami ma el nem fogadhatónak minősül, elfogadhatóvá válhat holnap. Ítéleteink megfogalmazásakor ezért óvatosnak kell lennünk.

1.6. NAGY L. JÁNOS előadásában egy igen érdekes példát vizsgált, meggyőzően szemléltetve az inferenciák szükségességét. Nyilvánvaló, hogy több nyelvész nem tekinti a nyelvészet feladatának az ilyen elemzéseket. Én sem akarom állítani, hogy ez a nyelvészet/nyelvészek feladata kell legyen, azt azonban nyilvánvalónak tartom, hogy valakinek el kell végezni ezeket az elemzéseket is!

Ha nem kizárólag nyelvészként akarunk közelíteni a szövegekhez, hanem a maguk teljességében akarjuk interpretálni őket, akkor a nyelvre és a nyelven kívüli valóságra vonatkozó ismereteket valahogyan, valahol egymással kapcsolatba kell hoznunk. A 'valahogyan' az interdiszciplináris kutatásnak eddig kielégítően meg nem oldott problémája. Ami a 'valahol'-t illeti, az egyetemeknek/főiskoláknak nevezett intézmények mai rendszerében egy sereg dolognak nincs címkéje, nincs intézményes helye. Ennek következtében egy nyelvész nem tudja azt mondani, hogy ezt meg ezt csinálom én, erre meg erre vonatkozóan pedig x és y a kompetens. Ezek ismét messze vezető kérdések, a szövegkutatás szempontjából azonban egzisztenciálisak.

Visszatérve NAGY L. JÁNOS előadásának témájához: egy-két fogalmat én talán nem úgy használnék, ahogy ő, de ez nem lényeges. Lényeges e témának egy másik vetülete, éspedig a következő. Már az egy nyelv kontextusán belül végrehajtott értelmező interpretáció során is fontos szerepet játszik az a kérdés, hogy mikor és miért nem használ egy szerző az általa létrehozott szövegben bizonyos kötőszavakat, és milyen kötőszavakat interpretál bele ebbe a szövegbe az interpretátor utólag. A kötőszavak — mint tudjuk — furcsa módon működnek. Explicit használatuk révén belénk rögződnek az általuk összekapcsolt megnyilatkozásokban kifejezésre jutó események közötti relációk, s kialakul bennünk e relációk tipológiája is. (Jó példa erre a BÉKÉSI IMRE által folytatott kutatás eredményeinek jó része.) Ha viszont ez a tipológia valahogyan (a kötőszavak használata révén vagy empirikusan) már belénk rögződött, nem okvetlenül szükséges használnunk a kötőszavakat, mert a megnyilatkozások által megnevezett események között ezek nélkül is feltételezzük a relációk valamelyikét. Olyannyira így van ez, hogy ha egy bizonyos eseménypárra vonatkozóan nem rendelkezünk egy ismert relációval, a kötőszavas megnyilatkozáspárookra és/vagy relációkra vonatkozó tipológiai ismereteink alapján ehhez a megnyilatkozáspárhoz is hozzá tudunk rendelni egyet. Ezt az esetet szemléltetheti, mondjuk, egy olyan példa, mint a következő:

*A nagybátyám nem lottózott ezen a héten, mert tegnap
szürke bikával álmodott.*

Vagy vegyük e példát a „mert” kötőszó alkalmazása nélkül:

*A nagybátyám nem lottózott ezen a héten. Tegnap
szürke bikával álmodott.*

E két esemény között nem áll fenn ismert ok és okozati összefüggés; az első esetben kauzális összefüggést implicál azonban az explicit módon jelenlevő „mert” kötőszó, a második esetben pedig mi tételezünk fel kauzális összefüggést, ha e szöveget koherensnek gondoljuk. Az alap mindkét esetben az, hogy egyrészt ismerjük az ehhez hasonló megnyilatkozáspárok funkcionálásának módját, másrészt tudjuk,

hogyan vannak hiedelmek/babonák (idioszinkretikusak is!), és ez elegendő egy explikatív interpretáció megalkotásához és/vagy egy kauzális reláció feltételezéséhez. Ez így rendben is van. Az interpretatív 'kiegészítés' problematikus lehet azonban szövegfordítás esetén. Problematikus lehet, ha a fordító — akár csak a célnyelvi olvasó munkájának jóhiszemű megkönnyítése érdekében is — a fordított szövegbe beépít az eredetiben meg nem levő kötőszavakat. Tudomásom szerint készülöben van egy terjedelmes 'kötőszócentrikus' munka Marx *Tőkéjének* fordításairól. E munka célja annak vizsgálata, hogy hol és milyen kötőszavak fordulnak elő az eredeti Marx-műben, és hogy a fordításokba hová, milyen kötőszavakat 'tettek bele' a fordítók, aminek következtében a fordítás esetleg olyan jelentést implikál, amelyet ha az eredeti szöveg lehetővé tesz is, nem tekinthetünk az egyetlen lehetséges interpretációnak.

2. Kommentárjaim után Vas Istvánnak, az előzők során már említett, egy ciklusba foglalható négy versével kapcsolatban kívánok egy-két szemiotikai textológiai megjegyzést tenni. (Ezeket a költeményeket lásd például Vas István: *Mégis* (Válogatott versek), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 272—273, 319, 332, 400.)

2.1. Kezdem az inferenciákkal. Amint ezen a konferencián is láttuk, explicit vagy implicit módon minden előadás érintette az inferenciák szükségességének tényét, mert inferenciák alkalmazása nélkül nem tudunk szövegeket interpretálni. Az inferenciák azonban nem mindenkor tartalmi jellegűek. Adott esetben még a szöveg jelölőjének organizációját sem értjük meg inferenciák nélkül. Vannak kutatók (pl. a belga ROGER VAN DE VELDE), akik elsődlegesen az inferenciák elemzésével foglalkoznak. (Lásd például van de VELDE tanulmányát, in: 1989. HEYDRICH, W.—F. NEUBAUER—J. S. PETŐFI—E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence. Analysis of Text and Discourse*, Berlin—New York, W. de Gruyter.) Munkáik azt bizonyítják, hogy az inferenciák rendszere jóval komplexebb, alkalmazásuk módja jóval differenciáltabb, mint azt első megközelítésben gondoljuk.

Lássunk itt egy példát az inferenciák egy speciális alkalmazására. Vas István négy párbeszéde (lásd ezeket a 69—72. oldalakon) közül az első Majakovszkij-stílusú, lépcsős szerkezetű versszakokkal kezdődik. Csak a harmadik versszaknál válik először explicit módon világossá, hogy milyen e vers dialógusszerkezete, hogy a lépcsők voltaképpen a dialóguspartnerek váltakozását jelölik. (A dialógusszerkezetet itt a „kifogy” ige két alakja — a megfelelő szuffixumokkal —, valamint a „No és mi lesz?” megnyilatkozás egyértelműsíti.) A vers kezdetén a dialógusszerkezet még nem világos, nem ismerhető fel azonnal a lépcsős szerkezet alkalmazásának oka, hiszen az első két versszakban két-három lépcsőt is 'mondhatna' ugyanaz a személy: első látásra könnyen tűnhet például úgy, hogy az első versszak első két lépcsőjét egy *A* személy mondja, s a harmadikat egy *B*, de akár mindhármat is mondhatná *A*. Az adekvát tagolást a harmadik versszak tagolási elvének inferenciális alkalmazásával hajthatjuk végre.

A harmadik versszak után a kommunikatív organizáció vizuálisan nem ilyen szembetűnő tagolású ugyan, de a lépcsők, versszakközök és a grammatikai szerkezet (valamint az azokból levezetett inferenciák) alapján ott is egyértelműen megállapítható.

Szemantikai szempontból érdemes különös figyelmet szentelni az első versszak és a vers utolsó sora dialogikus relációjának, de ennek elemzésével itt nem akarok foglalkozni.

Vas István:

Párbeszéd két ismeretlen között

És megint a rózsák.

És megint a nyár.

Még észreveszed?

Egyre sűrűbben.

Fut az év.

És egyre rövidebb.

Lassan kifogysz az időből.

Kifogyok.

No és mi lesz?

Mi lenne? Az, amire azt mondják, természetes.

Szóval, eltűröd?

Nem. Csak kibírom azt, ami tűrhetetlen.

És mivel készülsz rá?

Semmivel.

Most is mi van a kezében?

Hát az, ami szokott. A cigaretta, a pohár, a toll.

Persze, a szálnalmas kácat, amihez ragaszkodol,
A személyes holmi, az emlék, az arcok, a tulajdonod.
Meddig akarod tartani? Jobb lesz, ha eldobod,
És üres kézzel elindulsz és elmegy az utakon túlra,
A domb tetejére.

Minek?

Addigra ősz lesz újra,

S a domb tetején, ahol egy fa, egy bokor sem akad,
Hideg eső veri az árvalányhaját,
És a csupasz domb tetején az eső téged is csupaszra ver,
És kimossa belőled azt, amit ma fontosnak hiszel,
És kihullanak belőled az arcok és adatok,
És a lényegig csupaszon átléphetsz, tudod, hová.

Nem akarok

Átlépni sehová, ha nem úgy, aki vagyok.

És nem megyek föl a csupasz dombra.

Ne légy konok.

De konok vagyok és még mindig gyűjtöm azt, ami megtelít,
És konokul nem akarok lecsupaszodni a lényegig.
Tudom, kifogyok az időből. De nem akarok kifogni
Abból, ami a hideg esőben is tán fel tud majd lobogni.

És mit gondolsz? Azzal a lobogással megnyered
Azt, ami vár? Vagy annak is tán feltételeket
Szabnál?

Nem. Csak a feltételeit nem fogadhatom el,
És aminek nem *én* kellek, az énnekem se kell.
Mert lettem, ami lettem, és magamat meg nem adom.

Elveszi úgyis.

Vegye el, ha van ilyen hatalom.

Kifogysz az időből. Készülj, mert készül rád az, ami vár.
És mi lesz addig?

Megint a rózsák és megint a nyár.

1963

Második párbeszéd két ismeretlen között

Hogy állsz? — Készen vagyok.
— Ebben a nyári alkonyatban?
— Épp most. — Remontálnak a rózsák.
— Nem utólszor ezen a nyáron.
— A szerelem? — Az is remontál.
— És koponyádban a ragadozó?
— Legszívesebben abbahagyná.
Lomhán figyel, de készülődik
Szemében az új tigrisugrás.
— És mégis? — Akkor kell búcsúzni,
Amikor legjobban szerejük,
Amitől búcsúzni kell.
— Még győzöd. — Győzve abbahagyni.
— Sok csatát kell még nyerned ahhoz,
Hogy elveszítsd a háborút.
— Háborúimat elveszítve
Nyerhetem csak meg a békét.
— Kettőnkön áll a vásár.
— Ha majd kettőnkön a sor.
— Találkozunk. — Találkozunk.
— Ha majd mi ketten nem leszünk.
— Ha majd mi ketten egy leszünk.

1969

Harmadik párbeszéd két ismeretlen között

— Vigyázz, megcsúszol. — Az bizony meglehet.
Pláne, ha te még nekem jössz a ködben.
— Miért nem fogódzol meg? — Ugyan mibe?
Ezen az alattomos talajon
Cserje, bokor, egy kókadt napraforgó
Sem élne meg, de még az árvalányhaj
Sem tenyészik, s ha mégis, meg se látnám

A mesterséges ködben. — És miért nem
 Jársz bottal? — Mert nem kedveli fogását
 A kezem. — Pedig elférne a kezében:
 Úgy látom, nincs benne pohár, se toll,
 Se cigaretta. — Nem, nincs benne más,
 Csak a *nélkül*, a nélkül, a nélkül, a nélkül.
 Ezért nem fér el benne bot. — Hát dobd el azt is.
 Kacatnak a hiánya is kacat.
 — Nem, önként semmit, csak ha elveszik.
 És ha nem hagynak meg semmit, csak a nélkül-t,
 Én ahhoz is ragaszkodom. — Na, tessék:
 Megint hetvenkedel. Pedig még van szemed.
 De ha azt is elveszik, és vakon imbolyogsz,
 Kezedből a nélkül-t is kiverik.
 És nélkül nélkül mit tudsz mondani?
 — Hogy idáig hát eljutottunk. — Mire tudsz
 Várni, ott a határon? — Hogy majd egyszer megtudom,
 Ez is mire való volt. — Orrod attól
 Fokhagymás. — Látod! Hiszen orrom is
 Lesz még eszerint és fokhagyma rajta.
 Ergó fokhagymát lesz mivel szagolnom.
 — Felülről vagy alulról? — Egykutya.
 Nem számít, csak a -val, -vel vagy a nélkül.

1972

Negyedik párbeszéd két ismeretlen között

— Egy varjú ül a téli ágon.
 Egy vastag ágon. Higgyem-e,
 Hogy baljóslatnak van helye
 E mindeneken túli határon?

— Várj csak, számár. Megint milyen nagy
 Szavak a *minden* és a *túl*.
 Itt inkább türelmet tanulj.
 Mit tudhatod, hol vagy, hol nem vagy?

— Hol is volnék? Hogy is ne tudjam?
 Másutt nem is lehetek én:
 A Semmi fagyos fövényén
 A kínhalálból kidobottan.

— Hajaj! Tudnád, még hol és hol nem
 Leszel te majd! — Hát megy tovább?
 — Megy? Mégy! Ne játszd az ostobát!
 S ne is kívánd, hogy megnevezsem,

Hová kerülsz. — Ilyen esetben?
 — Majd még fölegyenesedel.
 Aztán megint csak elesel.
 — És azzal vége lesz? — Korántsem.

— De miből, merre, hol? — Akárhol.
 — Akárhol elkárhozhatom?
 — Szamár. Nézz ki az ablakon.
 Varjú fölszáll a téli ágról.

1983

Ami a kommunikatív organizációt illeti, a *Második párbeszéd két ismeretlen között* című versben Vas István másként jár el. A dialogikus tagolás funkcióját részben szuffixumok, részben (következtesen alkalmazott) gondolatjelek töltik be. A *Harmadik párbeszéd két ismeretlen között* című vers tagolása hasonló a másodikéhoz, a *Negyedik párbeszéd...* -et a dialogikus tagoláson kívül (pontosabban azzal együtt) reguláris strófaszerkezet is tagolja.

2.2. E négy vers jó lehetőséget nyújt a cikluson belüli intertextuális relációk vizsgálatára is.

Legegyszerűbb az olyan, könnyen szembevetendő intertextuális relációk vizsgálata, mint például a következő:

Most is mi van a *kezedben*?
 Hát az, ami szokott. A *cigaretta*, a *pohár*, a *toll*.

(Párbeszéd két ismeretlen között)

— Pedig elférne a *kezedben*:
 Úgy látom, nincs benne *pohár*, se *toll*
 se *cigaretta*. — (...)

(Harmadik párbeszéd két ismeretlen között)

Bonyolultabb azoké, amelyek mélyebbre ható szemantikai interpretációt kívánnak meg. Például annak vizsgálata, hogy mi az összefüggés az egyes versek *A*-hoz, illetőleg *B*-hez rendelhető dialógusrészei között (az „A” és „B” szimbólumok itt a dialogizáló partnereket jelölik), hogy konvergál-e vagy milyen irányban tart a versek egymásutánjában a dialógus, hogy mi a reláció az egyes versek 'lehetséges világ'-szerkezete között stb.

2.3. Az intertextuális relációkat vizsgálhatjuk természetesen tágabb összefüggésben is. Vas István e ciklusát például egy olasz kolléganővel Umberto Saba olasz költő *Prelúdium és fűgák* című ciklusával együtt vizsgáljuk. E ciklusban Saba a Vas István párbeszédeihez hasonló tartalmi szerkezetű 'fűgáit' gyűjtötte össze, összesen tizenkettőt.

Nagyon tanulságos elemezni, hogy milyen eszközökkel valósítja meg Saba fűgáinak tagolását (lásd ehhez: 1987. PETŐFI, J. S.—T. OLIVI: Lexical semantics and text connectedness, in: *Aspects of Language. Studies in Honour of Mario Alinei*, Volume II. Amsterdam, Rodopi), hogy e fűgákkal kapcsolatban milyen válaszok adhatók azokra a kérdésekre, amelyeket az előbb Vas István ciklusával kapcsolatban feltettem, s végül, hogy milyen jellegű intertextuális relációk találhatók e két ciklus között.

2.4. E ciklusok elemzése, amelyeknek darabjai a lírai énből 'önkettéosztással', 'önharmadolással' (lásd Saba hatodik és tizenkettedik fűgáját) létrejött 'partnerek' dialógusait tartalmazzák, pszichológiai szempontból is érdekes lehet.

Köztudott például, hogy amikor Saba a fűgáit írta, súlyos pszichológiai zavarokkal küzdött, e fűgák ciklusának szerkezete ennek ellenére (vagy talán éppen ezért!?) matematikai precizitású.

3. Befejezésül — és egyben összefoglalásul is — egy mind a kommunikáció, mind a kommunikációelméleti és szemiotikai textológiai kutatás szempontjából alapvető tényt szeretnék újra hangsúlyozni. Egy kutató kb. 300 olyan angol nyelvű kifejezést gyűjtött össze, és elemzett (lásd ehhez: 1979. A. ORTONI (ed.): *Metaphor and Thought*, Cambridge, University Press), amelyek azt mutatják, hogy ezek a kommunikációval kapcsolatban használt, többnyire metaforikus kifejezések a 'szállítás' szektorából származnak. A háttérükül szolgáló alapképlet az, hogy „egy feladó becsomagol egy jelentést — azt elküldi — a vevő (az érkező oldalon) kicsomagolja azt”. Könnyű megmutatni, hogy más nyelvek is élnek ilyen kifejezésekkel. (Lásd pl.: „nem tudja szavakba foglalni, amit mondani akar”, „hiába beszélek, amit mondok, nem ér el hozzá” stb.)

Ezek azonban félrevezető metaforák — hasonlóan az információelméletből a nyelvészetbe átvett 'kódolás', 'dekódolás' terminusokhoz. Mert meglehet ugyan, hogy az adó egy számára világosan meghatározott jelentést csomagol verbális materiába, a vevő azonban — akár az adóval egyező helyen és időben, akár attól eltérően — általában nem ugyanazt a jelentést fogja kicsomagolni. Az üzenet egy olyan csomag, aminek tartalma a kicsomagolás mikéntjétől (is) függ.

A jelentésnek ez a természete az, amely megkívánja, hogy nagyobb figyelemmel folytassuk a szövegek jelentéscentrikus interpretálását, és nagyobb türelemmel folytassunk mindenfajta kommunikációt! Ha lehet, ne csattanjunk fel mindjárt, mondván: „Miért mondd ezt?”, „Miért bántasz?”, „Miért sértegetsz?” stb., mert hátha nem ezt a csomagot akarta a feladó hozzánk eljuttatni.

Mondanivalómat ezzel egyelőre be is fejezem. Amennyiben kérdéseik vannak, s azokat elküldik hozzám, bízva körültekintő „be- és kicsomagolási művészetünkben”, megpróbálok azokra válaszokat elküldeni.

BÉKÉSI IMRE

A jelenlevők többnyire nyelvészek, akik a nyelv különböző szintű, kisebb vagy nagyobb egységeit kutatják, s a strukturalizmusból egy kicsit beléjük ivódott, hogy ezen egységek vizsgálata nem feltétlenül igényli az interpretátor közreműködését. Mert ha például a vizsgálat tárgya valamilyen szintagma, s a nyelvész megadja ennek a szerkezetét, mondhatni, feladatának eleget is tett. A kérdés az, hol álljanak meg a nyelvészek, hogy illetékességi körüket ne lépjék át.

PETŐFI S. JÁNOS

Saját magam számára a válaszom erre a kérdésre az, hogy annak érdekében, hogy ne lépjem át az illetékességi köröm határait, kitolom ezt a határt olyan messzire, amilyenre csak lehet. Tudom azonban, hogy ez az út nem mindenki számára és/vagy nem minden kontextusban járható.

Szeretném egy-két példával szemléltetni, hogy a határokat át nem lépni majdnem lehetetlen.

Leginkább belül maradhat a határon az, aki csak fonológiával foglalkozik, ám az is csak bizonyos értelemben. Határon belül maradva, nem fog tudni válaszolni

ugyanis az egyes fonológiai struktúrák különféle kommunikatív funkcióira vonatkozóan feltett kérdésekre. (Sőt az is előfordulhat, hogy a feltett kérdés más felépítésű fonológiát kíván meg, mint az, amit ő képvisel!) A határátlépés szükségessége tehát már a fonológia és fonetika/prozódia viszonyában is fennáll.

Lehetséges persze azt mondani, ahogyan ezt sokan tették és teszik, hogy „én ’szisztémanyelvész’ vagyok, s mint ilyen a kommunikációról még olyan jelleggel sem beszélek, hogy azt vizsgálám, hogy egy-egy nyelvi egység milyen elképzelt kontextusban milyen kommunikatív funkciót tölthet be”. Ezt meg lehet tenni. Így meg lehet vonni a határokat. De ha kikapcsolunk csaknem minden lényeges kérdést, ami a kommunikációra vonatkozik, akkor — CHOMSKY terminológiáját alkalmazva — kizárólag csak a ’grammatikai helyesség’ kategóriájával operálhatunk. Világosan kell látnunk, hogy ebben az esetben nem tehetünk fel még olyan kérdést sem, mint például az, hogy egy egyszerű mondatban hány bővítményt vagy egy összetett mondatban hány vonatkozó mellékmondatot engedhetünk meg, mert ez CHOMSKY értelmében — jogosan! — nem a grammatikai helyesség kérdése.

Vagy vegyünk bonyolultabb példát, Weöres következő egysoros versének (lásd például: Weöres Sándor: Egybegyűjtött írások (harmadik, bővített kiadás) 1—3. Magvető Kiadó, Budapest, 1975. 2. kötet. Egysoros versek XVI. 17) szemantikai elemzését:

Vajúdik a sírásó felesége

(Weöres Sándor: Egysoros versek XVI.)

Mit lehet csinálni ezzel a Weöres-egysorossal például CHOMSKY teóriáját alkalmazva? E teória alkalmazásával leírhatjuk a szintaktikai szerkezetét, és egy értelmező szótár felhasználásával megadhatjuk szavainak jelentését, valamint e szójelentések lehetséges kombinációit/amalgamációit. Ez idáig rendben van. Valami azonban nincs rendben, valami hiány visszamarad, s ennek betöltésére/megszüntetésére sajnos jelenleg nem létezik egy intézményesített etikettal ellátott szakember, legalábbis olyan jelleggel nem létezik, ahogyan a szigorú értelemben vett nyelvészeti kérdések megválaszolására ott van a nyelvész. Ha ugyanis vizsgálni akarjuk ennek az egysorosnak a ’lehetséges’ jelentéseit, elemeznünk kell legalább a következő négy kontextusban, s ez — ahogy látni fogjuk — nem tekinthető a nyelvész feladatának.

Mint nyelvész, használhatom ezt az egysorost példamondatként. Ez azt jelenti, hogy az égvilágon semmit nem akarok mondani/közölni/elérni vele, hanem csak bemutatni az összetevői között fennálló (szintaktikai-szemantikai) relációkat. (Lásd a fenti CHOMSKY-típusú elemzésvázlatot.) — Látnunk kell, hogy itt egyetlen egyszerű mondattal van dolgunk, és nem olyan ’bonyolult’, két mondatból álló szöveggel, mint amilyennek NAGY L. JÁNOS vizsgálta a jelentését. NAGY L. JÁNOS példaszövegével kapcsolatban azt kell mondanunk, hogy a nyelvész illetékességének körébe — ha azt szigorú értelemben vesszük — elsődlegesen a kötőszók szintaktikai funkciójának elemzése tartozik. A szemantikai funkcióé már csak részben, ha pedig töröljük a kötőszavakat, és interpretatív úton próbálunk jelentést rendelni a kötőszó nélkül maradt mondatpár tagmondatai között fennálló relációhoz, ez már egyáltalán nem tekinthető a nyelvész feladatának. A szemantikai kérdések vizsgálata ugyanis részben vagy teljes egészében feltételezi annak a tényállásnak az ismeretét, amelyről a vizsgált nyelvi kifejezésben véleményünk szerint szó van és/vagy annak a kontextusnak az ismeretét, amelyben a vizsgált kifejezés mint megnyilatkozás elhangzik.

Visszatérve a Weöres-egysoroshoz, az első kontextus tehát az, amelyben ezt az

egysorosost egy nyelvész példamondatként (más szóval: rendszer- és nem szövegmondatként) elemzi.

Egy kommunikációval/kommunikációelmélettel is foglalkozó interpretátor azonban a lehetséges kontextusok konstruálásának igényével teszi vizsgálat tárgyává ezt az egysorosost mint megnyilatkozást.

Az első ilyen kontextus például az lehet, amelyben valaki lihegve megérkezik a bábaasszonyhoz, és azt mondja: „Vajúdik a sírásó felesége”. Ez a kommunikatív aktus nyilván nem pusztán információközlés, hanem azt jelenti, hogy a bábaasszonynak szednie kell a szükséges holmit, és igyekezni kell, mert nincs sok idő.

A második ilyen kontextus az lehet, amelyben például a sírásó szomszédasszonya mondja a barátnőjének, hogy „Vajúdik a sírásó felesége”. Ebben az esetben ez lehet pusztán információközlés, kaphat azonban különböző ’felhangokat’ is, amelyeknek elemzése úgyszintén a kommunikációelmélet problémakörébe tartozik.

Végül megjelenik e megnyilatkozás egysorosként Weöres verseskötetében. Itt e megnyilatkozás közvetlen kontextusa (az én terminológiámmal nemcsak kontextusa, hanem *kontextusa* is) eleve kiolt bennünk mindenféle, az előző kontextusokra vonatkozó (vonakoztatható) kontextustipológiai ismeretet, és arra figyelmeztet, hogy itt egy költői szöveggént intereptrtálandó szövegről van szó, nem pedig egy konkrét sírásó konkrét feleségének konkrét vajúdásáról. És ebben az esetben minden bizonnyal mást ’mond’ ez a megnyilatkozás, mint az előzőkben.

Nem tudom, ki illetékes (ki *kell*, hogy illetékes legyen) e kontextusok mind-egyikének *együttes* vizsgálatára! Ha ’csak’ nyelvész vagyok, és a nyelvészet határait szigorúan és egyértelműen húzom meg, csupán példamondatként elemezhetem e versszöveget. Ahogyan nyelvészként NAGY L. JÁNOS is csak példaszöveggént elemezhetné a maga szövegét. A szövegek azonban nem a nyelvi rendszer, hanem a nyelvhasználat (a kommunikációszituációk) elemei; rendszerbeli elemzésük szükséges, de messze nem elegendő!

A kutatómunkát illetően természetesen jogosnak (és szükségesnek is) tartom a kutatók autolimitációra irányuló törekvését, azt tehát, hogy számukra alkalmas módon definiálják saját tudományterületük határait — ha ezek a definíciók magának a kutatási objektumnak a szempontjából nem minden esetben optimálisak is. Nem tudom azonban, hogy az autolimitáció hogy valósítható meg az oktatás, illetőleg a kutatói-oktatói munka gyakorlatában. Egy oktató-kutató nyelvész például mint kutató foglalkozhat bármilyen szűk területtel, de mint oktató nem maradhat meg annál, mert valakinek tárgyalni kell az e területen túlmutató kérdéseket is, ha erre nincs külön szakember.

BÉKÉSI IMRE

Az elhangzottak ellenére sem hagyható figyelmen kívül a langue-lingvisztika. Ez alulról fölfelé építkezik, s mivel a legegyszerűbb szerkezetektől halad az egyre komplexebbek felé, főként a létrehozott összetettséget látja, nem sugallja eléggé az alakulatok beépítettségét. De azért — akár szándéktalanul — benne van a beépítettség is.

Ami a langue-lingvisztika létjogosultságát illeti, ez a létjogosultság értelmezhető egy tágabb és egy szűkebb kontextusban. Ehhez a témához mindenekelőtt két tudománytörténeti megjegyzést kívánok fűzni.

A langue-lingvisztika, mint mindnyájan tudjuk, a történeti nyelvészet kizárólagosságának visszahatásaként jött létre. Abból az igényből, hogy engedtessek meg már végre a nyelvi rendszer szinkrón vizsgálata is, ne csak a diakrón. A langue-lingvisztika, annak következtében, hogy a vizsgálat tárgyát így leszűkítette/átértelmezte, több kérdésről nyilvánvalóan többet (és/vagy mást) tudott mondani, mintha azokat történeti keretbe ágyazva kellett volna tárgyalnia. Tudom, hogy BÉKÉSI IMRE megjegyzése nem elsősorban a szinkrónia-diakrónia e viszonyára vonatkozott, mert a mi diszkusszióinkban itt a rendszernyelvészet és a kommunikáció irányultságú nyelvészet áll egymással szemben.

Egy speciális jellegű rendszernyelvészeti példaként CHOMSKY teóriája létrejöttének motivációját vegyük. Ő eredetileg egy héber fonológiát akart létrehozni. Hamarosan rájött azonban arra, hogy a fonológiát nem tárgyalhatja adekvát módon egy megfelelő szintaxis nélkül, ezért alkotta meg szintaxiselméletét. Ehhez, 'szerencsétlenségére', FODOR és KATZ konstruált egy szemantikai komponenst, s ettől kezdve se vége, se hossza a metodológiai vitának. CHOMSKY többször módosította, mert szükségképpen módosítania kellett, egész rendszerét, miközben a héber fonológia tervét (tudomásom szerint) nem valósította meg.

Lényeges kérdés természetesen a BÉKÉSI IMRE által felvetett haladási irány kérdése, az tudniillik, hogy valami valahová alulról fölfelé épül-e be, vagy fordítva.

Az interpretációval kapcsolatban ide kívánczik egy előzetes megjegyzés. Soha nem úgy interpretálunk, hogy elindulunk a jelölőtől, és onnan jutunk el a jelöltig, hanem e kettő között állandó 'oszilláció' van. Adott esetben előbb jelenik meg a teljes jelölt, mint a jelölőre vonatkozó strukturális elképzelés. Vannak nyelvek, amelyek különösen meggyőzően mutatják, hogy a jelölő és jelölt operacionálisan összefüggenek egymással. Ilyen nyelv például a török; s itt csak globálisan kívánok utalni egy török kollégánom egyik tanulmányára, amelyben példamondatok egész sorát hozta fel annak bizonyítására, hogy azokat megnyilatkozásként realizálni és/vagy hangosan elolvasni nem lehet anélkül, hogy tudnánk, mire kívánunk utalni velük. Itt nem olyan kérdésről van szó, mint például a téma-réma szerkezet kérdése, hanem egyáltalán magáról a nyelvi szerkezetről, arról, hogy ezekben a mondatokban ugyanazt a szót tekinthetjük főnévnek, melléknévnek, határozószónak stb., s csak döntésünktől függően hozhatjuk létre a szóban forgó kifejezések helyes prozódiaját. Az viszont, hogy melyik szót tekintjük főnévnek, melyiket melléknévnek és/vagy határozószónak természetesen attól függ, hogy mit akarunk mondani, azaz a jelöltől. (Analog példának vehetjük a többféle szünet-/hangsúlyszegmentációt lehetővé tevő „A királynőt megölni nem kell félnetek jó lesz ha mindenki beleegyezik én nem ellenzem” szólancot.)

Nem tudom, hogy az ilyen (többféle realizációt lehetővé tevő) fonémasorok fonetikai szerkezetéről mit mondhat egy török hangtannal foglalkozó kutató.

Eljárhat például úgy, hogy vesz egy különféle realizációkat tartalmazó korpuszt, ennek elemeit eszközfonetikailag elemzi, majd a kapott görbéket szisztematizálja. Hogy hányféle görbe van (hányféle görbe lehetséges), és hogy e görbéknek milyen a szerkezete, minden bizonnyal hasznos ismeret; a kizárólagos szisztematizálás kontextusából azonban egyszer valahogy ki kell lépni, és választ kell adni arra a kérdésre is, hogy milyen kontextusban miért éppen olyan a görbe, mint amilyen, amikor más-

milyen is lehetne. BÉKÉSI IMRE szóhasználatával élve, megvan a létjogosultsága a kizárólagosan deskriptív klasszifikációnak is, de annak a kérdésnek is, hogy ki fogja (kinek a feladata) e görbéket tovább interpretálni.

Az előzőekben tárgyalt görbék problematikája egy nyelvészetben belüli, az interpretálás szempontjából nézve egy részdiszciplínán belüli problematika. Az interpretálás alapkérdése az, hogy a különböző diszciplínák/részdiszciplínák képviselőinek milyen jellegű interdiszciplínaris kapcsolatba kell kerülniük egymással. Az interpretációelmélet kontextusában egy diszciplínával/részdiszciplínával kapcsolatban az az alapvető kérdés, hogy fel tud-e figyelni a kutató az általa vizsgált tárgy (az előzőleg tárgyalt esetben a szóban forgó görbék) valamennyi releváns tulajdonságára, ha nem tudja, hogy milyen (további, interdiszciplínaris kutatási) cél érdekében vizsgálja őket.

Létjogosultsága bármilyen jellegű kutatásnak lehet. El kell azonban ismerni annak a kérdésnek a létjogosultságát is, amely arra irányul, hogy a szóban forgó kutatás (és/vagy eredménye) milyen más kutatáshoz kapcsolódik, és hogyan, továbbá kinek kell végezni azt a más kutatást, és legfőképpen: ki hivatott a rész kutatások eredményeinek egyesítésére.

Az egyes kutatóknak jogukban áll kutatási területüket úgy körülhatárolni, ahogy éppen jónak látják. Egy egész diszciplínának azonban, véleményem szerint, csak akkor van joga erre, ha eleget tud tenni a következő követelménynek/elvárásnak. Vagy azt kell tudnia megmondani, hogyan kell az ő kutatási területének eredményeit egy tágabb kutatási kontextusban felhasználni, vagy pedig olyan formába kell tudnia önteni kutatási területének eredményeit, amelyet a tágabb keretben dolgozó (más kompetenciával rendelkező) kutatók elvárnak.

Ezeknek a kérdéseknek a megoldatlanságából ered a nyelvészeti/textológiai kutatásban jelenleg tapasztalható zavar. Más, eredményesebb utat nem találva, a nyelvészek megpróbálnak szert tenni például pszichológiai kompetenciára, legalább részlegesre, a pszichológusok pedig nyelvészetre, legalább részlegesre. Párbeszédük azonban valahogy mégsem eléggé eredményes.

CSÚRI KÁROLY

Hozzászólásomban mindenekelőtt a „Rubik-kocka” hasonlaltal kapcsolatban felmerült problémákra, a „struktúra” kérdésére, valamint az „irodalmiság” és a „konstrukciós szemlélet” mibenlétére szeretnék röviden reflektálni. Végezetül pedig az „intertextualitásra” vonatkozóan tennék fel további kérdéseket PETŐFI S. JÁNOS-nak.

1. A „*Rubik-kockát*” illetően valószínűleg félreérthetően fogalmaztam. Természetesen nem abban látok analógiát az interpretáció és a kocka rendezése között, hogy egy ún. „eredeti” állapotot kellene a szabályok alkalmazásával helyreállítanunk. Hiszen az irodalmi szöveg esetében eleve csak *hipotetikus*an beszélhetünk valamiféle „eredeti” állapotról, azaz pl. egy és csakis egy Hamletről, melyet mint ideális célt az egyes értelmezések rekonstruálni próbálnak, melynek rekonstruálása azonban mindig és kizárólag az adott értelmező *rendszer függvényében*, annak modelljeként jöhet létre. Valójában arra szerettem volna utalni, hogy a káosz sokszor csak látszólagos, s ha megtaláljuk struktúráló szabályait, akkor hirtelen „rendezett egészszé” alakul át. Ugyanazok a szabályok, melyekkel az eredeti, azonos színű oldalakat helyreállíthatjuk, azt is lehetővé teszi, hogy különböző, gyakorlatilag végtelen számú mintatípust, szinkombinációt stb. hozzunk létre. Vagyis semmiképpen sem a lehetőségek leszűkítését, hanem éppen *korlátlan*, de *szisztematikus* (= rendezett és elvileg áttekinthető) *kiterjesztését* jelenti a szabályhipotézisek felállítása. Míg azonban más

játékoknál (pl. sakk, kártya stb.) előre ismertek a „szabályok”, addig a nyelv, az irodalom, a Rubik-kocka esetében nem, felismerésük sok nehézséggel járhat, sokszor és sokak számára akár lehetetlen is marad. Az irodalom és a Rubik-kocka analógiája azonban véges: a kocka működésének szabályait, lévén szigorú rendszer, minden bonyolultságuk ellenére máris felfedezték, nem így az irodalomét, amely rendszerjellege ellenére számos „üres”, „meg nem határozott” hellyel is rendelkezik.

2. A „struktúrával” kapcsolatban a következő kiegészítéseket szeretném tenni. A struktúra, véleményem szerint, valóban nem a mű sajátja, hanem az értelmező tevékenységének eredménye. Ebből nyilvánvalóan következik — PETŐFI S. JÁNOS valószínűleg ezért is nem említette —, hogy elméletileg annyi struktúrát hozhatunk létre (a mű ürügyén), ahány szempont szerint a művet értelmezni próbáljuk. Ugyanakkor világosan látnunk kell azt is, hogy az egyes struktúrák között éppen a választott szempontok eltérő relevanciája, az adott struktúra-rendszer magyarázó ereje következtében jelentős értékkülönbségek is vannak vagy lehetnek. Hozzájárulnak ehhez a különbségtételhez olyan általános tudományelméleti-módszertani ismérvek is, mint az egyes struktúrák belső koherenciája, konzisztenciája, egyszerűsége stb. Fontos emellett az is, hogy a struktúrákat kifejtett, azaz ellenőrizhető, felülvizsgálható formában fogalmazzuk meg. Hiszen ennek a feltételnek a biztosítása jelenthet *objektivitást*, és semmiképpen sem egy olyan fikció, mely szerint egy adott (interpretációs) modell felállítása független a modellt létrehozó kutatótól. Nyilvánvalóan nem erről van szó, sem a társadalom-, sem a természettudományokban. Az azonban, hogy az axiómákat a kutató állítja fel, nem jelenti azt, hogy le kellene mondanunk a tudományosságról. Az axiómákból levezetett tételeknek, illetve magának a levezetésnek kell felülvizsgálhatónak lennie, így biztosíthatjuk az általunk felállított modell *cáfolhatóságát* más, hasonlóan kifejtett rendszerek konfrontációjában.

A „struktúra”, a „struktúra hozzárendelése a szöveghez” természetesen nem független az „*irodalmiság*” koncepciójától sem. A szövegek tartalmaznak olyan diszpozíciós jegyeket, melyek a strukturálást irányít(hat)ják vagy befolyásol(hat)ják. Úgy gondolom, ha az irodalmat valóban irodalomként olvassuk, ezek a jegyek feltűnnek, észrevehetővé válnak a befogadó számára. Ennek nem a szöveg, hanem az olvasási mód, a szöveg megközelítése a meghatározó feltétele. Ebből következik egyrészt az, hogy az anyanyelvi olvasók az irodalmi szöveget nem feltétlenül irodalomként olvassák, másrészt — ezzel szoros összefüggésben — az is, hogy az irodalomtanítás alapvetően egy olvasásmódszertani probléma. Azaz, az irodalmi szöveg „*irodalmisága*”, legalábbis a hozzá vezető út elmagyarázható, tanítható, nem vagyunk kizárólag intuíciónkra utalva.

Egyébként, ami a szóba hozott jakobsoni típusú elemzéseket illeti, úgy gondolom, hogy a szövegben felfedezett ekvivalenciák, ellentétek stb. mint másodlagosan strukturáló elvek nem feltétlenül hoznak létre irodalmi rendszereket. Egyre inkább vallom azt a leibnizi elvet, mely a kevés számú hipotézis s a belőlük levezethető minél nagyobb számú jelenség kapcsolatára vonatkozik. Vagyis nem valamiféle relációk mechanikus feltára az érdekes, hiszen nincs olyan kapcsolat, viszony, nyelvi vagy nemnyelvi meghatározottság, melyek ne jellemezhetne nemirodalmi szövegeket is, hanem sokkal inkább az, hogy pl. „szemantikai térben” véges, átfogó hipotézisek a jelentések szisztematikus, de gyakorlatilag végtelen gazdagságát legyenek képesek „generálni” az olvasóban. Az „absztrakt elvek” vagy „hipotézisek”, ill. a „felszíni jelenségek” szembeállításuk egyben azt is jelzi, hogy számomra az irodalom nem pusztán elvont rendszer, melyben a mű felépítése játszik kizárólagos szerepet. Éppolyan meghatározó az is, hogy a mű éppen az adott „felszíni jelenségek” (szereplőkből, eseményekből stb.) épül fel és nem másokból. A belső esztétikum arra épül, hogy a *szöveg-*

felszín végtelen változatossága harmonikusan kapcsolódik egy *átfogó, egységet teremtő rendszerhez* anélkül, hogy bármelyik végletes lehetőség, a káosz vagy a sémászerűség egyoldalúan érvényesülhetne.

Az elmondottakból nyilvánvalóan kitűnik, hogy megítélésem szerint — némi képp ellentétben a vitában elhangzott korábbi megfogalmazással — egy szöveg nem „szól valamiről”, hanem az olvasó segítségével létrehoz, felépít valamit. A szöveg *konstruál* a befogó tudatában egy „lehetséges világot”, mely világ struktúráján keresztül kapcsolódik a „valós világhoz”, annak egy sajátos modalitását, alternatíváját képviseli. BÉKÉSI IMRE egy korábbi gondolatára reagálva ebben a terminológiában úgy fogalmazhatnánk, hogy egy (szándékát tekintve) tetszőleges művészi jelrendszer *esztétikai szempontból* akkor érdekes, ill. akkor volt vagy lesz érdekes a befogadó (egyén vagy közösség) számára, amikor a „reális világ” valamilyen „alternatíváját”, „modelljét” reprezentálja. Ehhez természetesen hozzátartozik a „reális világ” (pontosabban: a reális világ kognitív modelljének), az „alternatívának” (pontosabban: az alternatív kognitív modellnek), valamint a „befogadónak” (pontosabban: a befogadó kognitív rendszerének) mindenkor meghatározása is. Vagyis a művészet a valóság lehetőségeit mint alternatívákat hozza létre; ezen alternatív világok felépítését azonban nem vagy nem feltétlenül a valós világban működő törvények szabályozzák, hanem alapvetően „etikai” és „esztétikai” elvek és értékrendek, melyek kognitíve és emocionálisan egyaránt meghatározottak.

3. Végül, ha lehet, szeretnék kicsit bővebben magyarázatot kérni PETŐFI S. JÁNOSTól az „*intertextualitás*” fogalmáról. Ennek kapcsán kevésbé az intertextuális kapcsolatok tipologizálására gondolok, mint inkább egy ilyen lehetséges tipológia elméleti alapjaira. Véleménye szerint létezik-e, illetve megfogalmazható-e olyan elmélet, amely az intertextualitás kritériumait körvonalazni tudja, felismerését, azonosítását lehetővé teszi. Intuitíve az is nyilvánvaló, hogy fontosságukat tekintve az egyes intertextuális kapcsolatok jelentősen különböznek egymástól. Vannak-e ebben a vonatkozásban eltérő ekvivalenciakapcsolatok, ill. -típusok? Hol a helye az intertextuális kapcsolatoknak az interpretációs modell szabályrendszerének hierarchiájában? Hogyan választom ki az intertextuális reláció lehetséges interpretációi közül a kérdéses esetben releváns interpretációt vagy interpretációkat? Mindezt persze úgy, hogy megállapításaink itt se ragadjanak meg az intuíció szintjén, mint eddig, hanem felülvizsgálhatók, vitathatók legyenek, azaz elméletileg megalapozott, kifejtett módon kerüljenek megfogalmazásra.

NAGY L. JÁNOS

Mint az imént hallhattuk, adott szöveghez oly módon rendelünk hozzá egy jelentésegységet, hogy a processzusban meghatározott szabályrendszert működtetünk. Eközben — az említett szabályrendszer segítségével — feltárhatóak az egyes szövegek értékei. Ennek különös jelentősége van az irodalmi szövegek interpretálásában: meggyőződésem, hogy ezeket a szabályokat működtetve feltárhatóak a szépirodalmi szövegek értékkülönbségei is. Ha pedig birtokában lennénk egy ilyenfajta szempontsornak, annak didaktikai fontossága igen nagy volna. Tudom persze, hogy ez a felvetés már egy újabb tanácskozás témája lehetne.

Kezdem az irodalmiság kérdésével. Az irodalmiság, a poeticitás kutatása az utóbbi időben egyre inkább áttolódott a szövegekhez való közelítés, a szövegfeldolgozás irodalmiságának az elemzésére. (CSÚRI KÁROLY is erre utalt.) Annak hangsúlyozására, hogy nem a szövegek irodalmiak, vagy nem a szövegek irodalmiak domináns és inherens módon, hanem a feldolgozásuk módja az, ami irodalmi funkciót rendelhet ('láttathat bele') eredetileg nem ilyen funkció betöltésére létrehozott szöveghez (szövegbe) is.

Maradjunk például Örkénynél. A *Mi mindent kell tudni* című egyperces novella — ami valójában egy villamosjegy 'használati utasítás'-a — ugyanabban a kötetben található, mint amelyekben az *Itália*. (Lásd Örkény István: *Egyperces novellák*, Magvető Zsebkönyvtár, Budapest.) Ebben a szövegben aligha lelhetők fel az irodalmiság jegyei, de mivel Örkény kötetében jelent meg, feldolgozása olyan lesz, mint az irodalmi szövegeké általában, s ez a feldolgozásmód az, ami ezt a szöveget irodalmivá teszi (teheti).

Vagy emlékezzünk Weöres előzőekben tárgyalt egysorosára: „Vajúdik a sírásó felesége”. Az elemzett kontextusokba való 'beágyazás' során maga a szöveg mint fizikai manifesztáció nem változott meg, megváltozott azonban 'feldolgozásának' (interpretálásának) az adott kontextus által 'elvárt' módja.

Az irodalmiságot a kettő együtt, a szöveg és feldolgozásának módja teremti meg. E kettő között természetesen fennállhat valamiféle hierarchikus viszony, hol az egyik, hol a másik lehet domináns. Adott esetben a szöveg közvetlen kontextusa a döntő, az például, hogy egy irodalmi műként megjelent kötetben van benne, mint Örkény említett egypercese vagy Weöres egysorosa. Mert senki nem gondolja, hogy például Örkény 'villamosjegy'-e valamiféle tévedés folytán keveredett bele a szóban forgó kötetbe. De mégha így lenne is, mivel az adott kötetben van benne, nem villamosjegyszöveggént kezdjük el olvasni.

Ami az interpretációs szabályrendszereket és azok (esetleges) hierarchiáját illeti azzal kapcsolatban mindenekelőtt a következő jutott most eszembe. A skandináv szövegnyelvészek számára 1988 augusztusában egy tíznapos nyári iskolát rendeztek Dániában. Az előadók között voltam én is és egy fiatal, komputerlingvisztikával foglalkozó bielefeldi kollégám is. A szabályok problematikája téma volt ott is, ha nem is irodalmi szövegekkel kapcsolatosan. De nem erről kívánok itt beszélni, hanem egy e témára vonatkozó, parabolának is felfogható, tanulságos esetről.

Az egyik este az egyik kollégánónk játékra invitált bennünket. Megkérdezte komputernyelvész kollégámat, hogy hajlandó-e 'főszereplője' lenni egy olyan társasjátéknak, amelynek lényege abban áll, hogy a társaság az ő távollétében kigondol valamit, amit azután neki mint a játék 'főszereplőjének' „igen”-nel/ „nem”-mel megválaszolható kérdések feltevése segítségével kell kitalálnia. A játék abszolút logikus szabályok szerint folyik majd le, mondta a kollégánő, s neki épp ezt a szabályszerűséget kell kitalálnia. Kollégám elfogadta a kihívást, s miután pár percre elhagyta a szobát, a kollégánő ismertette a játék szabályát. Ez a következő volt: ha a kollégám által feltett kérdés mássalhangzóval fog kezdődni (például: *Tárgy az, amire gondoltunk?*), a válaszuk „igen” lesz, ha pedig magánhangzóval (például: *Élőlény az, amire gondoltunk?*), akkor „nem”. A szabály tehát — bizonyos szempontból! — roppant egyszerű volt. Kollégám, akinek az agya úgy tud működni, mint egy komputer, logikájának teljes arzenálját bevetette, verítékezett, majd egy óra múlva feladta a játékot. Nem találta meg ezt a pofonegyszerű szabályt. Nyilván azért nem, mert egy ilyen játéksituációban egy ilyen típusú szabályra nem gondolunk!

Vagy említhetném azt a közismert, tréfás találós kérdést is, amely úgy kezdődik, hogy „az egyik állomásról elindul n utassal egy vonat, a következőn felszáll a utas, leszáll b utas, a következőn felszáll c utas, nem száll le senki, a következőn felszáll d utas, leszáll e ” — és így tovább, s végén elhangzik a kérdés: „hányszor állt meg a vonat?”. Erre a kérdésre általában senki nem tud válaszolni, mert a játék során mindenki az utasok számának a megállapításával van elfoglalva.

Ezek a tréfás példák annak szemléltetésére szolgálhatnak, hogy adott esetben abszolút egyértelmű és egyszerű lehet egy szabály, mégsem találjuk ki ezt a szabályt, vagy találjuk meg a keresett tárgyat, mert érdeklődésünk középpontjában egészen más áll. Analóg esetek — ha nem is ilyen szélsőséges formában — minden olyan kontextusban találhatók, amelyben szabályok felderítéséről van szó — így természetesen az interpretálás kontextusában is.

Az interpretációs szabályok NAGY L. JÁNOS által felvetett didaktikus hierarchiáját akkor állapíthatnánk meg, ha e szabályok típusairól és működéséről többet tudnánk. Ezekről ugyanis még nem tudunk eleget. A következőkben e szabályokkal kapcsolatban három tényezőhöz — a szövegtípusok szerepéhez, a szerzőktől elvárható következetességhez és az olvasók 'relevancia'-felfogásához — kívánok megjegyzéseket fűzni.

Az interpretációs szabályok pontosabb megismerése felé az első lépés az lehet, hogy különböző, egyértelműen definiálható szövegtípusokhoz sorolható szövegeket interpretálunk/interpretáltatunk. Egyértelmű szövegtípusokhoz rendelhető szövegeken 'tipikus' jogi, vallási, ideológiai, irodalmi, szaknyelvi stb. kommunikációs-szituációban létrehozott/használt szövegeket értek. Az interpretálás során arra koncentrálnunk, hogy megtaláljuk azokat az interpretációs magatartásformákat/instrukciókat, amelyekkel adott társadalmi és/vagy szociokulturális környezetben ezekhez a szövegekhez közelítünk.

Amikor úgy gondoljuk, hogy megtaláltuk azt a néhány instrukciót, amely az egyes szövegtípusokhoz tartozó szövegek interpretálásával kapcsolatban centrálisnak tekinthető, megpróbálhatjuk azok érvényességét empirikusan ellenőrizni.

Azzal a kérdéssel, hogy a nyelvészet (és/vagy szövegtan) empirikus tudomány-e, itt behatóan nem foglalkozhatom. Az részletes elemzés nélkül is belátható, hogy bizonyos szempontból biztosan nem az, mert ugyanazokat a kérdéseket ugyanabban a kontextusban nem ismételhetjük meg. (A nyelvészeti elemzés tárgya nem olyan, mint például az ingamozgás, amelynek metrikus paramétereit számtalanszor megismételt méréssel határozhatjuk meg, és/vagy ellenőrizhetjük.) Ezzel természetesen nem akarom azt állítani, hogy ennek következtében empirikus jellegű nyelvészeti vizsgálatokat folytatni kilátástalan és/vagy fölösleges. Ezek egy csomó olyan jelenséget hozhatnak felszínre, amelyet nélkülük nem ismernénk, ha nem hoznak is olyan eredményeket, amelyeket biztonsággal általánosíthatnánk. S ezt nem szabad elfelejteni a szabályokat, illetőleg érvényességük ellenőrzését illetően sem. Mert a következő lépésnek annak kellene lennie, hogy például három szöveget adunk a hallgatók kezébe, mondván, hogy mind a három irodalmi szöveg — jóllehet az egyiket tudatosan, mondjuk, egy nem irodalmi funkció betöltésére létrehozott szövegeket tartalmazó kézikönyvből vettük —, és elemezni kezdjük, hogyan működnek az irodalmi szövegek típusához tartozó szövegek interpretálására jellemző instrukciók/szabályok e három szöveg interpretálása során. (Eközben nyilván megfigyelhetjük majd mindazoknak a szempontoknak az érvényesülését is, amelyeket az előzőekben a 'belelátunk rendet a világba' téma kapcsán tárgyaltunk.)

A szabályok feltárásával kapcsolatban rá szeretnék azonban mutatni egy másik lényeges szempontra is. Tekintsük ehhez például Károlyi Amy *Nincs út Avilába* című

kötete (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982) *Nyom* című versének a következő sorát: „lomb árnya vagyunk pázsiton.” E sor irodalmi szöveggént való interpretálásával kapcsolatban bennem a következő probléma fogalmazódik meg. Elegendő-e feltenni azt a kérdést, hogy egy szimbolikus interpretációban *ki/mi* a lomb, és *milyen módon* vagyunk mi az árnyékai; vagy tovább kell mennünk, és gondolnunk kell arra is, hogy árnyék csak egy bizonyos napszakban (a nap bizonyos állása esetén) van, következésképpen fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy *mi* ez a napszak és *ki/mi* a nap. Sőt azt is, hogy *mi* a pázsit. Ez a probléma általánosítva így fogalmazható meg: milyen jellegű szimbolikus totalitást (szimbolikus konzisztenciát) tulajdoníthatunk egy szerzőnek, akár csak egyetlen egymondatos metaforikus kijelentéssel kapcsolatban is.

Az előző problémához csatlakozik az a probléma is, hogy az interpretáció során bizonyos elemeket általában figyelmen kívül hagyunk. Ez nagy terjedelmű szövegek esetén, mondhatjuk, szükségképpen fennáll. Intuitíve világosnak látszik, hogy ebben az esetben is működik valamiféle szabályrendszer. Nyugtalanító azonban az, hogy nem látszik lehetségesnek megtalálni/rekonstruálni egy általános érvényűnek tekinthető szabályrendszert, amit egyfajta receptkönyvként a tanárok és/vagy a hallgatók kezébe adhatnánk. A 'figyelmen kívül hagyást' vezérlő relevancia ugyanazon szociokulturális kontextusban élőkben is különböző módon működhet/működik. Számomra jó példaként szolgált ehhez van *DUK* makrostruktúrákkal foglalkozó könyvének elemzése. Ebben van *DUK* a 'szövegkondenzációra' vonatkozó, négy plauzibilis szabályt tárgyal. Két szemeszteren keresztül foglalkoztam felsőfokos, jó nyelvészeti előképzettséggel rendelkező hallgatók részvételével ezzel a könyvvel abból a célból, hogy próbáljunk egy, az e szabályok egyértelmű (interszubjektív) alkalmazhatóságát biztosító instrukciórendszert megalkotni. És nem sikerült! Annak ellenére nem sikerült — és ezt szeretném újra hangsúlyozni —, hogy e szabályok plauzibilisek.

De az interszubjektivitás biztosíthatatlanságát tapasztalhatjuk egy egyszerű példa kapcsán is. Gépeljünk le például bekezdések alkalmazása nélkül egy szöveget, utána strukturáltassuk át bekezdéssé a hallgatókkal. Láthatatlanban biztosak lehetünk abban, hogy körülbelül 80%-os lesz az egyezés, és mégse fog sikerülni egyértelműen megfogalmazni annak (nyelvi) szabályait, hogy miért ott vannak a bekezdéshatárok, ahol vannak. (Amilyen mértékben a szabályszerűséget esetleg meg tudjuk közelíteni, olyan mértékben fogjuk látni, hogy azok nem nyelvi jellegűek: az egyezések alapja az, hogy azt a valóságdarabot, amiről az adott szöveg szól — vagy amit az adott szöveg 'létrehoz' —, valamiképpen egymáshoz hasonló módon tagoljuk.)

Nem tudom, hogy interpretációs szabályok többi aspektustól *elkülönített* keresésében hogyan lehet eredményesen továbblépni — ha tovább lehet lépni így egyáltalán. Meggyőződésem, hogy egy integratív elméleti keret alkalmazása — amiben a fentiekben tárgyalt három szempont (a szövegtípus, a szerzőnek tulajdonítható konzisztencia és az interpretátor 'relevancia'-felfogása) is együtt tárgyalható — ezen a téren is az eddigieknél használhatóbb/meggyőzőbb eredményekhez vezethet.

Ami CSÚRI KÁROLY intertextualitással kapcsolatos kérdéseit illeti, azok akár egy újabb egynapos tanácskozásnak is témái lehetnének. Tekintve e problematika komplex voltát, itt csak néhány megjegyzéssel reagálhatok rájuk.

Hogy megfogalmazható olyan elmélet, amely az intertextualitás kutatásának alapjául szolgálhat, számomra nyilvánvalónak látszik. Ezen elmélet feladatai közé tartozónak tartom természetesen az intertextualitás kritériumainak a megfogalmazását is. E kritériumokban minden bizonnyal egy többszempontú osztályozási rendszer elemei fognak tükröződni.

Más kérdés az intertextualitás felismerésének kérdése, mert ehhez egyrészt leg-

alább két szövegnek az interpretálás adott kontextusában való egyidejű jelenléte s azoknak azonos módszerekkel végrehajtott interpretációja szükséges. Ha az intertextualitás olyan jellegű, hogy azt a formális organizáció vagy egy elsődleges/közvetlen jelentés feltárására/megalkotására irányuló interpretáció felszínre hozhatja, felismerése viszonylag egyszerű. Ha azonban az intertextuális reláció csak egy meghatározott jellegű szimbolikus jelentés konstrukciója során válhat nyilvánvalóvá, erre az intertextuális kapcsolatot biztosító speciális szimbolikus jelentésre való 'rátalálás' nem vezérelhető könnyen — ha egyáltalán vezérelhető. Ezzel kapcsolatban jelenleg én se tudnék többet mondani annál, amit CSÚRI KÁROLY az általa végrehajtott interpretálások során maga is alkalmaz.

Az intertextuális relációknak az interpretációs szabályok hierarchiájában betöltött helyével kapcsolatban csupán azt kívánom hangsúlyozni, amit a korábbiak során más vonatkozásban már hangsúlyoztam, éspedig az interpretátor relevancia-szemponjtjainak a jelentőségét. Ha az interpretátor számára egy szöveg formális elemzése az elsődleges, a formális felépítést érintő intertextualitás lesz releváns. Ha az interpretátor figyelme elsősorban a jelentésre irányul, az azzal kapcsolatos intertextualitás válik döntővé. Jelentést konstruáló interpretálás során azonban előfordulhat természetesen az is, hogy a szöveg szemantikai organizációja egy elfogadható/motiválható jelentés konstruálását csak akkor teszi lehetővé, ha az ebből a szempontból kulcsfontosságú intertextuális relációkra rátalálunk. Egy adott szerző bizonyos műveinek együttesével kapcsolatban ez lehet egy, azok mindegyikében fellelhető, de csupán az absztrakció valamely szintjén megmutatkozó/kimutatható 'szemantikai modell'.

Az eredményes eszmecseréhez elengedhetetlenül szükséges interszubjektivitást, miként minden más szövegtani aspektus esetében, az intertextualitás tárgyalásakor/elemezésekor is csak a kellő fokú explicittség biztosíthatja. S ezt a megállapítást akár vitázó megállapításnak is tekinthetjük.

TERMINOLÓGIAI SZÓTÁR

(a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)

Összeállította:

VASS LÁSZLÓ

Ez a — mintegy 190 szavas — szójegyzék az utóbbi másfél, két évtizedben kifejlődő, majd az 1980-as évek végére új lendületet vett szövegtani kutatások legfrissebb eredményeibe kíván betekintést nyújtani.

A szövegtan egyik ága, a szemiotikai textológia PETŐFI S. JÁNOS munkássága nyomán bontakozott ki, s vált tipikusan európai tudománnyá. Modelljének és fogalmi apparátusának hazai értelmezése azonban eddig még nem történt meg. A terminológiai szótár ezt a hiányt hivatott (keret jelleggel) pótolni.

E lexikográfiai feldolgozás címszavainak zöme: a szemiotikai textológia, illetőleg a szemiotikai textológiai kutatásokban érdekelt főbb diszciplínák alapvető terminus technicus. A címszavak listájára következésképpen a közkeletű, hagyományos terminusokat általában nem vettem fel, közülük és/vagy más irányzatok, elméletek nomenklatúrájáról legfeljebb csak azok a fogalmak kerültek rá, amelyek a szemiotikai szövegnyelvészetben is produktívak, esetleg a rendszer jobb megvilágításához szükségesek lehetnek.

A szócikkek túlnyomó többségét a szemiotikai szövegtan dokumentumai alapján állítottam össze, maradó részét pedig a hasonló jellegű hazai munkák meghatározásainak kisebb-nagyobb mértékben módosított átdolgozásai alkotják. Az összeállítás-szerkesztés során az értelmezések szabatosságát, pontosságát és egységességét tartottam szem előtt. A nomenklatúra magyarítása nem volt célom, a terminusok írásmódja helyesírásunk szabályainak figyelembevételével a forrásokon alapul.

A szócikkek felépítése a következő. Címszóul azok a (többnyire latin vagy latin eredetű) műszók állnak, amelyekkel a szemiotikai szövegnyelvészet rendszere operál. A meghatározások szövegében a ^Q jel az értelmezett címszót helyettesíti, a → a szójegyzék más szócikkeire vagy a szakkifejezések közti kapcsolatokra, a ↔ jel pedig a közöttük levő ellentétekre utal. Adott esetben a címszó más alapvetésű és/vagy használatú értelmezése(i) < > zárójelben áll(nak). A meghatározások egy részét példa is szemlélteti. Erre Vas István *Második párbeszéd két ismeretlen között* című verse szolgál. (A mellékelt költeményre való hivatkozás a szócikkek szövegében a (T1) jellel történik.)

Utaló címszókat (terjedelmi okokból) csak ritkán alkalmaztam. A szótár végén címszójegyzék-mutató segíti a könnyebb eligazodást.

A szemiotikai szövegtan multi- és interdiszciplináris jellegéből adódóan bízom benne, hogy e terminológiai szótár nemcsak a nyelvészet, hanem a társtudományok (retorika, poétika, pszichológia, logika stb.) iránt érdeklődők ismereteit is bővítheti, vagy legalább alkalmi tájékoztatóul szolgálhat számukra.

V. L.

A.

ANAPHORA: visszautalás. Az ~ jelensége akkor áll fenn, ha egy → szöveg valamely eleme totálisan vagy parciálisan/tematikusan → koreferens megelőző kifejezésekkel, vagyis → referenciálisan azonos elemekre utal vissza. A totális visszautalásra példák lehetnek a nevek, főnevek vagy nominális frázisok névmási helyettesítései, a parciálisra olyan kifejezések, amelyek egy őket megelőző kifejezéssel pl. → hiperonim — hiponim, egész — rész vagy más természetű tematikus viszonyban állnak. Azt, amire visszautalunk, az anaphorikus elemek/kifejezések *antecedenseinek* nevezzük. (→ ellipsis, → kataphora.)

ANTECEDENS: → anaphora.

APPERCEPTUM (fogalmi nemverbális sensus, ✗). — A befogadó sok esetben nemcsak megérti a → szöveg(részlet)et, hanem el is képzei a benne kifejeződő tényállás(oka)t. Az ~ a → *sensus designatus* három típusa (~, → *dictum*, → *evocatum*) közül: a szöveg (vagy bármely része) → *vehiculumához* — a *dictum* közvetítésével — hozzárendelhető, bármely érzékszerv által létrehozott 'kép'. (Az ~-mal kapcsolatban is beszélhetünk → *relacionális*, → *inferenciális* és → *configurationalis* organizációról.) — Vizuális kép rendelhető pl. a (T1) *nyári alkonyatban, remontálnak a rózsák* stb. kifejezéseihez/ → megnyilatkozásaihoz.

ARGUMENTATÍV (érvelő) **INTERPRETÁCIÓ:** az → *explikatív* és/vagy → *evaluatív* interpretáció eredményeinek argumentatív nyilvánvalóvá tétele; tehát érveket szolgáltat ezek érvényességéhez. (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok, → *deskriptív* interpretáció.)

ARGUMENTUM: a → *predikátumhoz* (állítmányhoz) rendelt változók (ezek behelyettesítésével a kapott kijelentés, → *propozíció* meghatározott igazságértékkel rendelkezik). Az → esetgrammatikában egy *predikátumhoz* tartozó (és azzal meghatározott viszonyban levő) főnévi csoport.

AUDITÍV (akusztikai) **FIGURA:** a → *figura* két vetületének (~, → *vizuális figura*) egyike. Az ~ a fizikai → *szemiotikai objektumként* tekintett → *vehiculum/* → *vehiculum-imago* mint (hallás vagy belső olvasás útján létrehozott) *auditív megjelenési forma* (→ *formatio*) *organizációja*, a *metrikai-ritmikai organizáció* stb. Az ~ elsősorban versekben játszik fontos szerepet. Státusa attól függően más és más, hogy a → szöveg befogadása *hall(gat)ás* vagy *látás* (olvasás) útján történik.

AUTOTELIKUS: önmagára utaló; a → szövegnek az a tulajdonsága, hogy szerveződési módjával/organizációjával nem elsősorban tényvonatkozásaira (→ *referencia*, → *referenciális bázis*), hanem önmagára hívja fel a figyelmet.

B

BESZÉDAKTUS-ELMÉLET: olyan nyelvelmélet, amely a nyelvi kijelentéseket cselekvésként/beszédaktusként vizsgálja. Egy beszédaktus a következő cselekvéseket foglalja magába: (1) *szavak/mondatok* (→ *megnyilatkozás*) *kiejtését* (→ *lokúció*), (2) a *külvilág* elemeire tett *utalást* és az ezekre vonatkozó *ítélet kimondását* (→ *propozíció*), (3) *állítást*, *felszólítást*, *kérdezést*, *ígéretet* stb. (→ *illokúció*), (4) *valamilyen hatás* (meggyőzés, megijesztés, cselekvésre indítás stb.) *gyakorlását* a *hallgatóra* (→ *perlokúció*).

C

CONFIGURATIONALIS (configurációs) **DICTUM** (\mathcal{D}_{cnf}): $a \rightarrow$ dictum három aspektusának (\sim , \rightarrow inferenciális dictum, \rightarrow relacionális dictum) egyike. A \sim az az értelem, amely a relacionális dictum konstituenseinek \rightarrow vehiculumbeli sorrendje által fejeződik ki. — A (T1) 14. sorában található \rightarrow megnyilatkozás állhatna például a következő formákban is: „Még sok csatát kell nyerned ahhoz”, vagy „Ahhoz még sok csatát kell nyerned” stb., de nem ezekben a formákban áll. A \sim -mal kapcsolatos alapkérdés az, hogy mi és milyen jelleggel változik meg akkor, ha egy elrendezés megváltoztatásával a relacionális dictum nem változik meg. (\leftrightarrow configurationalis sensus referens.)

CONFIGURATIONALIS (configurációs) **SENSUS REFERENS** (relatum-specifikusan organizált configurationalis sensus, \mathcal{S}_{cnf}): a befogadó által feltételezett világfragmentumra utaló értelem három aspektusának (\sim , \rightarrow inferenciális sensus referens, \rightarrow relacionális sensus referens) egyike. A \sim a \rightarrow szöveg \rightarrow felszíni struktúrájában az egyes \rightarrow részvilágokhoz rendelt tényállások \rightarrow vehiculumbeli manifestációjának lineáris egymásutánja/elrendezése. (\leftrightarrow configurationalis dictum.)

D

DENOTATIO (jelölési érték): a jelnek/ \rightarrow jelkomplexusnak a vele jelölt dologra/tényállás-konfigurációra, a \rightarrow denotatumra való vonatkoztatása, vele való kapcsolata. (\rightarrow denotatív.)

DENOTATÍV: a jel/ \rightarrow jelkomplexus tárgyra vonatkozó. (\rightarrow denotatum, \rightarrow denotatio, \leftrightarrow konnotatív.)

DENOTATUM: a jel/ \rightarrow jelkomplexus tárgya; a nyelven kívüli valóságnak az az eleme, amelyre a jel/jelkomplexus a nyelvi rendszerből eredő jelentés alapján vonatkozik. Más szóval: az a tényállás-konfiguráció, amelyet egy jelkomplexushoz a nyelvközösségen belül fennálló konvenció értelmében a jelkomplexus aktuális \rightarrow kontextusától függetlenül hozzárendelhetünk. (\leftrightarrow konnotatum.)

DENOTATUM-IMAGO: $a \rightarrow$ denotatum \rightarrow mentális képe.

DESIGNATIO: a jelnek/ \rightarrow jelkomplexusnak a vele jelölt dolgok/tényállás-konfigurációk osztályára, a \rightarrow designatumra való vonatkoztatása.

DESIGNATUM: dolgok/tényállás-konfigurációk osztálya, amelyekre a jel/ \rightarrow jelkomplexus általánosítva (fogalmilag) utal. (\rightarrow designatio.)

DESKRIPTÍV (leíró) **INTERPRETÁCIÓ**: az \rightarrow explikatív és/vagy \rightarrow evaluatív interpretáció eredményeinek pusztán leírása/ábrázolása. (\rightarrow interpretáció, \rightarrow interpretációfolyamatok, \leftrightarrow argumentatív interpretáció.)

DICTUM (fogalmi verbális sensus, \mathcal{D}): $a \rightarrow$ sensus designatus három típusa (\sim , \rightarrow apperceptum, \rightarrow evocatum) egyikeként: $a \rightarrow$ vehiculumban verbálisan ki-fejeződő nyelvi-logikai értelem. A \sim tehát az $a \rightarrow$ sensus, amelyet $a \rightarrow$ szöveg szavai-

hoz az adott verbális → kontextusban hozzárendelhető fogalmi verbális sensusok (≈ 'értelmező szótárbeli jelentés'-ek) kombinációiként nyer(het)ünk. A ~-nak három organizációformája/aspektusa különböztethető meg: a → configurationalis ~, az → inferenciális ~ és a → relacionális ~.

DOMINÁNSAN VERBÁLIS SZÖVEG: olyan → szemiotikai objektum, amelynek domináns jelentéshordozó elemei lexikai elemek. (→ szöveg, → nyelvi szöveg.)

E

EKVIVALENS: egymásnak megfelelő, egyenértékű.

ELLIPSIS: az → anaphora speciális formája. Az ~ a → referenciálisan azonos elemekre való visszautalást adott → kontextusban a mondat hiányával vagy felesleges, már ismert részeinek elhagyásával valósítja meg.

ELSŐFOKÚ KOMPOZÍCIÓEGYÉG(EK): a verbális objektumok (→ szövegek) önálló (→ közlésegyiségekből összetevődő) elemeinek egységei. Írott/nyomtatott szövegek esetén az ~ egy, a szerző által ponttal vagy pont értékű felkiáltójellel/kérdőjellel jelölt, szövegmondatnak nyilvánított szövegegység. (→ másod- és magasabb fokú kompozícióegységek.)

ESETGRAMMATIKA: a → transzformációs generatív grammatika egyik változata. Lényege, hogy a → szintaktikai → mélyszerkezetben minden egyszerű mondat egy igéből és egy vagy több főnévi csoportból áll. Az utóbbiak mindegyike valamilyen meghatározott mélyesetviszonyban van az igével.

ETNOMETODOLÓGIA: a kommunikáció szociológiája. A szövegalkotás és -befogadás szociológiai/etnológiai aspektusaival foglalkozik. (→ szociolingvisztika.)

EVALUATÍV (értékelő) INTERPRETÁCIÓ: valamely (esztétikai, szociális, morális stb.) normarendszer szempontjából az → explikatív interpretáció útján létrehozott → struktúrák és → procedúrák közvetítésével értékeli az interpretálandó → szöveg feltételezett komponenseit és (belső) → statikus és/vagy → dinamikus organizációját. (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok.)

EVOCATUM (nemfogalmi sensus, *ℰ*). — Egy → szöveg befogadásakor az interpretátor egyrészt (fogalmilag) megérti a szöveg lexikai tartalmát (→ dictum), másrészt megalkot egy szöveghez rendelhető fogalmi nemverbális → mentális képet (→ apperceptum), harmadrészt pedig azt a tapasztalatot/érzést is reaktíválja, amellyel a szövegben véleménye szerint kifejeződő tényállás-konfigurációt illetően rendelkezik. Az ~ a → sensus designatus három típusa (~, dictum, apperceptum) közül: a → vehiculumhoz a szöveg(részlet) verbális és/vagy nemverbális fogalmi sensusának (dictumának és/vagy apperceptumának) közvetítésével hozzárendelhető tényleges vagy előrevetített tapasztalat/érzelem. (Az ~-mal kapcsolatban is beszélhetünk → relacionális, → inferenciális és → configurationalis organizációról.) — A mindenkori olvasó állapotától/helyzetétől függ, hogy a (T1) melyik kifejezéséhez/→ megnyilatkozásához milyen tapasztalatot/érzelmet tud hozzárendelni.

EXPLIKATÍV (magyarázó) **INTERPRETÁCIÓ**: célja egy → struktúra vagy → procedura mint teoretikus konstruktum létrehozása, és az interpretálandó → szöveghez való hozzárendelése. (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok, → strukturális interpretáció, → procedurális interpretáció, → evaluatív interpretáció.)

EXTRATEXTUÁLIS: → szövegen kívüli.

F

FELSZÍNI SZERKEZET: a → generatív grammatika a konkrét/tényleges mondat struktúráját másodlagosnak, felszíni struktúrának tekinti. A ~-et egy absztrakt → mélystruktúrából vezeti le, amely egyértelműen kifejezi a mondat felépítését, s ezáltal meghatározza → szemantikai értelmezését. A mélyszerkezet bizonyos műveletek, grammatikai → transzformációk alkalmazásával alakul át ~-té.

FENOTEXTUS: a → genotextus egy lehetséges megformálódása.

FIGURA (\mathcal{F}): a fizikai → szemiotikai objektumként vizsgált → vehiculum/→ vehiculum-imago formális organizációja (→ formatio). Két vetülete különíthető el: a → vizuális ~ és az → auditív ~. Írott/nyomtatott → szövegek esetén a ~ para-grafikus, kalligrammatikus grafikai, grafikus ikonikus és grafikus diagrammatikus szintjeit célszerű megkülönböztetni. — A (T1)-ben feltűnően gyakori a gondolatjel használata. Az, hogy a szöveg két (szimbolikusan értendő) személy dialógusát reprezentálja, csak a költemény ~-jának para-grafikus szintje alapján tárható fel. (→ notatio.)

FORMATIO (Fo): a → significans közvetlen konstituenseinek (~, → vehiculum/→ vehiculum-imago) egyike. A ~ a vehiculumhoz, illetőleg annak → mentális képéhez (vehiculum-imago) hozzárendelhető formális organizáció, pontosabban az erre vonatkozó ismeret. A ~ tulajdonképpen a vehiculum/vehiculum-imago materiális 'architektoniká'-ja (→ sensus). A ~ elemzésekor a vehiculumot vizsgálhatjuk a szó legteljesebb értelmében vett fizikai → szemiotikai objektumként (→ figura), és tekinthetjük nyelvi szemiotikai objektumnak (→ notatio) is.

FUNKTOR(OK): nyelvtani viszonyokat kifejező szók, pl. névelők, névutók, kötőszók (szemben a tartalmas szavakkal, főnevekkel, igékkel stb.).

G

GENERÁLÁS: → megnyilatkozások létrehozása nyelvi elemek behatárolt/véges inventáriumából nyelvtani szabályok alkalmazásával.

GENERATÍV NYELVTAN: explicit szabályok sora, amelyek nyelvi alakulatokhoz strukturális leírást rendelnek, s ily módon ezeket az alakulatokat jól formáltaknak (grammatikailag helyesnek) nyilvánítják az adott nyelvben. Egy ideális ~ egy adott nyelv valamennyi grammatikailag helyes mondatát generálja (→ generálás). (NB. a grammatikai helyességnek, jól formáltságnak különböző fokai vannak.)

GENERATÍV SZEMANTIKA: olyan nyelvészeti irányzat, amely szerint a mondatok → generálásának alapja nem a → szintaxis, hanem a (logikai összefüggéseket feltáró) → szemantika. (↔ interpretatív szemantika.)

GENOTEXTUS: a mondanivaló lényegét tömörítő invariáns alapszöveg. (→ fenotextus.)

H

HIPERONÍMIA, HIPONÍMIA. — Egy szót (általában főnevet) akkor nevezünk hiperonimának (tágabb jelentéskörű névszónak), ha tárgyak, dolgok, személyek, fogalmak stb. olyan osztályának megnevezésére szolgál, amelynek tagjai külön-külön is rendelkeznek valamilyen elnevezéssel. Az ilyen főnév neve generikus főnév (nagyjából megfelel a logikából ismert nemfogalomnak). Az osztály tagjainak külön neve: hiponima (szűkebb jelentéskörű névszó), a nyelvészetben specifikus főnév (nagyjából megfelel a logikából ismert fajfogalomnak). — Egy specifikus főnév — dolgok, fogalmak stb. más osztályára viszonyítva — egyben generikus is lehet, és fordítva: egy generikus főnév is válhat specifikussá. (A ~ jelensége mutatis mutandis más szófajkategóriák jelentésrendjében is megtalálható.)

I

ILLOKÚCIÓ: a → beszédaktus-elméletben az az interszónális cselekvésmozzanat (állítás, tagadás, felszólítás, kérdés, ígérés, figyelmeztetés stb.), amelyet egy → megnyilatkozás kimondása segítségével végzünk, s amely az alannak a beszéddel kapcsolatos → intenciójával függ össze. Az ~ nem teljesen adekvát az alany intenciójával. (→ lokúció, → perlokúció.)

IMAGO: kép, képmás. (→ denotatum-~, → relatum-~, → vehiculum-~.)

INFERENCIA: következtetés. Számos típusa van: morfoszintaktikai ~, explikatív ~, szillogizmuson alapuló ~, → referenciális ~, → koreferenciális ~, → intertextuális ~ stb. (→ inferenciális dictum, → inferenciális sensus referens.)

INFERENCIÁLIS DICTUM (\mathcal{D}_{inf}): a → dictum három aspektusának (~, → relacionális dictum, → configurationalis dictum) egyike. Az ~ az a nyelvi-logikai értelem, amely a relacionális dictum és értelem-szemantikai ismereteink (→ sensus, → sensus designatus) alapján kikövetkeztethető. A következtetések (→ inferencia) levonásának a képessége teszi lehetővé a kommunikáció ökonómiáját, azt, hogy ne kelljen mindent részletesen kifejtetni, s a → szöveget mégis meg lehessen érteni (ha az inferenciák levonásának szükségessége olykor zavart okozhat is a kommunikációban). — A (TI) 4. sorában található → megnyilatkozásra vonatkozóan a 3. és 4. sorban található megnyilatkozások között fennálló dialógusreláció alapján pl. kikövetkeztethetjük, hogy a „rózsák remontálnak” *nem utólszor ezen a nyáron*; attól függően, hogy a „nem utólszor ezen a nyáron” kifejezést hogy értelmezzük, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezen a nyáron fognak még remontálni, vagy arra, hogy az elkövetkező nyáron/nyarakon (is); tudjuk továbbá, hogy milyen értelem-szemantikai ismereteket kapcsolhatunk a *rózsák, remontálnak, nem utólszor,...* szavakhoz/kifejezésekhez, és hogy ezek alapján milyen következtetéseket vonhatunk le stb. (↔ inferenciális sensus referens.)

INFERENCIÁLIS SENSUS REFERENS (relatumspecifikusan organizált inferenciális sensus, \mathcal{R}_{inf}): a befogadó által feltételezett világfragmentumra utaló értelem három aspektusának (\sim , \rightarrow configurationalis sensus referens, \rightarrow relacionális sensus referens) egyike. Az \sim azoknak a következtetéseknek (\rightarrow inferencia) az összessége, amelyeket az interpretátor az egyes \rightarrow részvilágok tényállásai alapján a szóban forgó részvilágokra és/vagy magára az egész világfragmentumra vonatkozóan levonhat. — Az egyes részvilágokban általában különféle következtetések érvényesek. Egy részvilágot meghatározó törvények saját következtetéseket implikálnak és/vagy kiválasztó funkciót töltenek be abban az értelemben, hogy a \rightarrow való(s)világ-specifikus következtetések közül kiválasztják a részvilág-specifikusakat. (\leftrightarrow inferenciális dictum.)

INFORMÁCIÓELMÉLET: az üzenetközvetítés módjait, folyamatait tanulmányozó tudományág. A nyelvi jelek előfordulási helyzetét, gyakoriságát, a közlemény (\rightarrow megnyilatkozás, \rightarrow szöveg) hírértékét stb. matematikai-statisztikai módszerekkel határozza meg. Az \sim a beszédet/szöveget információnak tekinti, amely megfelelő \rightarrow kód alapján közölhető és/vagy dekódolható. (\rightarrow kommunikációelmélet.)

INHERENS ORGANIZÁCIÓ: a \rightarrow szöveg általunk feltételezett belső organizációja; nem azonos az általunk létrehozott reprezentációjával. Csupán az \sim és ennek reprezentációja megkülönböztetésével érthető meg, hogy miért lehet ugyanahhoz a szöveghez egymástól különböző strukturális és/vagy procedurális reprezentációkat (\rightarrow strukturális interpretáció, \rightarrow procedurális interpretáció) rendelni. Ezek a reprezentációk ugyanis minden esetben az interpretátortól és/vagy az általa alkalmazott teóriától függenek.

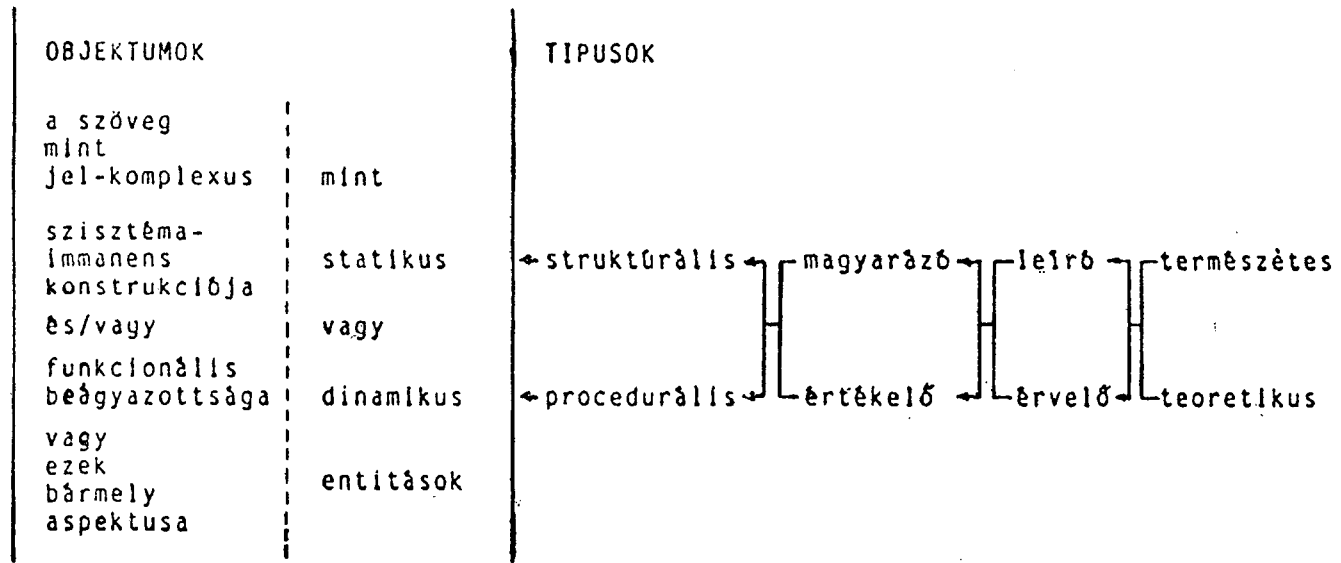
INKOHERENS. — Egy verbális objektum (\rightarrow szöveg) akkor minősül \sim -nek, ha az interpretátor a \rightarrow sensus designatus és az alkalmazott \rightarrow modell(ek) alapján nem tud létrehozni egy olyan \rightarrow sensus referenst, amelyet egy általa \rightarrow relatumként elfogadható tényállás-konfiguráció \rightarrow mentális képével egybehangzónak tarthatna, megfeleltethetne. (\leftrightarrow összekapcsoltság, \leftrightarrow koherens, \leftrightarrow koherencia.)

INTENCIÓ: a \rightarrow szöveg alkotójának az a szándéka, amely a szöveg létrehozását meghatározza. Az \sim -k főbb típusait a különféle \rightarrow kommunikatív funkciók gyakorlásának a szándéka szabja meg. (E szándék általában nem tárgyasul teljesen, a tárgyasulásban ugyanakkor szándéktalan kommunikatív funkciók is megnyilvánulhatnak.)

INTERPRETÁCIÓ: 1. értelmezés, magyarázás, magyarázat; 2. egy \rightarrow szöveghez/ \rightarrow jelkomplexushoz egy olyan világfragmentum/tényállás-konfiguráció (\rightarrow relatum/ \rightarrow relatum-imago) hozzárendelése, amelynek elemeit az interpretátor által relevánsnak tartott relációk teszik egymással összefüggővé (\rightarrow összefüggőség). (\rightarrow interpretálhatóság, \rightarrow interpretációfolyamatok, \rightarrow szövegfeldolgozás, \rightarrow strukturális \sim , \rightarrow procedurális \sim , \rightarrow argumentatív \sim , \rightarrow deskriptív \sim , \rightarrow evaluatív \sim , \rightarrow explikatív \sim , \rightarrow naturális \sim , \rightarrow teoretikus \sim , \rightarrow irodalmi magyarázat.)

INTERPRETÁCIÓELMÉLET: a szövegjelentés leírásával és elemzésével foglalkozó tudomány.

INTERPRETÁCIÓFOLYAMATOK. — Lehetséges objektumait és típusait lásd az 1. ábrán (Vö. \rightarrow interpretáció; \rightarrow a jelkomplexus dinamikus organizációja, \rightarrow a jelkomplexus statikus organizációja, \rightarrow a szöveg funkcionális beágyazottsága, \rightarrow a szöveg szisztémáspecifikus konstrukciója.)

1. ábra
Interpretációfolyamatok

INTERPRETÁLHATÓSÁG: értelmezhetőség, magyarázhatóság. Egy → szöveg/→ jelkomplexus egy adott/feltételezett interpretátor adott/feltételezett — nyelvre és világra vonatkozó — ismeretei szempontjából akkor tekinthető interpretálhatónak, ha ezek az ismeretek lehetővé teszik számára, hogy a szóban forgó szöveghez egy olyan világfragmentumot/tényállás-konfigurációt (→ relatum/→ relatum-imago) rendeljen, amelynek elemeit általa relevánsnak tartott relációk teszik egymással összefüggővé (→ összefüggőség). Az ~ tehát nem tekinthető a szöveg inherens tulajdonságának.

INTERPRETATÍV SZEMANTIKA: a → transzformációs → generatív nyelvtan → szemantikai összetevője. Az ~ terminus azt fejezi ki, hogy a transzformációs generatív nyelvtani modell generatív komponense a → szintaxis, míg a szemantikának csak az értelmezés/→ interpretálás szerepe jut. (→ generatív szemantika.)

INTERTEXTUÁLIS ISMERETEK: a nyelvre és a világra vonatkozó ismeretek határterületére eső ismeretek. Az intertextualitás vizsgálatakor az alapvető kérdés az intertextualitás főbb megnyilvánulási formáinak felfedése és osztályozása, valamint az egyes osztályok → interpretációt befolyásoló/meghatározó aspektusainak feltárása és leírása. Különbséget lehet/szokás tenni → tipológiai és → referenciális intertextualitás között. Intertextuális elemzések során természetesen e két szempont egymással összefonódva is jelentkezhet.

INTERTEXTUÁLIS TIPOLÓGIA: azoknak a relációknak a tipologizálása, amelyek különböző szövegek közt fennállhatnak. (→ szövegtipológia, → kommunikációaktus-tipológia, → tipológiai intertextualitás.)

IRODALMI MAGYARÁZAT: egy olyan szabályhipotézisekből álló rendszer konstruálása, amely a → szövegvilág tényállásait a valószínűség és a szükségyszerűség elvének megfelelően egy → lehetséges világgá rendezi át. (→ interpretáció.)

IZOTÓPIA: a → megnyilatkozás/→ szöveg bizonyos elemei között közös tartalmi jegyek alapján létesülő szemantikai viszony. Egy izotópláncot alkothatnak: főnév esetében tulajdonnév, köznév, ennek szinonimái, jelzős változatai, vele állítványviszonyba léphető minőségnevek, alkalmi főnévi melléknevek, egy felsőbb fogalmat jelentő köznév, névmások, metaforikus elnevezések, esetleg még más főnevek.

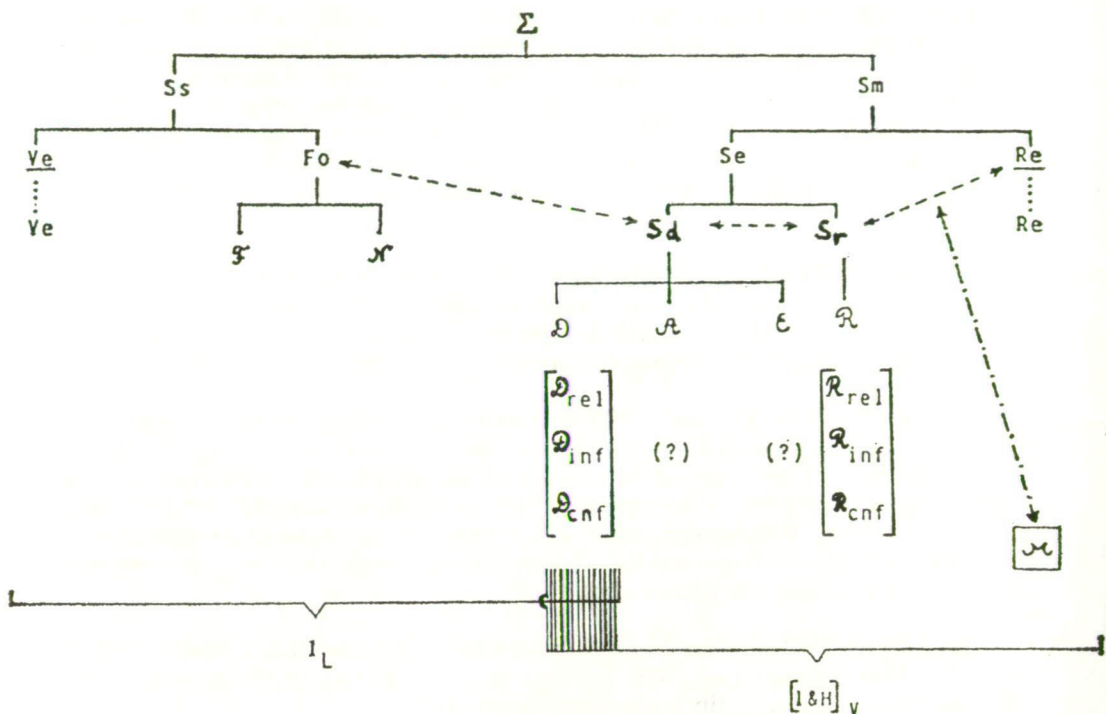
J

JELKOMPLEXUS (jelkomplexum, signum verbale, Σ): a jelölő (→ significans) és a jelölt (→ significatum) viszonya, egysége.

A JELKOMPLEXUS DINAMIKUS ORGANIZÁCIÓJA: egy olyan relációháló, amely tartalmaz e háló (időbeli/térbeli) létrejöttére vonatkozó információt. (→ a jelkomplexus statikus organizációja, → inherens organizáció.)

A JELKOMPLEXUS KONSTITUENSEI: lásd a 2. ábrán.

Az ábra szimbólumai a következők: \mathcal{A} → apperceptum, \mathcal{D}_{cnf} → configurationalis dictum, \mathcal{R}_{cnf} → configurationalis sensus referens, \mathcal{D} → dictum, \mathcal{E} → evocatum,

2. ábra
A jelkomplexus konstituensei

\mathcal{F} → figura, Fo → formatio, \mathcal{D}_{inf} → inferenciális dictum, \mathcal{R}_{inf} → inferenciális sensus referens, Σ → jelkomplexus, \mathcal{N} → notatio, I_L : nyelvre vonatkozó ismeretek, \mathcal{D}_{rel} → relacionális dictum, \mathcal{R}_{rel} → relacionális sensus referens, Re → relatum, \underline{Re} → relatum-imago, Se → sensus, S_r → sensus referens, S_d → sensus designatus, \overline{Ss} → significans, Sm → significatum, Ve → vehiculum, \underline{Ve} → vehiculum-imago, $[I \& H]_V$: világra vonatkozó ismeretek és hiedelmek, \mathcal{M} → modell.

A JELKOMPLEXUS STATIKUS ORGANIZÁCIÓJA: egy olyan relációháló, amely e háló (időbeli/térbeli) létrejöttére vonatkozó információt nem tartalmaz. (↔ a jelkomplexus dinamikus organizációja, → inherens organizáció.)

K

KATAPHORA: előreutalás. A \sim jelensége akkor áll fenn, ha egy → szövegben valamely elem totálisan vagy parciálisan/tematikusan → koreferens utána következő kifejezésekkel, vagyis előreutal referenciálisan (→ referencia) azonos elemekre. (↔ anaphora.)

KÓD: 1. megállapodás szerinti jelek/szimbólumok és szabályok rendszere — a nyelv esetében: a nyelvi jelek és szabályok összessége —, amellyel valamely információ az információt cserélők között meghatározott csatornán továbbítható és vissza-

alakítható; 2. átalakító műveletek kulcsa, rejtjelkulcs; 3. az irodalmi → szövegekben a jelek olyan osztálya, amely művészi üzenetet közvetítő jelentéseket hordoz. (→ információelmélet, → kommunikációelmélet.)

KOGNITÍV PSZICHOLÓGIA: a szövegalkotás és -befogadás pszichológiai aspektusaival foglalkozó tudományág. (→ pszicholingvisztika.)

KOHERENCIA: → összefüggőség. Olyan pragmatikai természetű tulajdonság, amelynek egy verbális objektumhoz (→ jelkomplexus; → szöveg) való hozzárendelése során az interpretátornak a szóban forgó verbális objektumra, ennek használatára és általában a világra vonatkozó ismeretei egyaránt szerepet játszanak. Ennek megfelelően a ~ a → sensus referens és a → relatum/→ relatum-imago relációjának a minősítésére szolgál. A ~ nem tekinthető a szöveg inherens tulajdonságának, s nem azonos sem a → konnexitással, sem pedig a → kohézióval. (→ koherens, → szövegkoherencia, ↔ inkoherens, → pragmatika.)

KOHERENS: összefüggő. Egy verbális objektum (→ jelkomplexus, → szöveg) akkor minősül ~-nek, ha az interpretátor a → sensus designatus és az alkalmazott → modell(ek) alapján létre tud hozni egy olyan → sensus referenst, amelyet egy általa → relatumként elfogadható tényállás-konfiguráció → mentális képével egybehangzóan, megfelel(tethet)őnek tart. (→ koherencia, → szövegkoherencia, ↔ inkoherens.)

KOHÉZIÓ (kohezivitás): → szemantikai természetű tulajdonság; a verbális objektum (→ szöveg) értelem-szemantikai (és → koreferenciális) jelenségeit minősíti. A ~ a → sensus designatus (és a → configurationalis sensus referens) → összefüggősége, mind a → textúra (→ texturális kohézió), mind pedig a → kompozíció (→ kompozicionális kohézió) vonatkozásában. A ~ így csak részben tekinthető a szöveg inherens tulajdonságának. A ~ foka/mértéke szövegtípusonként (→ szövegtipológia) más és más lehet. A ~ nem azonos sem a → konnexitással, sem pedig a → koherenciával.

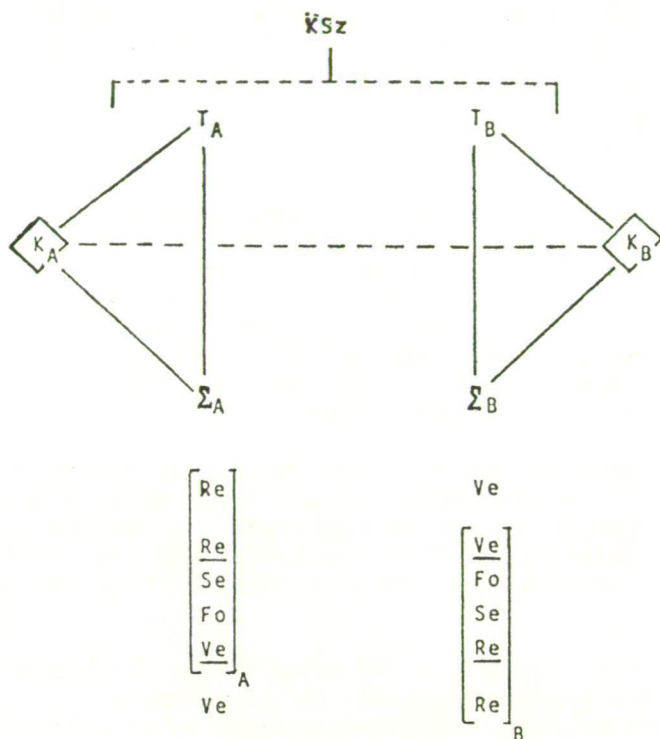
KOMBINÁCIÓ: a nyelvi elemeknek és szabályoknak a → szövegben aktuálisan adott elrendezése, felhasználási módja. (↔ szelekció.)

KOMMUNIKÁCIÓAKTUS-TIPOLÓGIA: a → kommunikációszituációknak összetevőik szerinti tipologizálása. (→ szövegtipológia, → intertextuális tipológia.)

A KOMMUNIKÁCIÓ ALAPVETŐ TÉNYEZŐI: (1) szövegalkotó (a szövegalkotó szerepében működő → kommunikátor), (2) befogadó (a befogadó szerepében működő kommunikátor), (3) beszédhelyzet, (4) kontaktus, (5) → kód, (6) üzenet (→ megnyilatkozás, → szöveg). (→ kommunikatív funkciók, → kommunikációelmélet.)

KOMMUNIKÁCIÓELMÉLET: az üzenetközvetítés általános elmélete. Tárgya a kommunikáció valamennyi fajtájának, tényezőjének (→ a kommunikáció alapvető tényezői), összetevőjének (→ kommunikációszituáció) és funkcióinak (→ kommunikatív funkciók) vizsgálata. (→ információelmélet.)

KOMMUNIKÁCIÓSZITUÁCIÓ. — Egyszerűsített sémáját lásd a 3. ábrán. Az ábra szimbólumainak értelmezése a következő: KSz: kommunikációszituáció

3. ábra
A kommunikációs situáció összetevői

(a kommunikációs situáció két konstituensét „egységbe foglaló” vonal szaggatott volta azt kívánja kifejezni, hogy a két félszituációnak nem kell sem azonos térben, sem azonos időben egymással összekapcsolva lennie); meghatározó összetevői: K_A : az alkotó (közlő) szerepét játszó → kommunikátor; Σ_A : az alkotó (közlő) által létrehozott nyelvi objektum mint → jelkomplexus; T_A : az a téma, amelyről → intenciója és meggyőződése szerint az alkotó a Σ_A → vehiculumát létrehozva kommunikál; K_B : a befogadó szerepét játszó kommunikátor; Σ_B : az alkotó által létrehozott nyelvi objektum (mint jelkomplexus) befogadó által történő rekonstrukciója, pontosabban a Σ_A vehiculumához a befogadó által rendelt → interpretáció; T_B : az a téma, amelyről a befogadó Σ_B -re alapozott meggyőződése szerint az alkotó kommunikál; Fo: → formatio; Se → sensus; Re → relatum; Re → relatum-imago; Ve → vehiculum; Ve → vehiculum-imago.

Az alkotó/közlő és a befogadó szerepét játszó kommunikátor számára jelkomplexusként csak a vehiculum (Ve) közös. A Σ_A és Σ_B nagy valószínűséggel minden esetben különbözik (ezt kívánja kifejezni az a mód is, ahogyan konstituenseik a rajzon ábrázolva vannak); egy kommunikáció eredményes végrehajtása csupán azt kívánhatja meg, hogy Σ_A és Σ_B az adott kommunikációs situáció szempontjából releváns konstituenseikben egyezzenek meg. Adott esetben T_A és T_B is különbözhetnek egymástól.

A nyelvi objektumok mint jelkomplexusok egy része olyan tágabb értelemben vett jelkomplexus, amelyben egy teljes kommunikációs situáció manifesztálódik. Ha

ez az eset áll fenn, az ábra Σ_A és Σ_B szimbólumai helyére közvetlenül nem e jelkomplexusok konstituenseit, hanem egy KSz-szel analóg kommunikációs-szituáció szimbólumait kell behelyettesíteni. Nevezük ezt a szituációt „másodlagos vagy kommunikált kommunikációs-szituáció”-nak, és jelöljük KSz_A² és KSz_B²-vel. Erre a másodlagos kommunikációs-szituációra vonatkozóan értelemszerűen beszélhetünk K_A² és T_A², Σ_A^2 stb. konstituensekről. — A (T1) egy ilyen másodlagos kommunikációs-szituáció manifesztációja: K_A² és K_B² a két „ismeretlen” (a dialóguśnak megfelelően váltakozva) Σ^2 vehiculumát az egyes dialógusrészek vehiculumai alkotják; K_A és István, K_B a (T1) tetszőleges befogadója, Σ (Σ_A és Σ_B) vehiculumát maga a (T1) alkotja. (→ kommunikációelmélet.)

KOMMUNIKATÍV FUNKCIÓK: a → kommunikáció alapvető tényezőinek megfelelően a következők: (1) önkifejező (emotív), (2) valamire felhívó/felszólító (konatív), (3) valóságos vagy fiktív eseményeket közlő (referenciális), (4) kapcsolat-feltevő, -fenntartó vagy -megszüntető (fatikus), (5) a használt nyelv funkcionálását ellenőrző (metanyelvi), (6) elsődlegesen a közleményre irányuló (poétikai). (→ intenció, → kommunikációelmélet.)

KOMMUNIKÁTOR: beszélő/szövegalkotó, hallgató/befogadó.

KOMPETENCIA: a beszédtevékenység alapjául szolgáló nyelvtudás/képesség. A ~ alapja a hallott mondatok/→ megnyilatkozások, amelyekből a beszélő elemeket és szabályokat von el. (→ szövegkompetencia, → performancia.)

KOMPOZÍCIÓ: a → szövegkonstitúció vertikális/hierarchikus aspektusa, szervezethez; az a → szövegben manifesztálódó/kimutatható 'architektúra', amely azáltal valósul meg, hogy a szöveg alkotó elemei mind magasabb és magasabb fokú hierarchikus egységekké (→ másod- és magasabb fokú kompozícióegységek) szerveződnek, mindaddig, amíg létre nem jön a szöveg egésze mint legmagasabb fokú hierarchikus egység. (↔ textúra.)

KOMPOZICIONÁLIS ELEMZÉS: a kompozicionális → összefüggőséget (→ kompozicionális kohézió, → kompozicionális konnexitás) és teljességet biztosító/hor-dozó (ismétlődő) elemek és egységek szövegstrukturáló funkciójának az elemzése. (↔ texturális elemzés.)

KOMPOZICIONÁLIS KOHÉZIÓ: a verbális objektum (→ dictuma) kompozicionális (→ kompozíció) → összefüggősége, kohezivitása (→ kohézió). Célszerű megkülönböztetni a ~ → mélystruktúra-specifikus és felszíni struktúra-specifikus egységeit. A kompozicionális értelem-szemantikai organizáció mélystruktúra-specifikus alapegysége egy elemi → propozíció, magasabb fokú egysége pedig egy olyan (tematikus) propozícióháló, amely mindazokat a propozíciókat tartalmazza, amelyeknek vagy valamely → argumentumuk/argumentumkonfigurációjuk, vagy pedig a predikátumuk azonos. A kompozicionális értelem-szemantikai organizáció felszíni struktúra-specifikus alapegysége az → elsőfokú kompozícióegység, magasabb fokú egységei pedig ezekből épülnek fel. (NB. a → formatio körébe tartozó kompozícióegységek: a bekezdés, az alfejezet stb. egybeeshetnek, de nem szükségképpen esnek egybe az értelem-szemantikai kompozícióegységekkel.) — A kohézív kompozicionális organizáció főbb manifesztációi: a kommunikatív organizáció, a tematikus organizáció, a kötőszók alkalmazásával létrehozott organizáció stb.

KOMPOZICIONÁLIS KONNEXITÁS: a → vehiculum (és → formatio: → figura, → notatio) kompozicionális (→ kompozíció) szervezetségének → összefüggősége. A → vizuális figura kompozicionális organizációjának → konnexitását az ismétlődő tipográfiai sémák, grafikus ikonikus konstellációk stb., az → auditív figura ~-át a metrikai-ritmikai és rímstruktúrák stb. auditív megjelenési formái hordozhatják. A → notatio kompozicionális → szintaktikai organizációjának alapegysége egy szintaktikailag konnex szóalakzat vagy séma, illetve szintaktikaikategória-konfiguráció, magasabb fokú egységei pedig ezekből épülnek fel. NB. az ide tartozó kompozícióegységek (szakaszok, bekezdések, alfejezetek stb.) egybeeshetnek, de nem feltétlenül esnek egybe az értelem-szemantikai kompozícióegységekkel. (→ texturális konnexitás.)

KONNEKTOR (konnektív elemek): a → szöveg lineáris folytonosságát (→ konnexitását) biztosító elemek: kötőszók, névmások, bizonyos ragok stb. (Más felfogásban: csak a kötőszók a konnektív elemek.)

KONNEXITÁS: → szintaktikai természetű tulajdonság; a → vehiculum (és → formatio) → összefüggősége, szintaktikai és kommunikatív jól formáltsága, mind a → textúra (→ texturális konnexitás), mind pedig a → kompozíció (→ kompozicionális konnexitás) vonatkozásában. Egy → megnyilatkozás/→ szöveg ~-a attól függ, hogy tudunk-e olyan → kotextust (vagy → kontextust) találni, amelyben az adott megnyilatkozás/szöveg — összetevőinek adott elrendezésével — jól formáltnak hat. Az összetevőket egyes esetekben explicit konnektív elemek (→ konnektorok), más esetekben az értelem-szemantikai elemek, ismét más esetekben a bennük leírt tényállások között fennálló relevanciarelációk kapcsolják össze. A ~ foka/mértéke szövegtípusonként (→ szövegtipológia) különböző lehet. A ~ nem azonos sem a → kohézióval, sem pedig a → koherenciával.

KONNOTATÍV: a → denotatumon túli jelöltre is vonatkozó. (A jelölt speciális jelentésjegyeire utaló.) (→ konnotatum.)

KONNOTATUM: a → denotatív és a → konnotatív jelentés(ek)e)t foglalja össze. (A jelölt speciális jelentésjegyei.) Míg a nyelv denotációs működése tisztán nyelvészeti eszközökkel is megközelíthető, a ~ leírása túlmutat a nyelvészen: a → pszicholingvisztika, a → szociolingvisztika, az etnolingvisztika (→ etnometodológia), a logika, a → kommunikációelmélet stb. körébe utalható.

KONSTITUÁL: alkot, teremt létrehoz; eltérően a → mimetikus irodalom- (művészet-)felfogástól, amely szerint az alkotó egy világot ábrázol, egy világ nyelvi teremtésének aktusára utal/vonatkozik. (→ konstitúció.)

KONSTITÚCIÓ: a → vehiculum/→ vehiculum-imago formai (→ formatio) és értelem-szemantikai (sensus designatus) organizációja. (→ sensus designatus, → szövegkonstitúció.)

KONSTRUKCIÓ: a → significans és a → significatum relációjának organizációja. (→ konstrukciótípus.)

KONSTRUKCIÓTÍPUS: → konstrukció eredménye. A beépítésének lehetőségeivel együtt felfogott tipikus gondolati konstelláció. Formailag egyfajta szöveg-

szervezeti alapegység, amelyet két tartalmi-logikai viszonyfajta hierarchikus egysége jellemez. A magasabb szövegegységbe a két viszonyfajta (s a viszonyított részek) sorrendi cseréjével épül be, beépítetlen helyzetében pedig → szöveg értékű lehet, s a lezártág érzetét kelti.

KONTEXTUÁLIS EGYSÉGEK: kommunikációs, tehát olyan egységek, amelyek tartalmaznak tényleges vagy lehetséges/feltételezett → kommunikációs-szituációra vonatkozó paramétereket. ~ a tényleges vagy lehetséges → megnyilatkozások és ezek láncai. (↔ kotextuális egységek.)

KONTEXTUÁLIS ELEMZÉS: a → kontextuális egységek → kontextusának és → kommunikatív funkciójának elemzését jelenti. A kontextusokat alkotó paraméterek vizsgálatán túl a ~ kiterjed a kontextuális egységek és a → beszédaktusok kohezivitásának (→ kohézió) vizsgálatára, figyelembe véve a szociális- és stílus-struktúra-specifikus konvenciók szempontjait is. A ~-ben a → szociolingvisztika, az etnolingvisztika (→ etnometodológia), a → pragmatika és a pragmalingvisztika, valamint a beszédaktus-elmélet eredményei és módszerei egyaránt szerepet játszanak. (→ kotextuális elemzés, → texturális elemzés.)

KONTEXTUÁLIS JELENTÉS: alkalmi jelentés; a nyelvi jel szövegösszefüggésből és/vagy szituációból adódó jelentése.

KONTEXTUALIZÁCIÓ: ez a terminus a → sensus designatus és a → sensus referens relációjának jelölésére szolgál.

KONTEXTUS: 1. azon információk összessége, amelyek valamely → szöveg (illetőleg egyes részei) meghatározott értelemben vett nemverbális környezetét adják; 2. a szöveg (illetőleg a szöveg egyes részei) létrehozása idejének és helyének (krono- logikus és topológiai hálójának), valamint alkotójának/alkotóinak a szöveg értelme (→ sensus designatus) és a szöveghez rendelhető világfragmentumra utaló érteleme (→ sensus referens) szempontjából releváns tulajdonsága. (Azon jelek/információk összessége, amelyek a szöveg (illetőleg egyes részei) szűkebb és/vagy tágabb értelemben vett nyelvi (verbális) környezetét alkotják; a szöveg verbális és nemverbális környezete.) (↔ kotextus.)

KONVERZÁCIÓ: élőbeszédbeli → megnyilatkozás/→ szöveg.

KOREFERENCIA: referenciaazonosság. Ha egy → jelkomplexusban/→ szövegben több szó vagy kifejezés a jelrendszeren kívüli tényleges vagy a jelrendszer által egyezményesen konstituált valóságra utal, vagyis megegyezik a referense (→ referencia), akkor ezek a szavak/kifejezések koreferensek, a köztük fennálló viszony pedig a ~. A ~ bonyolult pszichológiai, → pszicholingvisztikai, valamint logikai jelenség, amely a nyelvben különböző → szintaktikai törvényszerűségeken (pronominalizáció, → ellipsis stb.) keresztül valósul meg. (→ anaphora, → kataphora.)

KORPUSZ: a → szövegek bármely halmaza. Egy szerző életműve éppúgy tekinthető ~-nak, mint egy adott újságban egy adott időszakban közölt gazdasági hírek összessége stb.

KOTEXTUÁLIS EGYSÉGEK: olyan grammatikai, poetikai, retorikai stb. egységek, amelyek tényleges vagy lehetséges/feltételezett → kommunikációs-szituációra

vonatkozó paramétereket nem tartalmazznak. ~ az egyszerű és az összetett mondatok, valamint ezek láncai stb. A ~-kel kapcsolatban nem indokolt a 'szöveg' terminus használata, ahogyan a 'mondat' terminus alkalmazása sem célszerű → szövegek önálló alapegységeinek a megjelölésére. (↔ kontextuális egységek.)

KOTEXTUÁLIS ELEMZÉS: a → kontextuális egységek grammatikai struktúrájának elemzését jelenti. A 'struktúra' terminus a kontextuális egységek → könnexitására utal. (→ szöveggrammatika, → kontextuális elemzés, → texturális elemzés.)

KOTEXTUS: a → szöveg egyes részeinek szövegen belüli környezete. (↔ kontextus.)

KÖZLÉSEGYSÉG(EK): az → elsőfokú kompozícióegységek önállóan tekinthető értelem-szemantikai összetevői.

L

LEHETSÉGES VILÁG: a beszélő mondatainak/→ megnyilatkozásainak a → propozicionális attitűd által szervezett összessége; olyan konstruktum, amelyben a → szövegvilág tényállásai adott feltételek mellett az interpretátor számára igazak/lehetségesek. (→ való világ.)

LEXIKAI (szemantikai) MEZŐ: a jelentésben egymáshoz viszonylag közel eső, általában rendszernek tekinthető szavak összessége.

LOKÚCIÓ: a → beszédaktus-elméletben a nyelvi → megnyilatkozás kimondásának aktusa. (→ illokúció, → perlokúció.)

M

MAKROSTRUKTÚRA: a → szöveg(rész)hez hozzárendelhető, annak összefoglalását, tartalmi kivonatát nyújtó absztrakt. Az absztraktkészítésnél mindig szerepet játszhat valamely idiosyncretikus szempont, ezért egy és ugyanazon szöveghez több, egymástól különböző ~ rendelhető. (↔ szuperstruktúra.)

MÁSOD- ÉS MAGASABB FOKÚ KOMPOZÍCIÓEGYSÉGEK: az → elsőfokú kompozícióegységekből lineáris szerveződés útján létrejött egységek.

MEGNYILATKOZÁS (utterance): két tényleges/lehetséges hallgatás/szünet között létrehozott beszédaktus/beszédmenyiség (→ beszédaktus-elmélet.)

MÉLYSTRUKTÚRA: ↔ felszíni szerkezet.

MENTÁLIS KÉP: értelmi, észbeli kép.

MIMETIKUS: utánzáson alapuló; a ~ irodalom- (művészet-)felfogás az irodalmi művet az objektív valóság utánzásán, visszatükrözésén alapuló alkotásnak tekinti. (→ konstituál.)

MODÁLIS: a körülményektől függő (→ modális logika, → modalitás).

MODÁLIS LOGIKA: olyan logika, amely a mondatok igazságértékének vizsgálatába bevonja a lehetőség, szükségszerűség stb. → modalitását, illetőleg a beszélőnek a saját kijelentéseire irányuló → propozicionális attitűdjét, amely kijelenti az igazságérték eldöntésének → referenciális bázisául szolgáló → lehetséges világot. (→ modális, → modalitás.)

MODALITÁS: 1. az ítéletnek szükségszerűséget, lehetőséget vagy véletlent kifejező jellemzője; 2. a beszélőnek a mondat valóságtartalmához való viszonya, illetőleg az ezt kifejező nyelvi eszközök. (→ modális logika, → modalitás.)

MODELL (M): 1. egy adott objektum belső összefüggéseit, legjellemzőbb sajátosságait az analógia elve alapján leképező jelalakulat; 2. az előállító és/vagy befogadó specifikus ismeret- és hiedelemrendszere, amely → szemiotikai viszonyt teremt a → szövegben kifejeződő nyelvi jelentés és a szövegben kifejeződő valóságos vagy fiktív világfragmentum között. A szövegelőállítás vizsgálatakor döntő jelentőséggel bírhat annak a ~-nek a tudása, ismerete, amely meghatározza az előállított szöveg → konstitúcióját. Egy → relatum → mentális képének (→ relatum-imago) (re-)konstruálásánál pedig az interpretátor ismeret- és hiedelemrendszerének azon része játszik döntő szerepet, amelyet a szóban forgó → vehiculummal kapcsolatba hozhatónak tart.

N

NATURÁLIS (természetes) INTERPRETÁCIÓ: akkor beszélünk ~-ről, ha egy átlagolvasó/-hallgató természetes → kommunikációs-szituációban hajtja végre az interpretációs operációkat (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok, → teoretikus interpretáció.)

NOTATIO (N): a lexikai elemekből álló → szemiotikai objektumként elemzett → vehiculum/→ vehiculum-imago formális organizációja (→ formatio), vagyis a nyelvi rendszerben szisztematizált, rá vonatkozó ismeretek. Írott/nyomtatott → szövegek esetén a ~ grafemikus, fonemikus, lexikai, → szintaktikai és vizuális nyelvi konstitúciós szintje primer → imagoként eleve adva van; prozodikus, esetleg vokális szintje pedig mint szekunder imago konstruálható meg. (↔ figura).

NYELVI SZÖVEG. — Valamely nyelvi objektum akkor minősül → szövegnek, ha a → vehiculum domináns információhordozói lexikai elemek, s ha egy tényleges vagy feltételezett → kommunikációs-szituációban tényleges vagy feltételezett → kommunikatív funkciók betöltésére alkalmas. Ez általában azt jelenti, hogy az adott kommunikációs-szituációt tekintve, egy összefüggő és teljes (vagy → interpretáció útján azzá tehető) tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, s ennek következtében nyelvi → konstitúciója is valamiképpen összefüggő és teljes (vagy interpretáció útján azzá tehető). (→ dominánsan verbális szöveg, → textualitás.)

Ö

ÖSSZEFÜGGŐSÉG, ÖSSZEKAPCSOLTSÁG: → konnexitás, → kohézió, → koherencia.

P

PARADIGMA: 1. egymásnak megfelelő, valamiképpen egyenértékű, ezért egymás közt felcserélhető elemek sorozata; 2. a → szövegben olyan osztályok, amelyeknek tagjai bizonyos jellemző vagy jellemzők tekintetében → ekvivalensek, és ezek a jellemzők mindig a kérdéses formán kívül vannak alkotva.

PARADIGMATIKUS TENGELY: a nyelvi jelek → paradigmáit tartalmazó virtuális készlet, amelyből a beszélő/szövegalkotó válogat. (↔ szintagmatikus tengely.)

PARAFRÁZIS: egy kifejezés, mondat, → megnyilatkozás/→ szöveg értelmének visszaadása más szavakkal és/vagy szerkesztéssel. (A ~ sohasem teljesen azonos tartalmú a parafrázálttal.)

PARALINGVISZTIKA: 1. az a tudományág, amely a beszélő gesztusaiban, testtartásaiban, cselekvéseiben megnyilvánuló nyelvvel foglalkozik; 2. a nyelv adott személyre/személyekre jellemző aspektusait (egyéni hangszín, egyéni prozódia, parafonikus sajátosságok, életkor, hangulat stb.) tanulmányozó tan.

PERFORMANCIA: a nyelv tényleges használata, konkrét mondatok létrehozása az elvont nyelvi szabályrendszer alapján. (↔ kompetencia.)

PERFORMATÍV: a → megnyilatkozás kimondásával végzett cselekvés neve (pl. *Ígérem, hogy eljövök, Kérek téged, ... stb.*) (→ beszédaktus-elmélet, → illokúció.)

PERLOKÚCIÓ: a → beszédaktus-elméletben az a cselekvés vagy reakció, amelyet a nyelvi kijelentés/→ megnyilatkozás mint tett (→ lokúció) a beszédpartnerből kivált. (→ illokúció.)

PRAGMATIKA: a → szemiotikának az az ága, amely a jel és használója, valamint a jel és használata, → kontextusa viszonyait tanulmányozza. (→ szintaxis, → szemantika.)

PREDIKÁTUM(FUNKCIÓ): állítmány; logikai értelemben egy függvény, amely „üres helyeket”, változókat tartalmaz, ezeket — az → argumentumokat — behelyettesítve kapunk kijelentést, → propozíciót.

PROCEDÚRA: a → jelkomplexus dinamikus organizációjának reprezentációjaként létrehozott teoretikus konstruktum. A jelkomplexusok (és → kommunikációs-szituációk) dinamikus organizációját feltételezzük, és explicit reprezentálásuk céljából teoretikus konstruktum(ka)t hozunk létre. A reprezentálást illetően természetesen nem valamiféle interszjektív módon feltárható organizáció reprezentációjáról van szó. Ez azt jelenti, hogy a jelkomplexushoz különféle ~-kat rendelhetünk.

A ~ tehát nem más, mint a feltételezett inherens dinamikus organizáció approximációja. (\leftrightarrow a jelkomplexus statikus organizációja, \leftrightarrow struktúra, \rightarrow inherens organizáció.)

PROCEDURÁLIS INTERPRETÁCIÓ. — A \rightarrow szöveg szisztémaspecifikus konstrukciójának leíró-magyarázó ~-ja mint produktum: az interpretált (\rightarrow interpretáció) verbális objektum organizációjában résztvevő elemek dinamikus hálója, azaz egy olyan háló, amely létrejöttének módjára vonatkozóan is tartalmaz információt. — A \rightarrow szöveg funkcionális beágyazottságának leíró-magyarázó ~-ja mint produktum: az \rightarrow interpretációfolyamat végrehajtását bemutató interpretáció, tehát arra vonatkozóan is tartalmaz információt, hogy ez a folyamat hogyan ment végbe. (\rightarrow a jelkomplexus dinamikus organizációja, \leftrightarrow strukturális interpretáció.)

PROPOZÍCIÓ: a beszélő \rightarrow propozicionális attitűdje által kijelölt \rightarrow lehetséges világon belüli elem. Logikai értelemben egy kijelentésfüggvényből (\rightarrow predikátum) s bizonyos számú \rightarrow argumentumból álló kijelentés.

PROPOZICIONÁLIS ATTITÚD: \rightarrow (rész-)részvilágokat alkotó kifejezések. A ~-ben a beszélőnek a saját kijelentéseit a \rightarrow való(s) világtól mint \rightarrow referenciális bázistól elhatároló, eltávolító és \rightarrow lehetséges világot indítványozó magatartása jut kifejezésre. Rendszerint úgynevezett világalkotó igéket (tud, elképzel, hisz, álmodik stb.) implikál.

PSZICHOLOGIA: az a tudományág, amely a nyelvészet és a pszichológia segítségével a beszédtevékenységet állítja a vizsgálat középpontjába. Kutatja (többek között) a nyelvi leírás és a tényleges nyelvhasználat összefüggését, a közlemény létrehozásának a folyamatát, a beszéd felismerést, a beszéd érthetőségét, a nyelvelsajátítási folyamatot stb. (\rightarrow kognitív pszichológia.)

R

REFERENCIA: egy jelnek/ \rightarrow jelkomplexusnak a jelrendszeren kívüli tényleges vagy a jelrendszer által egyezményesen konstituált valóságra való vonatkoztatása; vonatkozás és/vagy a vonatkozás tárgya. (\rightarrow referenciális bázis.)

REFERENCIÁLIS BÁZIS: egy jel/ \rightarrow jelkomplexus vonatkoztatási alapja: a (tény)vonatkozás területe. (\rightarrow referencia.)

REFERENCIÁLIS INTERTEXTUALITÁS. — Két (vagy több) \rightarrow szöveg között akkor áll fenn referenciális intertextuális reláció, ha az egyik ténylegesen vagy nyilvánvalóvá tehetően utal a másikra. Ennek az utalásnak a szöveg alkotója részéről sem szándékosnak, sem tudatosnak nem kell lennie. (\rightarrow intertextuális ismeretek, \rightarrow tipológiai intertextualitás.)

RELACIONÁLIS (relációs) DICTUM: (\mathcal{D}_{rel}): a \rightarrow dictum három aspektusának (~, \rightarrow configurationalis dictum, \rightarrow inferenciális dictum) egyike. A ~ az egyes \rightarrow megnyilatkozásokon belül: azok összetevői között, a teljes \rightarrow vehiculumon belül pedig: annak megnyilatkozásai között fennálló nyelvi-logikai relációk. A ~ alapegysége egy \rightarrow propozíció/propozíciókomplexus. Egy propozíció egy \rightarrow predikátum — \rightarrow argumentum'-reláció; az argumentumokként reprezentált entitások között áll

fenn a predikátumban kifejeződő reláció. — A (T1) 14—15. sorában található megnyilatkozásra vonatkozóan a \rightarrow szintaktikai struktúra alapján tudjuk pl., hogy a „megszólítottak” („nyerned”) sok csatát kell nyernie, s hogy ezt ahhoz kell nyernie, hogy elveszítse a háborút; az 1. sor két megnyilatkozására vonatkozóan a kérdőjel és a pont, a *hogy* és a *készen*, valamint az *állsz* és *vagytok* szópárok alapján tudjuk pl., hogy közöttük kérdés—felelet-reláció áll fenn; az egész vehiculumra vonatkozóan a gondolatjel következetes használata alapján tudjuk pl., hogy annak melyik megnyilatkozása melyik „ismeretlen” beszédtevékenysége eredményének tekintendő. (\leftrightarrow relacionális sensus referens.)

RELACIONÁLIS (relációs) SENSUS REFERENS (relátumspecifikusan organizált relációs sensus, \mathcal{R}_{rel}): a befogadó által feltételezett világfragmentumra utaló értelem három aspektusának (\sim , \rightarrow configurationalis sensus referens \rightarrow inferenciális sensus referens) egyike. A \sim a különféle \rightarrow részvilágokhoz tartozó/hozzárendelhető tényállások konfigurációja által kifejeződő értelem. Az egyes részvilágok \sim -ét reprezentálhatjuk például úgy, hogy megalkotjuk azoknak a \rightarrow propozícióknak a hálóját, amelyeknek valamely \rightarrow argumentumát a szóban forgó részvilágot alkotó személy neve/leírása képezi. (\leftrightarrow relacionális dictum.) — A (T1)-ben az „egyik ismeretlen” tudja, hogy p1, p2, ..., feltételezi, hogy r1, r2, ..., meg van győződve arról, hogy s1, s2, ... stb., s hasonló attitűdökkel viszonyul a „másik ismeretlen” is a különféle tényállásokhoz. (\rightarrow szövegvilág.)

RELATUM (Re): a \rightarrow szövegen kívüli (\rightarrow extratextuális) jelöltet konstituáló tényállás-konfiguráció, amelyről — az interpretátor véleménye szerint — a szöveg szól.

RELATUM-IMAGO (Re): a \rightarrow significatum közvetlen konstituenseinek (\sim , \rightarrow sensus) egyike. A \sim annak a (világfragmentum-specifikus) tényállás-konfigurációnak a \rightarrow mentális képe, amelyről — az interpretáló véleménye szerint — a szöveg szól.

RELATUM-INDIKÁTOR (Re \mathcal{I}): olyan elem, amely az \rightarrow interpretáció műveleteinek explicit tárgyalásakor a \rightarrow relatum/ \rightarrow relatum-imago helyett áll.

RÉMA: \rightarrow téma — réma.

RÉSZVILÁG(OK): valamely világfragmentum összetevői. Egy világfragmentumon belül különféle módokon különíthetünk el egymástól részvilágokat: részvilágalkotó elemnek tekinthetünk valamely helyet és/vagy időt, de ilyen elemnek az egyes szereplőket is. — Az egyes részvilágokon belül is beszélhetünk részvilágokról. Külön részvilágoknak tekinthetjük azokat a tényállásokat, amelyeket egy világalkotó személy tapasztal, amelyeket tud, hisz, elképzel stb. (\rightarrow propozicionális attitűd.)

S

SENSUS (Se): a \rightarrow significatum közvetlen konstituenseinek (\sim , \rightarrow relatum-imago) egyike. A \sim a \rightarrow vehiculum értelem-szemantikai organizációja, tulajdonképpen a \rightarrow szöveg mint \rightarrow jelkomplexus \rightarrow szemantikai 'architektoniká'-ja (\rightarrow formatio). A \sim két aspektusból vizsgálható/vizsgálandó: egyfelől a szöveget felépítő nyelvi elemek (\rightarrow sensus designatus), másfelől a szövegben feltehetően kifejeződő világfragmentum (\rightarrow sensus referens) nézőpontjából. Ebben a megközelítésben a \sim :

a vehiculummal és a benne kifejeződő/kifejezhető tényállás-konfigurációval (\rightarrow relatum) kapcsolatba hozható értelem.

SENSUS DESIGNATUS (a vehiculum nyelvspecifikus értelem-szemantikai organizációja, S_d): $a \rightarrow$ sensus két összetevője közül $a \rightarrow$ vehiculummal kapcsolatba hozható értelem. A \sim és a sensus másik összetevője (\rightarrow sensus referens) között $a \rightarrow$ kontextualizáció relációja áll fenn. A \sim -nak három típusa van: $a \rightarrow$ dictum, az \rightarrow apperceptum és az \rightarrow evocatum. (Ezek közül a dictum tekinthető leginkább interszubjektívnak s legkevésbé az evocatum.)

SENSUS REFERENS (a vehiculum relatumspecifikus értelem-szemantikai organizációja, S_r): $a \rightarrow$ sensus két összetevője közül: $a \rightarrow$ szövegben feltételezetten kifejeződő, tényleges vagy fiktív (a befogadótól \rightarrow valónak tartott világgal ilyen vagy olyan módon/mértékben megfeleltethető) és különféle \rightarrow részvilágokból álló világfragmentumra/tényállás-konfigurációra (\rightarrow relatum) utaló értelem. A \sim és a sensus másik összetevője ($a \rightarrow$ sensus designatus) között $a \rightarrow$ kontextualizáció relációja áll fenn. A \sim -nek három típusa különböztethető meg: $a \rightarrow$ configurationalis \sim , az \rightarrow inferenciális \sim és a \rightarrow relacionális \sim . (A \sim -ben megtalálható a sensus designatus \rightarrow apperceptumának és \rightarrow evocatumának analogonja is.) — A (T1) „Készen vagyok” \rightarrow megnyilatkozásának sensus designatusa nem több és nem kevesebb, mint az, ami ebben a megnyilatkozásban értelem-szemantikailag közvetlenül kifejeződik; az adott nyelvi \rightarrow kotextusban (lásd pl. „Akkor kell búcsúzni, ...”) és az adott \rightarrow kommunikációs-szituációban (párbeszéd két ismeretlen között) ez a „Készen vagyok” megnyilatkozás arra a tényállásra/relatumra utal, hogy az ezt nyilatkozó „ismeretlen” kész az élete befejezésére.

SIGNIFICANS (S_s): $a \rightarrow$ jelkomplexus jelölő komponense. A \sim közvetlen konstituensei $a \rightarrow$ vehiculum/ \rightarrow vehiculum-imago és $a \rightarrow$ formatio. A \sim és a \rightarrow significatum között $a \rightarrow$ significatio relációja áll fenn.

SIGNIFICATIO: a jel/ \rightarrow jelkomplexus jelölő funkciója. (\rightarrow significans, \rightarrow significatum.)

SIGNIFICATUM (S_m): $a \rightarrow$ jelkomplexus jelölt komponense, a tulajdonképpeni jelentés. A \sim közvetlen konstituensei az értelem (\rightarrow sensus) és a relatum-imago. A \sim és a \rightarrow significans között $a \rightarrow$ significatio relációja áll fenn.

SIGNUM VERBALE: \rightarrow jelkomplexus.

STRUKTÚRA: $a \rightarrow$ jelkomplexus statikus organizációjának reprezentációja-ként létrehozott teoretikus konstruktum. A jelkomplexusok (és \rightarrow kommunikációs-szituációk) statikus organizációját feltételezzük, és explicit reprezentálásuk céljából teoretikus konstruktum(ka)t hozunk létre. A reprezentálást illetően természetesen nem valamiféle interszubjektív módon feltárható organizáció reprezentálásáról van szó. Ez azt jelenti, hogy a jelkomplexusokhoz különféle \sim -kat rendelhetünk. A \sim tehát nem más, mint a feltételezett statikus organizáció approximációja. (\leftrightarrow a jelkomplexus dinamikus organizációja, \rightarrow procedúra, \rightarrow inherens organizáció.)

STRUKTURÁLIS INTERPRETÁCIÓ. — A \rightarrow szöveg szisztémaspecifikus konstrukciójának leíró-magyarázó \sim -ja mint produktum: az interpretált (\rightarrow inter-

pretáció) verbális objektum organizációjában résztvevő elemek statikus hálója, azaz egy olyan háló, amely létrejöttének módjára vonatkozóan nem tartalmaz információt. — A → szöveg funkcionális beágyazottságának leíró-magyarázó ~-ja mint produktum: egy végrehajtott → interpretációfolyamat eredményét bemutató interpretáció, mely arra vonatkozóan nem tartalmaz információt, hogy ez a folyamat hogyan ment végbe. (→ a jelkomplexus statikus organizációja, ↔ procedurális interpretáció.)

SZ

SZELEKCIÓ: a szövegalkotó rendelkezésére álló nyelvi készlet elemei és szabályai közötti válogatás. (↔ kombináció.)

SZEMANTIKA: a → szemiotikának az az ága, amely a jelek és a jelölt tárgyak, illetve a jelek és a jelentés közötti viszonyokat tanulmányozza. (→ szintaxis, → pragmatika.)

SZEMANTIKAI PROGRESSZIÓ: a → szövegben való → szemantikai bonyolódás, kapcsolat. A ~ lehetőségei sokfélék: az egészről rátérhetünk a rész tárgyalására vagy fordítva, az általános cselekvésről a speciálisra, múltbeli cselekvésről a jelenbelire, egyik cselekvőről a másikra, az okról az eredményre stb. A jelentéstani kapcsolat haladhat a különböző ismert fogalmi jelentésviszonyok vonalán (fő- és alfogalom, mellérendelt fogalmak, antonim jelentések, általában különféle érintkezéses és hasonlósági viszonyok). (→ tematikus progresszió.)

SZEMIOTIKA: olyan tudományág, amely egyaránt foglalkozik a különféle (nyelvi, vizuális, akusztikai stb.) jelrendszerekkel, valamint bármely komplexitású jelkonfigurációk előállításával és befogadásával, kutatva azok szintaktikai (→ szintaxis), szemantikai (→ szemantika) és pragmatikai (→ pragmatika) aspektusait.

SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA: speciális felépítésű → szövegtan; az az integráló jellegű tudományág, amelynek célja a → dominánsan verbális szövegek/→ konverzációk valamennyi — nyelvi rendszerre és → kommunikációszituációra vonatkozó — aspektusának egységes elméleti keretben való vizsgálata.

A SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIAI KUTATÁSBAN ÉRDEKELT FŐBB DISZCIPLÍNÁK. — A szemiotikai textológia multi- és interdiszciplináris tudomány. Ebből adódóan a ~ nagyjából így csoportosíthatók: (1) retorika, poétika, stilisztika; a különféle filológiák; a különböző alapokon szerveződő → interpretációelméletek; (2) a → szemiotika mint általános jelelmélet; a strukturalista kutatás minden szövegekre vonatkozó fajtája; az általános nyelvészet mindegyik iskolája (amelyek magukba foglalják az intenzionális és extenzionális szemantikai elméleteket, a → beszédaktus-elmélet és a → pragmatika különféle irányzatait is); (3) a pszichológia (különösképpen a → kognitív pszichológia), a → pszicholingvisztika; a szociológia/→ etnometodológia és a → szociolingvisztika; (4) a gépi fordítással (és általában a fordítással) foglalkozó elméletek, valamint a természetes nyelvi kommunikációnak a mesterséges intelligenciával összefüggő kutatása. — A szemiotikai textológia módszere ezért magában foglalja mindazokat a hagyományos, formális, empirikus és technikai-modelláló rendszereket, amelyekkel a felsorolt diszciplínákban találkozhatni.

SZIMBOLIKUS REPREZENTÁCIÓ: a valóságot valamely sajátos elv/jelrendszer alapján modelláló folyamat és/vagy produktum.

SZINTAGMATIKUS TENGEY: a → szöveg elemeinek aktuális kombinációja, egymásutániséga. (↔ paradigmatiszus tengely.)

SZINTAXIS: 1. a → szemiotikának az az ága, amely a jelrendszerek formális belső szerkezetével, a jelek összefűzésével, → szöveggé szervezésével formális szabályaival foglalkozik, többé-kevésbé függetlenül azok → kommunikatív funkciójától; 2. mondattan. (→ szemantika, → pragmatika.)

SZOCIOLINGVISZTIKA: az a tudomány, amely a társadalmi rétegződés és a nyelvhasználat összefüggését tanulmányozza. Vizsgálata a beszélők szociológiailag (társadalmi helyzet, foglalkozás, életkor, nem, lakóhely, iskolázottság tekintetében) meghatározott csoportjaira irányul. Kutatási területe a két- és többnyelvűség, a hátrányos helyzet nyelvi problémái stb. is. (→ etnometodológia.)

SZÖVEG. — A szakirodalomban a szöveg fogalmának általában kétféle értelmezése használatos. Az egyik csupán a → jelkomplexus jelölő komponensét (→ signifikans), a másik magát a jelkomplexust nevezi ~-nek. Célszerűnek az látszik, ha (bizonyos követelmények teljesülése esetén) magát a jelkomplexust nevezzük ~-nek. A → szemiotikai textológiában a ~ terminus az utóbbi értelmezésben használatos. Eszerint: (1) a ~ egy írott/nyomtatott fizikai manifesztációval rendelkező, → dominánsan verbális, relációs → szemiotikai objektumra — jelölő — jelölt (signifikans — → significatum) — relációra — utal; (2) a 'dominánsan verbális' jelleg úgy értelmezendő, hogy a szóban forgó szemiotikai objektum domináns jelentéshordozó elemei lexikai elemek, s az írott/nyomtatott manifesztáció mellett elengedhetetlenül szükséges a lehetséges akusztikai manifesztáció(k) (→ auditív figura) figyelembevétele is; (3) a ~ a nyelvhasználat és nem a nyelvi rendszer eleme; (4) különbség van autonóm teljes ~-ek és autonóm részszovegek között; végül (5) megfelel a → textualitás követelményének. (→ nyelvi szöveg, → dominánsan verbális szöveg, → textualitás.)

SZÖVEGFELDOLGOZÁS: ez a terminus valamennyi → szövegekkel és szövegeken végrehajtható operáció jelölésére szolgál: indexek automatikus készítésétől a komputer segítségével történő fordításig vagy a természetes szövegértés szimulálásáig. A ~ központi tartományát az → interpretációfolyamatok alkotják.

A SZÖVEG FUNKCIONÁLIS BEÁGYAZOTTSÁGA: elemzésén a szövegalkotót a → szöveg megalkotásához vezető motiváció(k), valamint a szöveg létrehozási, illetőleg befogadási/megértési folyamata jellemzőinek vizsgálatát értjük. A ~-nak interpretálása lehet leíró-magyarázó → strukturális interpretáció és → procedurális interpretáció. Az ezek során felhasznált elemek kiválasztása és felhasználásuk módja a valóságos vagy feltételezett alkotótól/befogadótól (a neki tulajdonított ismeret/hitrendszerétől, szociális státusától, pszichikai állapotától stb.) és a valóságos vagy feltételezett → kommunikációs-szituáció paramétereitől függ. (↔ a szöveg szisztematikus konstrukciója.)

SZÖVEGRAMMATIKA: a → kotextuális egységeket elemzi. Főbb témái: a prozodikus struktúra, a pronominalizáció, a lexikai → konnexitás, a → téma — réma szerkezet, a bekezdés-struktúrák stb. vizsgálata.

SZÖVEGKOHERENCIA. — Egy → szöveg koherenciájáról (→ koherencia) beszélve egy extralingvisztikai → relatum (re-)konstruált → mentális képre (→ relatum-imago) utalunk. Ha az interpretátor az interpretálandó szöveghez hozzá tud rendelni egy olyan → sensust, amely lehetővé teszi számára egy → interpretációként elfogadható mentális kép (re-)konstruálását, ez a szöveg — a (re-)konstruált mentális képre vonatkozóan — számára → koherensnek minősül. (→ inkoherens.)

SZÖVEGKOMPETENCIA: azoknak az ismereteknek a halmaza/rendszere, amelyekkel egy nyelvközösség tagjai a → szövegekre, a kommunikációra, valamint a kommunikáció és a szövegek között fennálló különféle relációkra vonatkozóan rendelkeznek. A ~ terminus nem tekinthető a Chomsky által bevezetett → 'kompetencia'-terminus általánosításának, mert a ~ olyan ismereteket is magában foglal, amelyeket Chomsky a → performancia körébe sorolt.

SZÖVEGKONSTITÚCIÓ: a → vehiculum/→ vehiculum-imago és a → formatio, valamint a → sensus referens együttesen. A ~ teljességének kérdése döntő módon függ a → szövegben feltételezetten kifejeződő tényállás-konfiguráció (→ relatum/→ relatum-imago) teljességének a megítélésétől. (A bekezdések és az annál magasabb fokú kompozícióegységek szintjén általában már nem a nyelvi organizáció dominál.) (→ konstitúció.)

A SZÖVEG SZISZTÉMASPECIFIKUS (szisztémaimmanens) KONSTRUKCIÓJA: vizsgálatán a → szöveg összetevőinek (→ jelkomplexus összetevői/konstituensei, → konstitúció) és az összetevők között fennálló relációknak az elemzését értjük, mégpedig explicit módon megfogalmazott/reprezentált szabályok, valamint tudás- és hiedelemrendszerek segítségével. A vizsgálat csupán addig a határig terjedhet, ameddig a szabály-, a tudás- és a hiedelemrendszerek ezt lehetővé teszik. A ~-nak interpretálása lehet leíró-magyarázó → strukturális interpretáció és → procedurális interpretáció. Az arra vonatkozó döntés, hogy ezek során milyen elemeket/relációkat vegyünk figyelembe, kizárólag az → interpretáció végrehajtására szolgáló elméleti apparátus részét képező szisztémaimmanens tudás-, hit- és szabályrendszerektől függ; e döntésnél semmiféle pszichológiai/percepcionális vagy más — alkotás- és/vagy befogadásspecifikus — szempont nem játszik szerepet. (→ a szöveg funkcionális beágyazottsága.)

SZÖVEGTAN (textológia): legáltalánosabban: olyan interdiszciplináris tudományág, amely a → szövegtani kutatás valamennyi objektumát és → célját saját kutatási objektumának és céljának tekinti. A → szöveg formai (formális), → szemantikai és → pragmatikai vetületeit egyaránt felöleli. A formai aspektus a fonetikai/grafikai és a → szintaktikai szinteket foglalja magában; a szemantikai aspektus egyaránt vonatkozik a nyelvi (konceptuális) jelentésre (→ sensus) és arra az extralingvisztikai valóságra (→ relatum/→ relatum-imago), amely a szövegben kifejeződik (a valós világ állapotaira és objektumaira éppúgy, mint a fiktívekre); végül pedig a pragmatikai aspektus felöleli mind a nyelvhasználatot, mind pedig azokat a tényezőket, amelyek döntő szerepet játszanak a kommunikációban (→ kommunikációs-szituáció). (→ szemiotikai textológia.)

A SZÖVEGTANI KUTATÁS CÉLJA. — A szövegtani kutatás egyrészt irányulhat a → szövegkompetenciára vagy valamely → korpuszra. Eszerint különbséget tehetünk olyan szövegtani kutatás között, amelynek célja a szövegkompetencia

alapvető elemzése és leírása meg olyan szövegtani kutatás között, amelynek célja egy adott módon definiált korpusz elemzése és leírása. A szövegtani kutatás másrészt irányulhat elméleti ismeretekre vagy valamely praktikus feladatra. Elméleti ismeretekre irányuló szövegtani kutatásról beszélünk akkor, ha ~ vagy az, hogy kibővítsük a szövegkompetenciával kapcsolatos általános ismereteinket, vagy az, hogy kibővítsük elméleti ismereteinket egy szövegkorpuszra vonatkozóan. (E kutatás végső célja egy elmélet felállítása.) Praktikus feladatra irányuló szövegtani kutatásról beszélünk akkor, ha ~ az, hogy hozzájáruljon egy adott feladat (pl. a nyelvoktatás kiterjesztése szöveg szintre, a fordítás hatékonyabbá tétele, szociális kommunikációzavarok csökkentése/megszüntetése stb.) megoldásához.

A SZÖVEGTANI KUTATÁS OBJEKTUMA: a → szövegfeldolgozás bármely típusa, tényezője és/vagy aspektusa lehet. Minthogy a szövegtani kutatási objektumai meg a kutatásban alkalmazott szabály-, tudás- és hitrendszer reprezentációi, valamint a kutatás eredményeinek reprezentációi is → dominánsan verbális → szemiotikai objektumok, a szövegtan adekvát metodológiájának kidolgozását illetően az egyik alapvető feladat olyan reprezentációs nyelvek kidolgozása, amelyek a kutatási objektumok nyelvétől egyértelműen elkülöníthetők/megkülönböztethetők.

SZÖVEGTIPOLÓGIA: létrehozható strukturális, funkcionális és → pragmatikai kritériumok, illetőleg ezek tetszőleges kombinációja alapján. A strukturális kritériumok a → szövegek felépítésére irányulnak, a funkcionálisak azokra a → kontextusokra, amelyekben a szóban forgó szövegeket használni szokás, a pragmatikaiak azokra a tényállás-konfigurációkra/világfragmentumokra, amelyek létrehozásának az interpretálandó szöveg tekinthető. (→ kommunikációaktus-tipológia, → intertextuális tipológia.)

SZÖVEGVILÁG. — A szakirodalomban ~-nak a → relacionális sensus referent szokás nevezni. A ~ végső soron nem más, mint a → lehetséges világ létrehozásának nyelvileg teremtett, szövegszerűen adott feltételei. Egy ~ összefüggőségét és teljességét olyan tényállásai között fennálló relációk biztosítják, amelyek e szövegvilágot determináló törvényszerűségekkel egybehangzóak, s amelyeket az interpretátor relevánsnak tart. (→ való világ.)

SZUPERSTRUKTÚRA: a különböző szövegfajták elvont, globális jellegű struktúrája. A ~ az egyes konkrét szövegek tartalmától többé-kevésbé független. (↔ makrostruktúra.)

T

TÉMA — RÉMA. — A mondatokat alkotó szavakat, szó szerkezeteket a közlés-folyamatban betöltött szerepük szerint két részre oszthatjuk. A már ismert információt hordozó, ismétlődő nyelvi jelek együttese a téma (≈ topic), az új információt tartalmazó elemek alkotják a rémát (≈ comment). A réma a következő mondatban témává válik, hiszen az előrehaladás a kommunikációs folyamatban csak így biztosítható.

TEMATIKUS PROGRESSZIÓ: a → téma — réma láncok kialakulása/kapcsolata a kommunikációs folyamatban. (→ szemantikai progresszió.)

TEORETIKUS (elméleti) INTERPRETÁCIÓ. — Akkor beszélünk ~-ről, ha egy elméletileg képzett interpretátor egy elmélet követelményeit kielégítő módon végzi el az interpretációs műveleteket. (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok, → naturális interpretáció.)

TEXTOLÓGIA: → szövegtan.

TEXTUALITÁS: szövegszerűség. A ~ fogalma a következő elvárásnak való megfelelésként értelmezendő: → szöveg a szóban forgó → szemiotikai objektum, ha egy adott/feltételezett → kommunikációs-szituációban adott/feltételezett → kommunikatív funkcióknak (→ intenció) eleget tevő, összefüggő és teljes tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, egy összefüggő és teljes → konstitúcióval rendelkezőnek tekinthető, dominánsan verbális objektum formájában; a konstitúció → összefüggősége és teljessége szövegtípusonként (→ szövegtipológia) különböző lehet. A szöveg ~-a bizonyos verbális objektumoknak nem inherens tulajdonsága. (→ nyelvi szöveg, → dominánsan verbális szöveg.)

TEXTÚRA: a → szövegkonstitúció horizontális/lineáris aspektusa, szervezettsége; az a → szövegben manifesztálódó, kimutatható 'minta', amelyet a különféle kompozicionális (→ kompozíció) szinteken ismétlődő/visszatérő elemek és kategóriák együttese hordoz.

TEXTURÁLIS ELEMZÉS: a texturális → összefüggőséget (→ texturális kohézió, → texturális konnexitás) és teljességet biztosító/hordozó (ismétlődő) elemek és egységek szövegstrukturáló funkciójának az elemzése. (→ kontextuális elemzés, → kotextuális elemzés, ↔ kompozicionális elemzés.)

TEXTURÁLIS KOHÉZIÓ: a verbális objektum (→ dictuma) texturális (→ textúra) → összefüggősége, kohezivitása (→ kohézió). A ~ hordozói egyrészt a visszatérő, tetszőleges nagyságrendű azonos verbális egységek mint értelem-szemantikai egységek, másrészt a visszatérő/ismétlődő → koreferenciális értelem-szemantikai egységek, harmadrészt pedig az ismétlődő, ugyanahhoz az értelem-szemantikai mezőhöz (→ lexikai mező) tartozó egységek. (↔ kompozicionális kohézió.)

TEXTURÁLIS KONNEXITÁS: a → vehiculum (és → formatio: → figura, → notatio) texturális (→ textúra) szervezettségének → összefüggősége. A → vizuális figura texturális organizációjának konnexitását a → szöveg alapszedéstípusától eltérő szedéstípusok (versbetétek, kurzív stb. szedés) ismétlődő alkalmazása, bizonyos elemek, szavak, szövegrészek stb. visszatérése, az → auditív figura ~-át a metrikai-ritmikai, a rímtechnikai sajátosságok biztosít(hat)ják; a → notatioét pedig a tetszőleges hierarchiaszintű, azonos → szintaktikai kategóriájú egységek (szókonfigurációk, sémák stb.) ismétlődése. (↔ kompozicionális konnexitás.)

TIPOLÓGIAI INTERTEXTUALITÁS. — Két (vagy több) → szöveg között akkor áll fenn tipológiai intertextuális reláció, ha vagy valamelyik jelkomponensük (→ jelkomplexus konstituensei) jellege alapján, vagy annak a → kommunikációs-szituációnak valamely tényezője szempontjából, amelyben létrejöttek/befogadtatnak, azonos típusba sorolhatók. (→ intertextuális ismeretek, → referenciális intertextualitás, → intertextuális tipológia.)

TRANSZFORMÁCIÓ: egy nyelvi szerkezetnek egy másik, vele többé-kevésbé egyenértékű szerkezetté való átalakítása bizonyos szabályszerűségek alapján. A ~-s → generatív nyelvtenban az ilyen folyamatok transzformációs szabályok formájában vannak formalizálva.

V

VALÓ VILÁG: a → modális logikában nem egy nyelvtől függetlenül létező objektív valóság, hanem meghatározott konvenciók által valósnak feltételezett világ. (→ szövegvilág, → lehetséges világ.)

VEHICULUM (Ve): a nyelvi objektum fizikai manifesztációja. A ~ írott/nyomtatott szövegek esetén grafikus.

VEHICULUM-IMAGO (Ve): a → significans közvetlen konstituenseinek (~, → formatio) egyike. A ~ a jelölő konstituenseként: a → szöveg fizikai manifesztációjának (→ vehiculum) az alkotóban vagy a befogadóban létrejött → mentális képe. Írott/nyomtatott szövegek esetén a primer imago a grafikus vehiculum imagója (→ figura, → vizuális figura), ehhez szekunder imagoként társul egy — a belső olvasás által létrejövő — fonikus imago (→ auditív figura, ↔ relatum-imago.)

VEHICULUM-INDIKÁTOR (Ve \mathcal{I}): olyan elem, amely az → interpretáció műveleteinek explicit tárgyalásakor a → vehiculum/→ vehiculum-imago helyett áll. (→ relatum-indikátor.)

VILÁGFOLYAMAT: a → szövegvilág kibontásának/kibontakozásának me-
nete. (→ világszerkezet.)

VILÁGSZERKEZET: a → szövegvilágot alkotó elemek (tér, idő, individuumok stb.) alineáris viszonyrendszere. (→ világfolyamat.)

VIZUÁLIS FIGURA: a → figura két vetületének (~, → auditív figura) egyike. A ~ a fizikai → szemiotikai objektumként tekintett → vehiculum/→ vehiculum-imago mint vizuális megjelenési forma (→ formatio) organizációja: a sorok hosszúsága, a sorok közti távolság, a betűtípus stb. A ~ különösen a kalligrammákban (kép-versekben) és a konkrét költészet „vizuális szöveg”-nek nevezett produktumaiban játszik fontos szerepet, de más típusú → szövegekben sem hagyható figyelmen kívül.

(T1) Vas István: Második párbeszéd két ismeretlen között

1. Hogy állsz? — Készen vagyok.
 - Ebben a nyári alkonyatban?
 - Épp most. — Remontálnak a rózsák.
 - Nem utólszor ezen a nyáron.
5. — A szerelem? — Az is remontál.
 - És koponyádban a ragadozó?
 - Legszívesebben abbahagyná.
 - Lomhán figyel, de készülődik
 - Szemében az új tigrisugrás.

10. — És mégis? — Akkor kell búcsúzni,
Amikor legjobban szeretjük,
Amitől búcsúzni kell.
— Még győzöd. — Győzve abbahagyni.
— Sok csatát kell még nyerned ahhoz,
15. Hogy elveszítsd a háborút.
— Háborúimat elveszítve
Nyerhetem csak meg a békét.
— Kettőnkön áll a vásár.
— Ha majd kettőnkön a sor.
20. — Találkozunk. — Találkozunk.
— Ha majd mi ketten nem leszünk.
— Ha majd mi ketten egy leszünk.

MUTATÓ

az értelmezett fogalmakat megnevező műszavakról

- anaphora 86
 apperceptum (fogalmi nemverbális sensus) 86
 argumentatív (érvelő) interpretáció 86
 argumentum 86
 auditív (akusztikai) figura 86
 autotelikus 86
- beszédaktus-elmélet 86
- configurationalis (configurációs) dictum 87
 configurationalis (configurációs) sensus referens
 (relatumspecifikusan organizált configuratio-
 nális sensus) 87
- denotatio (jelölési érték) 87
 denotatív 87
 denotatum 87
 denotatum-imago 87
 designatio 87
 designatum 87
 deskriptív (leíró) interpretáció 87
 dictum (fogalmi verbális sensus) 87
 dominánsan verbális szöveg 88
- ekvivalens 88
 ellipsis 88
 elsőfokú kompozícióegység(ek) 88
 esetgrammatika 88
 etnometodológia 88
 evaluatív (értékelő) interpretáció 88
 evocatum (nemfogalmi sensus) 88
 explikatív (magyarázó) interpretáció 89
 extratextuális 89
- felsőzíni szerkezet 89
 fenotextus 89
 figura 89
 formatio 89
 funkció(ok) 89
- generálás 89
 generatív nyelvtan 89
 generatív szemantika 90
 genotextus 90
- hiperonímia, hiponímia 90
- illokúció 90
 imago 90
 inferencia 90
 inferenciális dictum 90
 inferenciális sensus referens (relatumspecifikusan
 organizált inferenciális sensus) 91
 információelmélet 91
 inherens organizáció 91
 inkohérens 91
 intenció 91
 interpretáció 91
 interpretációelmélet 91
- interpretációfolyamatok 91—92
 interpretálhatóság 93
 interpretatív szemantika 93
 intertextuális ismeretek 93
 intertextuális tipológia 93
 irodalmi magyarázat 93
 izotópia 93
- jelkomplexus (jelkomplexum, signum verbale)
 93
 a jelkomplexus dinamikus organizációja 93
 jelkomplexus konstituensei 93—94
 a jelkomplexus statikus organizációja 94
- kataphora 94
 kód 94
 kognitív pszichológia 95
 koherencia 95
 koherens 95
 kohézió (kohezivitás) 95
 kombináció
 kommunikációaktus-tipológia 95
 a kommunikáció alapvető tényezői 95
 kommunikációelmélet 95
 kommunikációs-szituáció 95—97
 kommunikatív funkciók 97
 kommunikátor 97
 kompetencia 97
 kompozíció 97
 kompozicionális elemzés 97
 kompozicionális kohézió 97
 kompozicionális konnexitás 98
 konnector (konnekatív elemek) 98
 konnexitás 98
 konnotatív 98
 konnotatum 98
 konstituál 98
 konstitúció 98
 konstrukció 98
 konstrukciótípus 98
 kontextuális egységek 99
 kontextuális elemzés 99
 kontextuális jelentés 99
 kontextualizáció 99
 kontextus 99
 konverzáció 99
 koreferencia 99
 korpusz 99
 kotextuális egységek 99
 kotextuális elemzés 100
 kotextus 100
 közlés-egység(ek) 100
- lehetséges világ 100
 lexikai (szemantikai) mező 100
 lokúció 100
- makrostruktúra 100
 másod- és magasabb fokú kompozícióegység-
 gek 100

- megnyilatkozás (utterance) 100
 mélystruktúra 100
 mentális kép 100
 mimetikus 100
 modális 101
 modális logika 101
 modalitás 101
 modell 101

 természetes (természetes) interpretáció 101
 notatio 101
 nyelvi szöveg 101

 összefüggőség, összekapcsoltság 102

 paradigma 102
 paradigmatis tengety 102
 parafrázis 102
 paralingvisztika 102
 performancia 102
 performatív 102
 perlokúció 102
 pragmatika 102
 predikátum(funkció) 102
 procedúra 102
 procedurális interpretáció 103
 propozíció 103
 propozicionális attitűd 103
 pszicholingvisztika 103

 referencia 103
 referenciális bázis 103
 referenciális intertextualitás 103
 relacionális (relációs) dictum 103
 relacionális (relációs) sensus referens (relatum-
 specifikusan organizált relációs sensus) 104
 relatum 104
 relatum-imago 104
 relatum-indikátor 104
 réma 104
 részvilág(ok) 104

 sensus 104
 sensus designatus (a vehiculum nyelvspecifikus
 értelem-szemantikai organizációja) 105
 sensus referens (a vehiculum relatumspecifikus
 értelem-szemantikai organizációja) 105
 significans 105
 significatio 105
 significatum 105

 signum verbale 105
 struktúra 105
 strukturális interpretáció 105

 szelekció 106
 szemantika 106
 szemantikai progresszió 106
 szemiotika 106
 szemiotikai textológia 106
 a szemiotikai textológiai kutatásban érdekelt
 főbb diszciplínák 106
 szimbolikus reprezentáció 107
 szintagmatikus tengely 107
 szintaxis 107
 szociolingvisztika 107
 szöveg 107
 szövegfeldolgozás 107
 a szöveg funkcionális beágyazottsága 107
 szöveggrammatika 107
 szövegkoherencia 108
 szövegkompetencia 108
 szövegkonstitúció 108
 a szöveg szisztémaszpecifikus (szisztémaimma-
 nens) konstrukciója 108
 szövegtan (textológia) 108
 a szövegtani kutatás célja 108
 a szövegtani kutatás objektuma 109
 szövegtipológia 109
 szövegvilág 109
 szuperstruktúra 109

 téma, réma 109
 tematikus progresszió 109
 teoretikus (elméleti) interpretáció 110
 textológia 110
 textualitás 110
 textúra 110
 texturális elemzés 110
 texturális kohézió 110
 texturális konnexitás 110
 tipológiai intertextualitás 110
 transzformáció 111

 való világ 111
 vehiculum 111
 vehiculum-imago 111
 vehiculum-indikátor 111
 világfolyamat 111
 világszerkezet 111
 vizuális figura 111

TERMINOLOGISCHES WÖRTERBUCH

(zum Studium der semiotischen Textlinguistik)

Zusammengestellt von LÁSZLÓ VASS

Dieses — etwa 190 Stichwörter umfassendes — terminologisches Wörterbuch gewährt ins Modell der von JÁNOS S. PERŐFI vertretenen semiotischen Textlinguistik einen Einblick. Der Großteil der Stichwörter sind die grundlegenden Termini des Modells bzw. der an den semiotischen textologischen Forschungen interessierten wichtigeren Disziplinen. Allgemeinbekannte, traditionelle Termini oder (auch) in anderen Theorien verwendeten Termini tragen im Wörterbuch nur informativen Charakter. Die Interpretation der Begriffe, die Struktur der Wörterbuchartikel richten sich nach den traditionellen lexikographischen Grundsätzen, die von anderen Wörterbüchern mit ähnlicher Thematik praktiziert werden.

BIBLIOGRÁFIA

BIBLIOGRÁFIÁK — PERIODIKÁK

Összeállította:

PETŐFI S. JÁNOS

Bibliográfia

- Bibliographie Linguistique de l'Année
(1939—). Comité International Permanent des Linguistes (The Hauge—Boston—London, Nijhoff), since 1976 with section 2. 3. Text linguistics (Discourse Analysis).
- CHAROLLES, M., J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.):
1986. *Research in Text Connexity and Text Coherence. A Survey* (= *Papier zur Text-linguistik* 53, 1.) (Hamburg, Buske).
- DRESSLER, W. U. — S. J. SCHMIDT:
1973. Textlinguistik. Kommentierte Bibliographie (= Kritische Information 4.). (München, Fink).
- EIMERMACHER, K. — S. SHISHKOFF:
1977. Subject Bibliography of Soviet Semiotics. The Moscow — Tartu School (Ann Arbor, Department of Slavic Languages and Literatures).
- ESCHBACH, A.:
1974. Zeichen — Text — Bedeutung. Bibliographie zu Theorie und Praxis der Semiotik (= Kritische Information 32.). (München, Fink.)
- ESCHBACH, A. — W. RADER:
1976. Semiotik — Bibliographie I. (Frankfurt a. M., Syndikat).
- HEINDRICH, N.:
1972. Bibliographie der Hermeneutik und ihrer Anwendungsbereiche seit Schleiermacher (Düsseldorf, Philosophia).
- HELBIG, A.:
1976—1978. Bibliographie zur Textlinguistik, Deutsch als Fremdsprache 13. (1976.) 312—319; 14. (1977.) 61—63; 15. (1978.) 188—191, 251—255.
- JELITTE, H.:
1973, 1974. Kommentierte Bibliographie zur Sowjetrussischen Textlinguistik. I., II. Linguistische Berichte 28. (1973.) 83—100; 29. (1974.) 74—92.
- KAMIŃSKI, J. DE — G. LAVÉN:
1981. Valda textlingvistiska arbeten publicerade i Östeuropa 1965—1980. En bibliografisk förteckning, in: Textförståelse och textrepresentation (= Uppsala Slavic Papers 4.), red. av L. Lönngren (Uppsala, Universitet) 128—154.
- LOHMANN, P.:
1987. Text Connectedness. A selected bibliography, in: Text and Discourse Constitution. Empirical Aspects, Theoretical Approaches (= Research in Text Theory 4.) ed. by J. S. Petőfi (Berlin, New York, W. de Gruyter).
1989. Connectedness of Text: A Bibliographical Survey. (Part II.), in: *Connexity and Coherence. Analysis of Text and Discourse* (= *Research in Text Theory* 12.) ed. by W. Heydrich, F. Neubauer, J. S. Petőfi, E. Sözer (Berlin, New York, W. de Gruyter), 383—399.
- PETŐFI, J. S.:
1986a. Text, Discourse, in: *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, ed. by Th. A. Sebeok (Berlin, New York, Amsterdam, Mouton — de Gruyter), 100—107 (+ Bibliography). — Magyarul in: *Tanulmányok/Studije. A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete 15. Szövegelmélet* (Novi Sad), 1982. 9—28.
1986b. Report: European research in semiotic textology. A historical, thematic, and bibliographical guide, *Folia Linguistica*, XX/3—4. 545—571.
- TANNACITO, D. J.:
1981. Discourse Studies: A Multidisciplinary Bibliography of Research on Text, Discourse, and Prose Writing (Indiana, Indiana University Press Imprint Series).

- THORNDYKE, P. W.:
1978. Research on Connected Discourse: Structure, Comprehension, and Memory. A General Bibliography: 1900—1977. (Stanford, University, P—6131).
- WULFF, H. J.:
1980. Textverarbeitung. Eine Bibliographie zur empirischen Erforschung der Rezeption sprachlicher Texte (= Studium Sprachwissenschaft 4.). (Münster, Institut für allgemeine Sprachwissenschaft der Westfälischen Wilhelms-Universität.)

Periodikák

- Actes Sémiotiques — Bulletin
(1978—). Publication périodique du Groupe de Recherches Sémio-linguistiques (C.N.R.S.) (Besançon, L'Institut National de la Langue Française).
- Actes Sémiotiques — Documents
(1979—). Publication périodique du Groupe de Recherches Sémio-linguistiques (C.N.R.S.) (Besançon, L'Institut National de la Langue Française).
- Advances in Discourse Processes
(1977—). Ed. by Freedle, R. O. (Norwood, N. J., Ablex).
- Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal
(1978—). Ed. by Freedle, R. O. (Norwood, N. J., Ablex).
- Discourse analysis monographs
(1979—). (Birmingham, University of Birmingham, English Language Research (ELR)).
- Documents de Travail et Pré-publications
(1971—). Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica (Urbino).
- Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics
(1972—). Ed. by Ihwe, J.—J. S. Petőfi—H. Rieser (Hamburg, Buske).
- Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie
(1977—). Ed. by Petőfi, J. S. (Berlin, New York, W. de Gruyter).
- Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse
(1980—). Ed. by van Dijk, T. A. (Amsterdam, Berlin, New York, Mouton).
- Textlinguistik. Beiträge zur Theorie und Praxis der Textgestaltung
(1970—). Pädagogische Hochschule Dresden.
- Travaux du Centre de Recherches Sémiologiques (TCRS)
(1969—). (Neuchâtel/Suisse, Université de Neuchâtel).
- Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory
(1986—). Ed. by Cooper, Ch. R. és S. Greenbaum (Beverly Hills, London, New Delhi, Sage Publications).

A MAGYAR NYELVŰ SZÖVEGTANI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

Összeállította:

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- ADAMIK Tamás:
1979. Az antik retorika szövegnyelvészeti vonatkozásai, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 83—92.
- ANDOR József:
1979. A nyelvleírás szövegtanának egyik lehetséges megközelítése, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 33—45.
- J. ANDRÁS Katalin:
1979. A szövegtan helye a középiskolai anyanyelvi képzésben, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 119—123.
- ANTAL László:
1976a. *A tartalomelemzés alapjai.* Budapest.
1976b. Szemantikai interpretáció és nyelven kívüli tartalom. *ÁNyT. XI.* 5—14.
1976c. Gondolatok a pronominalizációról. *MNy. LXXII.* 271—281.
1979. Szöveg, nyelv, tartalom, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 67—72.
- AUJESZKY László:
1962. Az időjárásjelentések megfogalmazása. *Nyr. 86.* 283—289.
- BAKOS József:
1971. Gárdonyi nyelvi eszközeinek néhány kontextusbeli sajátosságairól. *Nyr. 95.* 301—308.
1983. Felolvasásra és előadásra szánt szövegek alkotása, értelmezése és hangosítása, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): 5—14.
- BALÁZS János:
1976. A szövegelmélet alapkérdései Laziczius Gyula megvilágításában. *NyK. 78.* 256—264.
1979. A szövegtan alapjai, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 9—21.
1985. *A szöveg.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- BÁNKÚTI Gábor:
1970. *Híreket mondunk... I. II.* MRT, Budapest.
- BÁNRETI Zoltán:
1979a. A szempont a szövegépítkezésben, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 77—82.
1979b. A szöveg interpretációja és témája. *NyK. 81.* 323—338.
1979c. Téma és anaforikus viszonyok a szövegben. *MNy. LXXV.* 406—415.
- BARTHES, Roland:
1971. A napihír struktúrája, in: HANKISS Elemér (szerk.): *Strukturalizmus I.* 173—184.
- BÉKÉSI Imre:
1973—1974. Tipológiai és gyakorisági adatok a bekezdésnyi beszédmű szerkezetéről. *Népr. Nytud. XVII.* 9—18.
1974a. A közös elemek kapcsoló szerepe a mondat fölötti szövegegységben. *NytudÉrt. 83.* 82—86.
1974b. Egy baleseti hír szerkezete. *Nyr. 98.* 414—421.
1975. Egy konstrukciótípus megjelenési formái. *Nyr. 99.* 424—438.
1975—1976. A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolásának összefüggése négymondatos beszédművekben. *Népr. Nytud. XIX—XX.* 311—329.
1976. A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. *ÁNyT. XI.* 15—25.

1977. A szövegkonstrukciós forma és az esemény „logikája”. *Népr. Nytud. XXI.* 97—102.
1978. A funkcionális szövegten kezdetei. A *JGYTF Tudományos Közleményei*. Szeged, 47—53.
1979. A kapcsolás problematikája, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 73—76.
1980. Szövegalkotás, szövegvizsgálat, in: FÜLÖP Lajos (szerk.): *Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában*. OPI, Budapest, 37—60.
- 1980—1981. Viszonyfajta és konstrukciós forma. *Népr. Nytud. XXIV—XXV.* 161—179.
- 1982a. A mellérendelő kapcsolás konstrukcionális szerepe egy Németh László-esszében. *Nyr. 106.* 88—100.
- 1982b. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1983. A „teljesképzet” és a szövegkonstrukció. *Népr. Nytud. XXVII.* 39—45.
1984. Egy magyarázó konstrukciótípus Németh László esszéiben. *Nyr. 108.*
1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENCZÉDY József:
1979. Szövegten és tanárképzés, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 105—112.
- BENKŐ László:
1959. A kötőszó nélküli mondatok kérdéséről. *NyK. 61.* 99—106.
1962. *A szépirodalmi stílus elemzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÓKAY Antal:
1973. A modern grammatika eljárásai a szövegelemzésben, in: *Tudományos Diákköri Tanulmányok I.* Pécs.
1979. A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségük, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 47—55.
1984. Pszichoanalitikus szövegelmélet és az irodalmi interpretáció. *Pszichológia 4.* 469—482.
- BONYHAI Gábor:
1968. Szövegelmélet és konkrét költészet. *Kritika 4.* 59—62.
- BORZSÁK István:
1976. Klasszika-filológiai szöveginterpretáció (Tacitus: Ann. XIII. 1—2). *ÁNyT. XI.* 27—36.
- CSÚRI Károly:
1973. A 672. éjszaka meséje. *Helikon 21.* 95—113.
1976. Egy narratív struktúratípus néhány szabályszerűsége (Generatív szempontú megközelítés). *ÁNyT. XI.* 37—49.
1978. Ismételtes, narratívika, interpretáció. *Literatúra 3—4.* 181—190.
1987. *Lehetséges világok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- DANEŠ, František:
1982. A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez, in: THOMKA Beáta (szerk.): *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete 15.* 45—50.
- DÁNIEL Ágnes:
1980. A szövegkoherencia kérdéséhez. *Nyr. 104.* 281—292.
1983. *A fordítói gondolkodás iskolája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- DANYI Magdolna:
1984. Kérdések és válaszok. Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet. Beszélgetés PETŐFI S. Jánossal. *Híd 48/1.* 62—90.
- DEME László:
1965. A mondatok egymáshoz kapcsolódása a beszédben. *Nyr. 89.* 292—302.
- 1966a. *A nyelvről — felnőtteknek*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- 1966b. Szinteződés és tömbösödés az összetett mondatban. *Nyr. 90.* 392—404.
1969. *Az általános nyelvészet alapjai*. Bratislava.
1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1974a. *Szóokok, előadók kézikönyve*. (Szerk.) Budapest.
- 1974b. Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. *NytudÉrt. 83.* 114—118.
1976. *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
1978. *Közelítés, beszédmód, nyelvi műveltség*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
1979. A szöveg alaptermészetéről, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK. 154.* 57—65.
1980. A szövegten, a szövegismeret és a szöveg szemlélet az anyanyelvi nevelés rendszerében. *Nyr. 104.* 332—339.
- 1981a. A közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói. *Nyr. 105.* 145—155.

- 1981b. Közigazgatásunk nyelvi arculatáról. *Nyr.* 105. 1—10.
 1982. A közigazgatási irat mint szövegmű. *Nyr.* 106. 17—26.
 1983. A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 31—60.
- DEZSÉRY Judit—TERESTYÉNI Tamás:
 1976. Élő szöveg—stúdió-szöveg. *ÁNyT.* XI. 51—77.
- DEZSŐ László:
 1976. Az őszierbhorvát oklevélszövegek szerkezete. *ÁNyT.* XI. 79—92.
- DIENES Dóra:
 1978. A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. *NyudÉrt.* 98.
- DIJK, T. A. van:
 1974. A poétika alapjai (Módszertani bevezetés az irodalmi szövegek generatív grammatikájába). *Helikon* XX. 462—489.
 1982a. Kontextus és megismerés, in: THOMKA Beáta (szerk.): *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete* 15. 63—81.
 1982b. Pragmatikai kötelelemek, in: THOMKA Beáta (szerk.): *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete* 15. 83—90.
- ELEKFI László:
 1979. Hogyan utalunk vissza? Őket? Azokat? *Nyr.* 103. 421—425.
- ERDEI Gyula:
 1973. Audiovizuális nyelvoktatás és szöveglingvisztika. *Modern Nyelvoktatás* XI/1. 6—19.
- FABRICIUS-KOVÁCS Ferenc:
 1974. Nyelv és kultúra, nyelvtan és irodalom. *Nyr.* 88. 459—473.
- FEHÉR Erzsébet:
 1983. Történetkibontás és szövegalkotásmód ellentmondásának feloldása az aktivista regényben, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 61—106.
- B. FEJES Katalin:
 1979. A szövegalkotási készség mérése, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK.* 154. 137—140.
 1980. Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Tankönyvkiadó, Budapest.
- FISCHER Sándor:
 1975. *Retorika*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- GAÁL Edit:
 1983. A szövegtan helye a nyelvtani rendszerben, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 107—111.
- GARDING, Eva—SZENDE Tamás:
 1974. A kérdés és a kérdezés. *Nyr.* 98. 333—341.
- GÁSPÁRI László:
 1983. A mű stílusötvözete mint szövegszervező erő, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 112—123.
- GERGELY Piroska:
 1983. *Nyelvészeti tanulmányok*. Kriterion, Bukarest.
- GÖRGEY Eszter—JÉKEL Pál—PAPP Ferenc:
 1976. Automatikus szövegelemzés a legelső nyelvi szinteken. *ÁNyT.* XI. 115—125.
- GRÁF Dezső:
 1979. Az írott szöveg érthetősége, tárgyszerűsége és felolvashatósága. *Nyr.* 103. 162—164.
- CS. GYÍMESI Éva:
 1982. A műelemzés módszertanához, in: SZABÓ Zoltán (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion, Bukarest, 148—198.
 1983. *Teremtett világ*. Rendhagyó bevezetés az irodalomba. Kriterion, Bukarest.
- HADROVICS László:
 1969. *A funkcionális magyar mondatan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HANKISS Elemér:
 1970. Az irodalmi mű: struktúra vagy modell? *Valóság* 7.
 1971a. *Strukturalizmus I—II*. Európa Kiadó, Budapest.
 1971b. *A novellaelemzés új módszerei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1985. *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

- HÁRSING László:
1981. *A tudományos érvelés logikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- G. HAVAS Katalin:
1983. *Gondolkodás, nyelv, valóság a logikában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HELL György:
1980. A gépi szövegelemzés grammatikai kategóriái. *NyudÉrt.* 104. 379—388.
- HERCZEG Gyula:
1975. *A modern magyar próza stílusformái*. Budapest.
1976. A mondatstilisztikai kutatás mint módszer. *ÁNyT.* XI. 127—142.
1981. *A XIX. századi magyar próza stílusformái*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HONFFY Pál—SZABOLCS Árpád:
1975. *Levelezési tanácsadó*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HONFFY Pál:
1984. A tankönyvek nyelvezetének néhány sajátos követelménye. *Nyr.* 108. 312—318.
- HORÁNYI Özséb—SZÉPE György (szerk.):
1975. *A jel tudománya*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HORÁNYI Özséb:
1976. Adalékok a vizuális szöveg elméletéhez. *ÁNyT.* XI. 143—165.
1983. *Vizuális szövegnyelvészet*. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- HORVÁTH György:
1984. *A tartalmas gondolkodás*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HORVÁTH László:
1979. Az oksági viszony... *ELTE Nytud. Dolg.* 29.
- HUSZÁR Ágnes:
1983. Az aktuális mondattagolás szövegépítő szerepe drámai művekben, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 124—151.
- INGARDEN, Roman:
1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- INHELDER, B.—PIAGET, J.:
1984. *A gyermekek logikájától az ifjú logikáig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JAKOBSON, Roman:
1969. *Hang — jel — vers*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- JÓZSA Mária:
1982. A szövegnyelvészet egy elbeszélésméleti alkalmazása, in: SZABÓ Zoltán (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion, Bukarest, 199—238.
- JUHÁSZ József:
1983. Szövegtani vázlatok, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 152—163.
- KABÁN Annamária:
1983. Mondatszerkezeti sajátosságok Apáczai, Melius és Pápai Páriz műveiben, in: *Nyelvészeti Tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 99—109.
1984. Bekezdéstípusok szövegszerkezeti sajátosságai Apáczai, Melius és Pápai Páriz műveiben, in: SZABÓ Zoltán (szerk.): *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*. Kriterion, Bukarest, 266—281.
- KALLMEYER, Werner:
1982. A tanácsadó beszélgetések cselekvésstruktúrájáról, in: THOMKA Beáta (szerk.): *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézetének kiadványa 15.* 109—135.
- KÁLMÁN Béla:
1984. *Szövegtan és tipológia*. Akadémiai székfoglaló. Budapest.
- KANYÓ Zoltán:
1976. Szövegelmélet és irodalomelmélet. *ÁNyT.* XI. 167—181.
1979. Megjegyzések az irodalmi elbeszélés szövegkezdetének kérdéséhez, in: *Szemiotika és művészet*. Budapest, 166—180.
1980. Az irodalmi elbeszélés kérdései. (Szerk.) *Studia Poetica* 1. Szeged.
1988. *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. (Szerk.) Tankönyvkiadó, Budapest.
- KÁROLY Sándor:
1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.
1979. A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK.* 154. 23—32.
- KELEMEN János:
1976. Szöveg és jelentés. *ÁNyT.* XI. 183—196.

- KEMÉNY Gábor:
1982. Szöveg és jelentés. *Nyr.* 106. 465—476.
- KESZLER Borbála:
1983. Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest. 164—202.
- KIEFER Ferenc:
1976. A szövegelmélet grammatikai indokoltóságáról. *ÁNyT.* XI. 197—222.
1979. Szövegelmélet — szöveggrammatika — szövegnyelvészet. *Nyr.* 103. 216—225.
1982. Néhány megjegyzés az aktuális mondattagolás és az előfeltevések közötti összefüggésről. *NyK.* 78. 371—378.
1983a. *Az előfeltevések elmélete.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
1983b. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest, 203—230.
- É. KISS Katalin:
1979. A mondatátszövődésről, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK.* 154. 93—104.
1983. A magyar mondat szerkezet generatív leírása. *NyudÉrt.* 116.
- KISS Sándor:
1976. Demarkációs jegyek az irodalmi műben. *ÁNyT.* XI. 223—238.
- KLAUDY Kinga:
1975. Beszámoló a moszkvai szövegnyelvészeti konferenciáról. *Modern Nyelvoktatás* XII. 315—320.
1979. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyr.* 103. 282—286.
1980. Orosz szövegek mondat szerkezeti sajátosságának hatása a magyar nyelvre. *Nyr.* 104. 411—417.
- KOCSONDI András:
1976. *Modell — módszer.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOMLÓSY András:
1976. Az ágens és az objektum felszíni kifejezésének lehetséges rendszerei a természetes nyelvekben. *ÁNyT.* XI. 239—246.
- M. KORCHMÁROS Valéria:
1975—1976. A mutató névmás tartalmi feltöltődésének forrásai. *Népr. Nytud.* XIX—XX. 331—360.
- LÁNG Gusztáv—SZABÓ Zoltán (szerk.):
1981. *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok.* Kriterion, Bukarest.
- LÉNÁRD Ferenc:
1982. *A gondolkodás hétköznapijai.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LÉNÁRT Edit:
1958. A gondolat folytonosságának kifejezése a tartalom kisebb köreibben. *MTA Pszichológiai Tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 77—83.
- LENGYEL Zsolt:
1981. Tanulmányok a nyelvsajátítás köréből. *NyudÉrt.* 101.
- LOTMAN, J. M.:
1973. *Szöveg, modell, típus.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- MIKÓ Pálné:
1976. A kommunikációs és szövegszerkezeti egységekről. *ÁNyT.* XI. 247—260.
- MISTRIK, J.:
1973. Egzakt módszerek a stilisztikában, in: SZÉPE György (szerk.): *A nyelvtudomány ma.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 459—482.
- R. MOLNÁR Emma:
1978. Logikai relációk kifejezése hálódigrammallyal a szöveg és a mondat vizsgálatában. *Nyr.* 102. 452—462.
1982a. Hálódigramm a verselemzéshez. *MNy.* LXXVIII. 146—153.
1982b. A szólások és közmondások szövegbe szerkesztése. *Nyr.* 106. 352—356.
- H. MOLNÁR Ilona:
1956. Köztöszóval kezdett önálló mondatok, in: BÁRCZI Géza—BENKŐ Loránd (szerk.): *Pais-emlékkönyv.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 230—234.
1968. Módosítószók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelv rendszerében. *NyudÉrt.* 60.
1983. A jelentésváltozás nem logikus lépéseiről. *Nyr.* 107. 333—347.
- MURVAI Olga:
1979. A szöveg kontextuális kapcsolatai. *MNy.* LXXV. 170—176.

1980. *Szöveg és jelentés*. Kriterion, Bukarest.
1982. Szempontok a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatának vizsgálatához, in: SZABÓ Zoltán (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion, Bukarest, 53—83.
- NÁDOR Orsolya:
1983. Sütő András mondatfűzéséről. *Nyr.* 107. 68—76.
- NAGY Ferenc:
1980. *Kriminálisztikai szövegnyelvészet*. Budapest.
1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest.
1983. A szövegkohézióról, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 231—238.
- NAGY Ferenc—SZAKÁCSNÉ FARKAS Judit—VAGÓNÉ MIKLÓS Olga:
1983. Nőies és férfias szövegsajátosságok, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 239—248.
- PAP Mária:
1971. Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról. *NyK.* 73. 113—128.
- PAPP Ferenc:
1974. Szövegszó, szóalak, lexéma. *Nyr.* 98. 76—82.
1978. Magyar és orosz nyelvű szövegek számítógépes vizsgálata. *I. OK.* 30. 365—391.
- PIETILA, Veikko:
1979. *Tartalomelemzés*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- PLÉH Csaba—RADICS Katalin:
1976. „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. *ÁNyT.* XI. 261—277.
- PLÉH Csaba—TERESTYÉNI Tamás (szerk.):
1979. *Beszédaktus, kommunikáció, interakció. Szöveggyűjtemény*. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadása, Budapest.
- PLÉH Csaba:
1980. A szöveg mint aktualizált nyelv, in: RADICS Katalin—LÁSZLÓ J. (szerk.): *Dialógus és interakció*. Kommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 134—169.
1984. A történetemlékezet formális és tartalmi megalapozottságú modelljeiről. *Pszi-chológia* 4. 375—384.
- PROPP, V. J.:
1975. *A mese morfológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- RÁCZ Endre:
1965. A többszörösen összetett mondat alaptípusai a magyar nyelvben. *NyudÉrt.* 46. 85—92.
1973. Megjegyzések Hadrovics Lászlónak „A funkcionális magyar mondattan alapjai” című művéről. *ÁNyT.* IX. 147—164.
1983. Egyeztetés és szöveggrammatika, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 249—295.
- RÁCZ Endre—SZATHMÁRY István (szerk.):
1977. *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondatana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest.
1983. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- RADICS Katalin:
1974. A névmások egy csoportjáról, in: RÁCZ Endre—SZATHMÁRY István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest.
- RADICS Katalin—LÁSZLÓ J. (szerk.):
1980. *Dialógus és interakció*. Kommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- RAISZ Rózsa:
1984. A szövegkohérenca méréséhez. *Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tud. Közl.* XVII. 167—196.
- RIESER, Hannes:
1982. A nyelvészeti szemantika új megközelítése, in: THOMKA Beáta (szerk.): *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete* 15. 91—106.
- RÓKA Jolán:
1983. A tömegtájékoztató szövegek vizsgálatának módszertani alapelvei, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 296—319.
- SAPPORTA, Sol:
1974. A nyelvészet alkalmazása a költői nyelv tanulmányozásában. *Helikon* 404—415.

- SEBESTYÉN Árpád:
1959. A mutató névmások anaphorikus használatához. *Nyr.* 83. 464—470.
- SCHVEIGER, Paul:
1982. A szövegnyelvészet néhány elméleti kérdése, in: SZABÓ Zoltán (szerk.): *A szöveg-vizsgálat új útjai*. Kriterion, Bukarest, 12—52.
- SCHMIDT, S. J.:
1975. Bevezetés egy szövegsemantikai irodalomtudományba, in: HORÁNYI Özséb—SZÉPE György (szerk.): *A jel tudománya*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 461—489.
- SÍKLAKI István:
1980a. *Elbeszélő szövegekkel kapcsolatos kutatások*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
1980b. Egy újságszöveg szerkezete és felépítése, in: RADICS Katalin—LÁSZLÓ J. (szerk.): *Dialógus és interakció*. Kommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 102—134.
- SIMONYI Zsigmond:
1981. *A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. A mellérendelő kötőszók*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ Katalin:
1961. Babits mondattípusai. *Nyr.* 85. 305—319.
- SZABÓ József:
1983. *A mondat szerkesztés nyelvészociológiai vizsgálata a nagykönyvi nyelvújrásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ István:
1980. Szemantika, szöveg, kommunikáció. (Nyelvészeti módszerek alkalmazhatóságáról a műelemzésben.) *Helikon*. 158—164.
- SZABÓ Zoltán:
1967. Az egyéni szépirói stílus jellemzéséről. *Nyr.* 91. 328—337.
1974a. Az egyéni szépirói stílus jellemzése az újabb szövegelméletek megvilágításában. *NyudÉrt.* 82. 570—573.
1974b. A stilisztikai elemzés az újabb szövegelméletek megvilágításában. *MNy.* LXX. 315—324.
1975. Stiliztika és stílus a szövegnyelvészetben. *Nyr.* 99. 135—142.
1976. Az irodalmi mű stílári kohéziójáról. *Nyr.* 100. 163—172.
1977a. *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Kolozsvár—Napoca.
1977b. A szövegsemantika stilisztikai jelentősége. *Nyr.* 101. 468—481.
1980a. Szöveggrammatika és stilisztika. *NyudÉrt.* 104. 229—234.
1980b. Gondolatok a tárgyas-intellektuális stílusról. *Nyr.* 104. 300—315.
1982a. *A szövegvizsgálat új útjai*. (Szerk.) Kriterion, Bukarest.
1982b. A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége, in: SZABÓ Zoltán (szerk.): *A szöveg-vizsgálat új útjai*. Kriterion, Bukarest, 84—147.
1983. A szövegpragmatika stilisztikai jelentősége. *Nyr.* 107. 207—219.
1984a. *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*. (Szerk.) Kriterion, Bukarest.
1984b. A stílusrétegződés vizsgálatáról. (Stilustipológia szövegnyelvészeti alapon.) *Nyr.* 108. 219—227.
1985. Szövegkohézió és a globális stilisztikai elemzés. *Nyr.* 109. 479—490.
1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZABOLCSI Anna:
1980. Az aktuális mondattagolás szemantikájához. *NyK.* 82. 59—82.
- SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.):
1979. A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 154.
- SZATHMÁRY István:
1979a. Zárszó, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK.* 154. 141—144.
1979b. A szövegstilisztika tárgyköréből. *MNy.* LXXIX. 149—161.
1983. Beszélhetünk-e szövegstilisztikától? in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 320—355.
- SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.):
1983. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZÉLES Klára:
1972. Kísérlet egy műelemzés-modell felállítására. *Filológiai Közöny XVIII.* 130—146.
- SZENDE Aladár:
1979. Anyanyelvi oktatás és szövegtan, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK.* 154. 113—117.

- SZENDE Tamás:
1973. *Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói*. Budapest.
1976. *A beszéd folyamat alaptényezői*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÉPE György:
1964. Az egyeztetés kérdéséhez. *NyudÉrt.* 40. 354—359.
1973. *A nyelvtudomány ma*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- SZIRMAY Endre:
1979. A szöveg tan jelentősége a tanítóképzésben, in: SZATHMÁRY István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *MNyTK.* 154. 125—129.
- TÉGLÁSY Imre:
1982. *Humanista nyelv- és irodalomelmélet Magyarországon a XVI. század derekán*. Kandidátusi értekezés.
- TELEGDI Zsigmond—SZÉPE György (szerk.):
1976. A szöveg megközelítései. *ANyT.* XI.
- TELEGDI Zsigmond:
1976. A nyilatkozat mint indícióm. *ANyT.* XI. 279—287.
- TERESTYÉNI Ferenc:
1964. Az egység és az összefüggés követelménye az írásművekben. *Magyartanítás* III. 21—30.
- TERESTYÉNI Tamás:
1971a. Irodalmi alkotások szemantikai szövegelemzésének egy lehetséges módszere, in: HANKISS Elemér (szerk.): *A novellaelemzés új módszerei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 237—248.
1971b. A szemantikai szövegelemzés útjairól. *NyudÉrt.* 75. 55—66.
1978. Szemantikai szövegelemző módszerek kommunikációs tartalmak vizsgálatában. *Helikon XXIV.* 276—284.
- THOMKA Beáta:
1980. *Narráció és reflexió*. Forum Könyvkiadó, Szabadka.
1982. Tanulmányok. Szövegelmélet. (Szerk.) *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézetének kiadványa, 15. füzet*, Újvidék.
- TOMPA József:
1962. A kötőszó mint egyszavas mondat és mint főnév. *Nyr.* 86. 265—282.
- TÖRÖK Gábor:
1965. A költői mondat-összekapcsolás kérdéseiről. *NyudÉrt.* 46. 128—138.
1968. *A líra: logika*. Budapest.
1974. *A lírai igefüggvények stilsztikája*. Budapest.
1982. A szonett és Illyés Gyula. *Tiszatáj* 36. 67—74.
1983. *A pecsétek feltörése*. Budapest.
- VIEHWEGER, Dieter:
1982. Szemantikai jegyek és szövegstruktúra, in: THOMKA Beáta (szerk.): *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete* 15. 51—60.
- VÍGH Árpád:
1977. A retorika újjászületése. *Helikon XXIII.* 3—23.
- S. VIRÁG Erzsébet:
1981. Mondatszerkezeti sajátosságok Németh László esszéiben, in: *Irodalomtudományi és stilsztikai tanulmányok*. Kriterion, Bukarest.
- WACHA Imre:
1978. *Beszélgessünk a beszédéről!* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
1980. A tételhangsúlyról. *Nyr.* 104. 89—98.
- WEINRICH, Harald:
1982. A francia névelő szövegmondattana, in: THOMKA Beáta (szerk.): *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete* 15. 31—44.
- YNGVE, Victor:
1973. A mélységhipotézis, in: SZÉPE György (szerk.): *A nyelvtudomány ma*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 441—459.
- ZOLNAI Béla:
1957. Körmondat és tiráda, in: *Nyelv és stílus*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- ZSILKA Tibor:
1974. *Stilsztika és statisztika*. Budapest.
1975. A szemantikai kontraszt és az esztétikai arány a szépprózában. *Nyr.* 99. 49—58.
1979. A szövegelmélet és a nyelvtudomány kapcsolata. *MNy.* LXXV. 162—170.
- ZSOLNAI József:
1979. Kisiskolás körúak szövegalkotásra nevelésének szövegtani vonatkozásai, in: SZATHMÁRY István—RÁCZ Endre (szerk.): *MNyTK.* 154. 131—136.

AZ IRODALMI MŰVEK ELEMZÉSÉTŐL A MULTIMEDIÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ SZEMIOTIKAI ELMÉLETE FELÉ

25 ÉV TEXTOLÓGIAI KUTATÁS: VISSZATEKINTÉS, KITEKINTÉS

PETŐFI S. JÁNOS

1. Nyelvészeti és irodalomtudományi tanulmányaimat befejezve, és lezárva a modern nyelvészetben való tájékozódásom általános jellegű szakaszát, első tanulmányomat 25 évvel ezelőtt írtam Művészet és kommunikáció címmel (cf. PETŐFI: 1966.). Ebben megpróbáltam mindazokat a tényezőket számba venni, amelyek egy nyelvi műalkotásban (mint a szövegelemzés/szöveginterpretálás aspektusainak vizsgálata szempontjából optimális összetettségű szövegben) jelentéskonstitutívak, és megpróbáltam vázolni egy olyan elméleti keret körvonalait, amelyben ezeket adekvát módon elemezni, egységbe foglalni és leírni lehet. Ezt a tanulmányt különféle rész-aspektusokat globálisan tárgyaló tanulmányok követték (cf. például PETŐFI: 1967. és 1969.), köztük olyan is, amelyben a multimedialitás alaptípusait próbáltam rendszerbe foglalni (cf. PETŐFI: 1971a.). Az első tanulmányommal elkezdett kutatói és szervezői/kiadói munkámra visszatekintve, ezt a 25 évet az abban körvonalazott elméleti keret egyre részletesebb kidolgozására irányuló periódusnak tekinthetem.

2. Ami *kutatómunkámat* illeti, az mindenekelőtt egy *szövegelmélet* kidolgozására irányult — a 'szöveg' terminust itt szűk értelemben véve —: (a) egyrészt vizsgálva az annak létrehozásával kapcsolatos főbb aspektusokat: metodológiai követelmények, általános szövegelméleti keret, kanonikus nyelv, lexikon/enciklopédia, az explikatív szöveginterpretáció alapkérdései, a szöveg felszíni organizációja, (b) másrészt vázolván az elméleti keret éppen kidolgozott variációjának alkalmazhatóságát irodalmi művek és szaknyelvi szövegek elemzésében, a nyelv és a kommunikáció oktatásában, a fordításelméletben/-kritikában stb. Az utóbbi három-négy évben érdeklődésem — szükségképpen — egyre jobban a *multimediális, de dominánsan verbális humán kommunikáció* aspektusainak kutatására, a szövegelméleti keretnek ebben az irányban való kiterjesztésére irányult.

A továbbiakban a fent felsorolt témákat külön tárgyalom ugyan, az idézett munkákban azonban ezek a témák egymással összefonódva jelentkeznek.

2.1: Minthogy a *szövegelmélet*hez a szövegnyelvészet felől közeledtem, a rész-aspektusok kutatását egy, az akkori nyelvészeti kutatás eredményeit a szövegnyelvészet szempontjából felmérő/elemező munka előzte meg (cf. PETŐFI: 1971b.). Ezt követték előbb a konstanzi, majd a bielefeldi periódusban keletkezett munkák. (A konstanzihoz lásd a válogatott bibliográfiába felvett, 1973—1974-ben publikált munkákat.)

2.1.1. *Metodológiai követelmények.* Ezek vizsgálatának a célja annak felderítése volt (és ma is az), hogy milyen követelményeknek tehet eleget (kell, hogy eleget tegyen) egy olyan elmélet, amelyben a 'szöveg'-nek nevezett kutatási objektum a domináns — különösképp annak jelentéskonstitutív aspektusai —, és nem egy más tudományterületről importált metodológia alkalmazási körének kibővítése, ahogyan ez a nyelvészet egyes formális irányzataival kapcsolatban tapasztalható. Ennek a

munkának az eredményeként változott át az általam alkalmazott terminológiában a 'szövegnyelvészet' terminus először 'szövegelmélet'-té (cf. 'szövegstruktúra — világstruktúra elmélet' — a német nyelvű megjelölés rövidítéseként: TeSWeST), végül 'szemiotikai textológiává'. (Cf. PETŐFI: 1978b., 1983b., 1986b., 1989c., PETŐFI—RIESER: 1973.)

2.1.2. Általános szövegelméleti keret. Ez a keret először egy *kotextuális* keret volt, ami később szükségképpen *kontextuális*sá változott, és jelenleg — ugyancsak szükségképpen (cf. 2.2.) — változóban van egy multimediális kommunikációelméleti keret irányában. (Cf. PETŐFI: 1973., 1975., 1977., 1987a., 1985b., 1989b., PETŐFI—RIESER: 1974., van DIJK et alii: 1972.)

2.1.3. Kanonikus nyelv. Egy szövegelmélet metodológiai megalapozása (mindekelőtt az explicitég követelménye) megkívánja egy flexibilis kanonikus nyelv alkalmazását. 1984-ig az ennek megalkotásával/alkalmazhatóságával kapcsolatos kérdések közvetlenül vagy közvetetten valamennyi munkámnak elsődleges témái. (A 2.1.2. pontban felsorolt munkákon kívül lásd különösen PETŐFI: 1982b., 1983a. és BIASCI—FRITSCHÉ (Hg.): 1978.)

2.1.4. Lexikon/Enciklopédia. A nyelvészetnek, filozófiának, szemiotikának, interpretációelméletnek egyaránt központi kérdése annak a nyelvre és világra vonatkozó tudásnak az elemzése és rendszerezése, amellyel egy adott nyelvközösség laikus és expert tagjai rendelkeznek. Ez a kérdéskomplexus, amely szoros kapcsolatban áll a kanonikus nyelv felépítésének kérdéseivel is, úgyszintén állandó kutatási témám volt és ma is az. (Cf. HEYDRICH—PETŐFI: 1983., NEUBAUER—PETŐFI: 1981., PETŐFI: 1982a., 1985a., PETŐFI—BREDEMEIER (Hg.): 1977.)

2.1.5. Az explikatív szöveginterpretáció alapkérdései. A szövegjelentés kérdéseivel való foglalkozás tette világossá, hogy ahhoz egy *kotextuális* elméleti keret nem elegendő. Egy *kontextuális* elméleti keret kidolgozása viszont olyan fokú interdiszciplinaritást kíván meg, ami messze meghaladja a mondat-/megnyilatkozáselméletek interdiszciplináris jellegét, természetes tehát, hogy ennek különös figyelmet kellett szentelni. (Cf. DORFMÜLLER—KARPUSA és PETŐFI (Hg.): 1981., HEYDRICH—PETŐFI: 1981. és in press, PETŐFI: 1983c., 1985c., PETŐFI—OLIVI (eds.): 1988.)

2.1.6. A szövegek felszíni organizációja. 1984 óta egyre nagyobb hangsúlyt helyeztem a szövegek felszíni organizációjának vizsgálatára, különösképpen ez organizáció különféle típusú hordozóinak explicit elemzésére és leírására. (Cf. CONTE (Hg.): 1989., CONTE et alii (eds.): 1989., HATAKEYAMA—PETŐFI—SÖZER: 1984., HEYDRICH et alii (eds.): 1989., HEYDRICH—PETŐFI (Hg.): 1986., PETŐFI: 1989b.)

2.1.7. Az alkalmazás aspektusai. Az irodalmi művek interpretálásához lásd: PETŐFI: 1986c., PETŐFI—GARCIA BERRIO: 1978., PETŐFI—OLIVI: 1986., 1988., van DIJK—PETŐFI (eds.): 1975. A szaknyelvi szövegek interpretálásához lásd: PETŐFI: 1981. A nyelv és kommunikáció oktatásához: PETŐFI: 1974., 1985d. A fordítás elméletéhez és gyakorlatához: PETŐFI: 1983d., 1989a. — Matematikus is lévén, időről időre foglalkoztatott a számítógépes nyelvészet és a szövegelméleti kutatás kapcsolata is, az erre a kérdésre vonatkozó munkáimmal azonban itt nem kívánok foglalkozni.

2.2. A multimediális, de dominánsan verbális humán kommunikáció aspektusai. Szövegelméleti kutatásaim 1987-ig elért főbb eredményeinek rövid (a technikai kérdéseket nem érintő) összefoglaló bemutatását nyújtja PETŐFI: 1988., ami rövidesen magyarul is megjelenik. Mind ebben a munkában, mind pedig a PETŐFI—OLIVI: 1986-ban, ha röviden is, de tárgyalásra kerültek a multimediális verbális szövegek egyes aspektusai, és ennek révén egy szövegelméleti keret lehatárolásának (autolimitációjának) kérdése is.

Több mint két évtizedes szövegnyelvészeti/szövegelméleti kutatásaim ahhoz a

meggyőződéshez vezettek, hogy egy adekvát lehatárolás csak egy olyan elméleti keretre vonatkozóan hajtható végre, amely (a) egyfelől mind az interdiszciplináris megalapozás, mind a szemiotika és kommunikációelmélet, mind a (szemantikai-pragmatikai) jelentésinterpretáció elmélete szempontjából, (b) másfelől mind egy átfogóbb elmélet, mind az általa tartalmazott részelméletek szempontjából egyidejűleg lehet zárt és nyitott.

A textológiai kutatás aspektusait tekintve, a véleményem szerint 'átfogóbb' elméletet én a multimedialis humán kommunikáció szemiotikai elméletének nevezem, az adekvát módon lehatárolható elméletet pedig a dominánsan verbális humán kommunikáció szemiotikai elméletének, röviden *szemiotikai textológiának*. A verbalitás dominanciája azt jelenti, hogy a domináns jelentéskonstitutív elemek lexikai elemek, de azokkal tetszőleges más médiumok jelentéskonstitutív elemei is együtt-hat(hat)nak, mint ahogy ez a mindennapi élet kontextusában folytatott kommunikációban, a televízióban, filmen, színházban stb. történik.

Jelenleg egy, az így értelmezett szemiotikai textológia általános elméleti megalapozását bemutató monográfia írásával foglalkozom, amiben eddigi szövegelméleti kutatásaim eredményeit kívánom összegezni, hogy utána rátérhessek egyes speciális szemiotikai textológiák — az orális kommunikáció, az írott/nyomtatott kommunikáció, a színpadi kommunikáció stb. szemiotikai textológiájának — kidolgozására. (Ez utóbbikhoz első kísérletként lásd: PETŐFI: 1989d.)

3. Ami *kiadói és szervezői munkámat* illeti, az egyrészt tematikus sorozatok/readerek szerkesztésére/kiadására, másrészt konferenciák/workshopok szervezésére irányult/irányul.

3.1. *Sorozatok*. Az interdiszciplináris és internacionális szakkommunikáció előmozdítása/ápolása érdekében hoztuk létre J. IHWEVEL és H. RIESERREL 1972-ben a *Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics* sorozatot, amiben eddig 65 kötet jelent meg. Ezt követte 1977-ben az általam szerkesztett *Research in Text Theory/Untersuchungen zur Text Theorie* sorozat megindítása, eddig 14 publikált kötettel. 1981-ben indítottuk meg van DUKKAL a *Text* című folyóiratot, aminek az első két évben társszerkesztője voltam.

3.2. *Readerek*. A readerek közül itt a következőket kívánom említeni: PETŐFI (ed.): 1979., 1981., 1988., PETŐFI—RIESER (eds.): 1973., van DUKK—PETŐFI (eds.): 1977. — Bibliográfiai tájékoztató funkcióját kívánják betölteni az olyan munkák, mint CHAROLLES—PETŐFI—SÖZER (eds.): 1986., aminek további kötetei előkészítés alatt vannak, valamint PETŐFI: 1986a.

3.3. *Konferenciák*. A Bielefeldben és másutt az általam vagy közreműködésem-mel rendezett konferenciák közül itt csak azokat az utóbbi 4—5 évben megrendezésre kerülteket kívánom megemlíteni, amelyek publikált anyagát az ehhez az áttekintés-hez csatolt válogatott bibliográfia tartalmazza. Lásd: CONTE (Hg.): 1989., CONTE et alii (eds.): 1989., HEYDRICH et alii (eds.): 1989., HEYDRICH—PETŐFI (Hg.): 1986., PETŐFI—OLIVI: 1989.

4. Befejezésül annak az óhajomnak szeretnék kifejezést adni, hogy a közeljövőben valahol létrejön egy több évi kutatómunkára együtt maradó interdiszciplináris (és internacionális) team, amely a szövegkutatás eredményeként az utóbbi három évtizedben felhalmozódott anyagot kritikus vizsgálat tárgyává teszi. Ez a munka igen nagy hasznára válna a további kutatásnak.

Válogatott bibliográfia

- BIASCI, Claudia—Johannes FRITSCH (Hg.):
1978. *Texttheorie—Textrepräsentation. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinn-semantischen Repräsentation von Texten.* Hamburg, Buske.
- CHAROLLES, Michel—János S. PETŐFI—Emel SÖZER (eds.):
1986. *Research in Text Connexity and Text Coherence. A Survey.* Hamburg, Buske.
- CONTE, Maria-Elisabeth (Hg.):
1989. *Kontinuität und Diskontinuität in Texten und Sachverhaltkonfigurationen.* Hamburg, Buske.
- CONTE, Maria-Elisabeth—János S. PETŐFI—Emel SÖZER (eds.):
1989. *Text and Discourse Connectedness. Proceedings of the Conference on Connexity and Coherence, Urbino, July 16—21, 1984.* Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins.
- DORFMÜLLER-KARPUS, Käthi—János S. PETŐFI (Hg.):
1981. *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung.* Hamburg, Buske.
- HATAKEYAMA, Katshuhiko—János S. PETŐFI—Emel SÖZER:
1984. *Text, Konnexität, Kohäsion, Kohärenz*, in: CONTE (Hg.): 1989.
- HEYDRICH, Wolfgang—Fritz NEUBAUER—János S. PETŐFI—Emel SÖZER (eds.):
1989. *Connexity and Coherence. Analysis of Text and Discourse.* Berlin—New York, Walter de Gruyter.
- HEYDRICH, Wolfgang—János S. PETŐFI:
1981. Pragmatic considerations within a text-theoretical framework, in: *Possibilities and Limitations of Pragmatics. Proceedings of the Conference on Pragmatics, Urbino, July, 8—14, 1979.* Ed. by Herman Parret, Maria Sbisa and Jef Verschueren. Amsterdam, John Benjamins.
1983. A text-theoretical account of questions of lexical structure, *Quaderni di Semantica IV.*: 120—127, 294—311.
in press Towards a general pragmatics of language, in: *Pragmatik. Handbuch pragmatischen Denkens.* (Vol. IV.). Ed. by Herbert Stachowiak. Hamburg, Felix Meiner.
- HEYDRICH, Wolfgang—János S. PETŐFI (Hg.):
1986. *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten.* Hamburg, Buske.
- NEUBAUER, Fritz—János S. PETŐFI:
1981. Word semantics, lexicon systems, and text interpretation, in: *Words, Worlds and Contexts.* Ed. by Hans-Jürgen Eikmeyer and Hannes Rieser. Berlin—New York, Walter de Gruyter.
- PETŐFI, János S.:
1966. Művészet és kommunikáció. Az alkotás és befogadás problémái, *Kritika* 1. 34—40.
1967. On the structural linguistic analysis of poetic works of art, *Computational Linguistics* (Budapest) VI. 55—82. Reprinted in: *Strukturelle Textanalyse/Discourse Analysis/Analyse du Récit.* Ed. by Walter A. Koch. Hildesheim—New York, Georg Olms.
1969. On the structural analysis and typology of poetic images, in: *Studies in Syntax and Semantics.* Ed. by Ferenc Kiefer. Dordrecht, Reidel.
1971a. On the comparative structural analysis of different types of works of art, *Semiotica* 4. 365—378.
1971b. *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie. Grundfragen und Konzeptionen.* Frankfurt, Athenäum.
1973. Towards an empirically motivated grammatical theory of verbal texts, in: PETŐFI—RIESER (eds.)
1974. Sprachunterricht und eine Textgrammatik mit nicht-linear festgelegter Basis, in: *Angewandte Textlinguistik.* Hg. von Peter Hartmann und Hannes Rieser. Hamburg, Buske.
1975. *Vers une théorie partielle du texte.* Hamburg, Buske.
1977. Semantics—pragmatics—text theory, *PTL. A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 2. 119—149.
1978a. Structure and function of the grammatical component of the text-structure world-structure theory, in: *Formal Semantics and Pragmatics for Natural Languages.* Ed. by Franz Guenther and Siegfried J. Schmidt. Dordrecht, Riedel.
1978b. A formal semiotic text theory as an integrated theory of natural language. (Methodological remarks), in: *Current Trends in Textlinguistics.* Ed. by Wolfgang U. Dressler. Berlin—New York, Walter de Gruyter.

1981. Einige allgemeine Aspekte der Analyse und Beschreibung wissenschaftssprachlicher Texte, in: *Wissenschaftssprache. Beiträge zur Methodologie, theoretische Fundierung und Deskription*. Hg. von Theo Bungarten. München, Fink.
- 1982a. Exploration in semantics: Analysis and representation of conceptsystems, in: *The CONTA Conference. Proceedings of the Conference on Conceptual and Terminological Analysis in the Social Sciences, held at the Zentrum für interdisziplinäre Forschung (ZiF), Bielefeld, FRG, May, 24—27, 1981*. Ed. by Fred W. Riggs. Frankfurt, Index.
- 1982b. Representation languages and their function in text interpretation, in: *Text Processing. Text Analysis and Generation, Text Typology and Attribution. Proceedings of Nobel Symposium 51*. Ed. by Sture Allén. Stockholm, Almqvist and Wiksell International.
- 1983a. Verbale Kommunikation. Einige philosophische Aspekte der Erforschung natürlicher Sprache, *Propositionen und Propositionskomplexe. Grundlelemente der semantischen Struktur von Texten II*. Hg. von Hermann Kayser. Hamburg, Buske.
- 1983b. Das Forschungsobjekt X und Aspekte der X-ologie. (Für mich sind es der Text und Aspekte der Textologie/Textwissenschaft), in: *Allgemeine Sprachwissenschaft, Sprachtypologie und Textlinguistik. Festschrift für Peter Hartmann*. Hg. von Manfred Faust, Roland Harweg, Werner Lehfeldt und Götz Wienold. Tübingen, Narr.
- 1983c. Text, signification, models, and correlates. Some aspects of text comprehension and text interpretation, in: *Psycholinguistic Studies in Language Processing*. Ed. by Gert Rickheit and Michael Bock. Berlin—New York, Walter de Gruyter.
- 1983d. Verbal-Semiotik, Texttheorie, Übersetzungstheorie, in: PETŐFI (Hg.): 1983.
- 1985a. Lexicon, in: *Handbook of Discourse Analysis. Volume 2. Dimensions of Discourse*. Ed. by Teun A. van Dijk. London, Academic Press.
- 1985b. Text comprehension, objects and processes, text theory. Semantic aspects of text processings. *Quaderni di Semantica VI*. 81—92, 368—377.
- 1985c. Procedural aspects of text interpretation. Interaction between text and interpreter in the meaning-constitutive interpretation process, in: *Text Connexity, Text Coherence. Aspects, Methods, Results*. Ed. by Emel Sözer. Hamburg, Buske.
- 1985d. Aspekte der Textinterpretation — Was kann die semiotische Textologie für den kommunikationsunterricht leisten? *Finlance. The Finnish Journal of Language Learning and Language Teaching IV*. 31—61.
- 1986a. Report: European research in semiotic textology. A historical, thematic, and bibliographical guide, *Folia Linguistica XX*. 545—571.
- 1986b. Weshalb Textologie. Aspekte der Analyse von Textkonstitution und Textbedeutung, in: HEYDRICH—PETŐFI (Hg.): 1986.
- 1986c. I parallelismi di Jakobson dalla prospettiva di una teoria testuale semiotica. *Lingua e stile XXI*. 397—426.
1988. *La lingua come mezzo di comunicazione scritta: il testo*. Università di Urbino: Centro di Semiotica e di Linguistica, Documenti di Lavoro e pre-pubblicazioni, serie A, N° 173—174—175.
- 1989a. Sulla traduzione dei testi poetici. C'è una logica in questa poesia/A versszövegek fordításáról. Van logika ebben a versben. (Kétnyelvű publikáció.) *La Gazetta Italo—Ungherese III/3—4*. 30—53.
- 1989b. Constitution and meaning: A semiotic text-theoretical approach, in: CONTE—PETŐFI—SÖZER (eds.): 1989.
- 1989c. Possible worlds — text worlds. Quo vadis Linguistica?, in: *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences. Proceedings of Nobel Symposium 65*. Berlin—New York, Walter de Gruyter.
- 1989d. Béla Bartók: Il castello del principe Barbalù'. Alcuni aspetti della costituzione e del significato simbolico di un'opera d'arte multimediale, in: *Interpretazione e Riconoscimento*, a cura di Giuseppe Galli, Genova, Marinetti.
- PETŐFI, János S.:
 1979. *Text vs sentence. Basic Questions of Text Linguistics*. Hamburg, Buske.
 1981. *Text vs Sentence. Continued*. Hamburg, Buske.
 1983. *Texte und Sachverhalte. Aspekte der Wort- und Textbedeutung*. Hamburg, Buske.
 1988. *Text and Discourse Constitution. Empirical Aspects, Theoretical Approaches*. Berlin—New York, Walter de Gruyter.
- PETŐFI, János S.—Jürgen BREDEMEIER (Hg.):
 1977. *Das Lexikon in der Grammatik, die Grammatik im Lexikon*. Hamburg, Buske.

- PETŐFI, János S.—Antonio GARCIA BERRIO:
1978. *Lingüística del texto y crítica literaria*. Madrid, Comunicacion.
- PETŐFI, János S.—Hannes RIESER:
1973. Wissenschaftstheoretische Argumente für eine umfassende grammatische Theorie und eine logisch-semantische Beschreibungssprache. *Folia Linguistica* VII/3—4. 197—230.
1974. *Probleme der modelltheoretischen Interpretation von Texten*. Hamburg, Buske.
- PETŐFI, János S.—Hannes RIESER (eds.):
1973. *Studies in Text Grammar*. Dordrecht, Reidel.
- PETŐFI, János S.—Terry OLIVI:
1986. Texture, composition, signification. Vers une textologie sémiotique. *Degrés* n° 46—47: c-c28.
1988. Understanding literary texts. A semiotic textological approach, in: *Comprehension of Literary Discourse. Results and Problems of Interdisciplinary Approaches*. Ed. by Dietrich Meutsch and Reinhold Viehoff. Berlin—New York, Walter de Gruyter.
- PETŐFI, János S.—Terry OLIVI (eds.):
1988. *Von der verbalen Konstitution zur symbolischen Bedeutung — From Verbal Constitution to Symbolic Meaning*. Hamburg, Buske.
- VAN DIJK, Teun A.—Jens IHWE—János S. PETŐFI—Hannes RIESER:
1972. Two text grammatical models. A contribution to formal linguistics and the theory of narrative. *Foundation of Language* 8. 499—545.
- VAN DIJK, Teun A.—János S. PETŐFI (eds.):
1975. *Theory of Metaphors*. (= *Poetics*, 14—15.).
1977. *Grammars and Descriptions. Studies in Text Theory and Text Analysis*. Berlin—New York, Walter de Gruyter.

A magyar nyelvű publikációk teljes listája

- PETŐFI S. János:
1966. Művészet és kommunikáció. Az alkotás és befogadás problémái. *Kritika* 1. 34—40.
1967a. *Modern nyelvészet*. Budapest, TIT.
- 1967b. Szóképek, képek és az irodalmi művek nyelvi elemzésének néhány kérdése. *Irodalmi és nyelvi közlemények* 2. 71—101.
1967c. A matematikai gondolkodás változásának történetéből. *Valóság* 12. 12—31.
1968a. Műelemzés — strukturalizmus — nyelvi struktúra. *Kritika* 6. 19—28. — Másodközlés: *Stilisztikai tanulmányok*. Válogatta és az utószót írta Murvai Olga. Bukarest, Kriterion, 1976. 166—188.
1968b. A nyelvtatisztikai vizsgálatok néhány kérdése. *Nyelvészet és dokumentáció*. Szerkesztette Szépe György. Budapest, OMKDK, 117—140.
1968c. A strukturális nyelvészet. *Valóság* 12. 91—105.
1969a. *A tezausz-kérdés jelenlegi helyzete különös tekintettel a tudományos, műszaki-gazdasági tájékoztatásra* (= *A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata* 12.). Budapest, OMKDK.
1969b. A nyelvészet és a 'két kultúra'. *Magyar Tudomány* 5. 301—307.
1969c. Kompozíció és jelentés. *Új Symposium* (Novi Sad), október 8—10.
1969d. *A művészi igényű nyelvi közlés*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, Preprint.
1969e. Az összehasonlító strukturális elemzésről. (Vázlat.) *Ethnographia* LXXX. 349—354.
1976. Néhány szó a nyelvről, a nyelvészetről és a nyelvészet alkalmazásáról. *Az embernek próbája*. (A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 25 éves fennállásának alkalmából.) Kiadja a Hollandiai Mikes Kelemen Kör. Amszterdam, 100—112.
1976—1977. A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig (A természetes nyelvek jelenkori kutatásának egyik főirányáról). *Magyar Műhely* (Párizs), 50. (1976.) 51—58, 51. (1977.) 41—50, 52. (1977.) 34—47.
1978. Szövegelemzés — szövegelmélet. *Mitosz és történelem* (= *Előmunkálatok a magyarság néprajzához* 3.). Szerkeszti Hoppál Mihály és Istvánovics Márton. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 275—296.
1981. Szöveg és jelentés. *Magyar Műhely* (Párizs) 64. 36—59.
1982. Szöveg, modell, interpretáció (A szövegelméleti kutatás néhány alapkérdése). *Tanulmányok/Studije* (= *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások*

- Intézete 15. Szövegelmélet*). Szerkeszti Penavin Olga és Thomka Beáta. Novi Sad, 137—184.
- 1982b. Szöveg, diszkurzus. *Tanulmányok/Studije* (= *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete 15. Szövegelmélet*). Szerkeszti Penavin Olga és Thomka Beáta. Novi Sad, 9—28.
1984. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. Metodológiai megjegyzések a kompozíció kohezív szerkezetének elemzéséhez. *Híd* (Novi Sad), Június, 856—873.
1985. Szövegszerkezet és jelentés. Kosztolányi 'Akarsz-e játszani?' című versének elemzése. *Híd* (Novi Sad), Október, 1313—1329.
- 1988a. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. (A szövegtani kutatás mai állásáról.) *Nyr.* 112/2. 219—229.
- 1988b. Sulla traduzione dei testi poetici. C'è una logica in questa poesia/A versszövegek fordításáról. Van logika ebben a versben. *La gazetta Italo—Ungherese/Olasz—Magyar Szemle* 3/4. 30—53.
1967. A nyelvészeti kutatások néhány kérdése a Szovjetunióban. *Helikon* 3—4. 454—465.
- 1969a. Formateremtő elvek a költői alkotásokban. *Irodalmi és nyelvi közlemények* 2. 106—128.
- 1969b. Számítógépek az irodalomtudományban. *Helikon* 3—4. 372—374.
1976. Új irányzatok a nyelvészetben és a nyelvfilozófiában (Generatív grammatika, univerzális grammatika, beszédaktus-elmélet). *Mérleg* (Bécs.) 1. 83—95.
- DANYI Magdolna:
1984. Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet (Interjú Petőfi S. Jánossal). *Híd* (Novi Sad), Január, 62—90.

B 132501

Felelős kiadó: Békési Imre
90-121 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató
Készült 12 (A/5) ív terjedelemben, monoszédéssel, magasnyomással
Példányszám: 1000

280, - Ft

and the other side of the
the other side of the
the other side of the
the other side of the
the other side of the

